



**EESTI
RAAMATUKOGUHOIDJATE
ÜHINGU**

**AASTARAAMAT
1997**

SISUKORD + CONTENTS

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

Saatekiri
Preface

Tõlked toimendan Des Krutse
Kujundand Ilme Reintam

INIMENE JA RAAMAT

Anni Valme	Eluajaloo mõtteid raamatukoguhoidjate kohta	8
Anu Kehman	Leppesõja raamatukoguhoidjate üha...	11
Katrin Tamm	...	22
Aina Lepa	...	25

EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU

AASTARAAMAT

9

FUSTLANE JA RAHVUSTRÜKIS

Helje Luus	Konverents "Eesti 1997" 29. oktoobril 1997. aastal	30
Heino Rähn	Perinamiloogid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiv- raamatukogus	43
Insi Peikson	Raamat Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogus	46
Heidi Kangur	Õhoid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogus 1991-1994. aastal	52
Margo Tõnis	Raamatukogude ja raamatukoguhoidjate koostööd ajaloovaldkonnas	63

ISSN 1400-0876

ÜHTEKOKKUVAT RETROSPEKTIIVS ANALÜÜSILISE RAHVUSBIBLIOTEKIAH

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu 1998

Aina Lepa
Margo Tõnis

Trükkimiseks: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing
17
28

© Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

02
E 20

Toimetuse: Linda Kask, Heino Rääim (keeletoimetaja), Mihkel Volt (koostaja ja üldtoimetaja)

Tõlked toimetanud Dea Kruuse
Kujundanud Ilme Reintam

ESSTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHINGU

TAMMELA

1998

ISSN 1406-0876

ISBN 9985-9093-6-4

Trükkunud AS Võru Täht, 1998

© Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing

SISUKORD * CONTENTS

Saateks	6
Preface	7

INIMENE JA RAAMAT

<i>Anne Valmas</i>	Elukestvast õppest ja raamatukogupäevadest	8
<i>Anu Kehman</i>	Lapsepõlv raamatuga ja/või ilma	10
<i>Krista Talvi</i>	Väikese saare suur Internetimaa	22
<i>Aira Lepik</i>	Raamatukogude ja ühiskonna dialoogist II Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine "Raamatukogud ja ühiskond" 15.–17. mai 1997, Birštonas, Leedu	25

EESTLANE JA RAHVUSTRÜKIS

<i>Helje Laas</i>	Konverents "Eesti trükis" 29. oktoobril 1997. aastal	30
<i>Heino Rääm</i>	Personaalkogud Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiv- raamatukogus	39
<i>Imbi Pelkonen</i>	<i>Balticast</i> Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatu- kogus	46
<i>Heili Kangust</i>	Erihoid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus 1940.–1950. aastatel	52
<i>Marge Tiidus</i>	Raamatukogude ja arhiivide koostöö kultuuripärandi säilitamisel	68

QUO VADIS, RETROSPEKTIIVNE ANALÜÜTILINE RAHVUSBIBLIOGRAAFIA?

<i>Anne Ainz</i>	Tagasivaateid retrospektiivsele artiklite bibliograafiale Rahvusraamatukogus	71
<i>Merike Kiipus</i>	Retrospektiivse analüütilise rahvusbibliograafia olukorrast ja perspektiivist Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus	88

AASTATE TAHA VAADATES

<i>Maare Kümnik,</i> <i>Ella Kaur</i>	Kes me, vilistlased, oleme ...? Ülevaade Tartu Ülikooli vilistlastest, raamatukogundust ja bibliograafiat õppinutest küsitluslehtede alusel	95
<i>Piret Noorhani</i>	Kohtumised Richard Antikuga	105

ÕNNITLEME ERÜ LIIKMEID — 1997. AASTA JUUBILARE!	111
---	-----

RAAMATUARVUSTUS

<i>Harri Kiisk</i>	Nõukogude tsensuur Eestis: ajast, mil raamatuid kirvega puruks raiuti ja ahjus põletati Kaljo-Olev Veskimägi “Nõukogude unelaadne elu”	113
--------------------	--	-----

KROONIKA

<i>Reet Olevsoo</i>	ERÜ 1997. aastal	120
<i>Asko Tamme</i>	ELNET Konsortsium 1996–1997	135

1997. AASTA STATISTIKAT	139
-------------------------	-----

SUNDEKSEMPLARI SEADUS	142
-----------------------	-----

SUMMARIES

<i>Anne Valmas</i>	About Lifelong Learning and Library Days	148
<i>Anu Kehman</i>	Childhood with and/or without a Book	148
<i>Krista Talvi</i>	The Big Internetland of the Small Island	149
<i>Aira Lepik</i>	About the Dialogue between Libraries and Society	149
<i>Helje Laas</i>	A Conference “Estonian Printed Work” on October 29, 1997	150
<i>Heino Rääm</i>	Memorial Collections in the Archival Library of the Estonian Literary Museum	150
<i>Imbi Pelkonen</i>	About Formation and Priorities of the <i>Baltica</i> Collection in the Archival Library of the Estonian Literary Museum	151
<i>Heili Kangust</i>	Restricted Literature in the Archival Library of the Estonian Literary Museum during the 1940–1950s	151

<i>Marge Tiidus</i>	Collaboration between Libraries and Archives at Preservation of National Heritage	152
<i>Anne Ainz</i>	About Retrospective Bibliography of Articles in the National Library of Estonia	153
<i>Merike Küpus</i>	About the Situation and Perspective of the Retrospective Analytical Bibliography in the Archival Library of the Estonian Literary Museum	153
<i>Maare Kümnik, Ella Kaur</i>	Who Are We, Alumni ...?	154
<i>Piret Noorhani</i>	Encounters with Richard Antik	155
<i>Asko Tamme</i>	The Consortium of Estonian Libraries Network during the Years 1996–1997	156
Autorid * Authors		157
Lühendeid * Abbreviations		159

Mikkel Vol
Taru
April 1998

Mikkel Vol
Taru
April 1998

Saateks

Teie ees olev aastaraamat peegeldab 1997. aastale sümptomaatilisi teemasid, lähenemisi ja sündmusi Eesti raamatukogundussfääris ning sellega külgnevais valdkondades.

Kogumiku temaatika on iseloomustatav järgmiste märksõnadega: raamatukogu kui eluaegse õppimise koht, laste lugemus ja elektrooniline meedia, digitaalsed rahvaraamatukogud, raamatukogude ja ühiskonna dialoog, tänase Eesti trükised, personaalkogud, *Baltica*, tsensuur ja erihoid, mikrofilmimise ühisprojekt, retrospektiivne analüütiline rahvusbibliograafia, ELNET Konsortsium, raamatukogunduslik eriala Tartu (Riiklikus) Ülikoolis, Richard Antik, sudeksemplari seadus, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu kroonika ning raamatukogunduslik statistika. Üllitis on koostatud Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus — selle institutsiooniga seonduvat teavet leidub mitmeski siinses artiklis.

Täna kõiki autoreid ja abistajaid toimetamistöös, kelle aktiivne osavõtt tegi võimalikuks ERÜ aastaraamat 1997 ilmumise.

Head lugemist, süüvimist, reageerimist!

Mihkel Volt
Tartu,
aprill 1998

Preface

The present annual reflects the topics, approaches and events in the sphere of Estonian librarianship, symptomatic of the year of 1997. The topics of the collection could be characterized by the following keywords: library as a place for lifelong learning, childrens's book knowledge and electronic media, digital public libraries, libraries' and society's dialogue, publications of the present-day Estonia, personal collections, the Baltica, censorship and banned literature, common project of microfilming, retrospective analytical national bibliography, the Consortium of Estonian Libraries Network, speciality of library science at the Tartu (State) University, Mr Richard Antik, a deposit copy law, a chronicle of the Estonian Librarians' Association and statistics of librarianship. The publication has been compiled at the Archival Library of the Estonian Literary Museum. Information about this institution can be found in several articles here.

I would like to thank all the authors and assistants at editorial work who have contributed to the publication of the annual of the Estonian Librarians' Association.

I hope you'll enjoy reading the annual and I'll be looking for your reaction to it.

Mihkel Volt
Tartu
April, 1998

INIMENE JA RAAMAT

Anne Valmas

ELUKESTVAST ÕPPEST JA RAAMATUKOGUPÄEVADEST

Raamatukogupäevad on selleks aastaks lõppenud. Maakonnalehtedest torkas silma mitmekesine pilt Eesti raamatukogudes toimunud, mis pidi küll igale maakonnajuhile meelde tuletama, et raamatukogud on olemas ja neis kõigis toimub midagi. Pressile ei saa seekord huvipuudust raamatukogude tegevuse vastu ette heita, sest kajastamist oli leidnud tõepoolest palju.

Tänavu oli raamatukogupäevade raskuspunkt viidud pealinnast Viljandisse. 21. oktoobril alustati Ugala teatris Viljandi Keskraamatukogu korraldatud Salme Ekbaumi ja Minni Nurme päevaga. Kogu maakonnas toimus palju huvitavaid ja sisukaid üritusi, mis paikkonna ellu kindlasti oma jälje jätsid. Kas igakord peeti meeles just raamatukogupäevade juhtmõtet — raamatukogu kui eluaegse õppimise koht, on iseasi, kuid tähtis on raamatukogu osa jäädvustamine kultuurielus ja seda ülesannet täideti hästi. Kõige lähemale jõuti raamatukogupäevade motole Kohtla-Järvel, kus toimus terve rida näitusi, raamatukogutunde koolilastele, teatmeteoste tutvustusi jm. Aja- kirjanduses kajastati raamatukogude tegevust rohkesti Põlvas, Saaremaal, Võrus, Valgas, Läänemaal jm. Saaremaal ilmus maakonnalehes Saare Maakonna Keskraamatukogu ajalugu tutvustav uurimus. Pärnus, Saaremaal ja Haapsalus viidi läbi tänavaküsitlusi raamatukogu osast inimese elus. Peaaegu kõikjal korraldati ettelugemise päevi. Võrus avati Puuetega Inimeste Kojas raamatukogu teeninduspunkt. Kahjuks jäi tagasihoidlikuks teadusraamatukogude osa, kuigi nende võimalused tänavuse teema lahtimõtestamisel olid rahvaraamatukogudest hoopis suuremad.

Need on mõned näited raamatukogupäevade tegemistest, millega püüti oktoobrikuu lõpupäevadel raamatukogude tegevusele tähelepanu tõmmata. Kõik märgid on selle poolt, et ilma raamatukoguta on üha raskem hakkama saada — põhjuseks kallinev trükis, mida kodusesse muretseda ei suudeta ja teisalt järjest suurenev infotulv, sest raamatu, ajakirja ja ajalehe kõrval on üha olulisemal kohal arvuti kaudu edastatav teave. Pikkamööda jõuab ka Internet raamatukokku ja annab võimaluse kogu maailma sündmusi ekraanil jälgida.

Ühiskondliku elu muutused peegelduvad ikka enam raamatukogutöös ja sunnivad meid kaasa lööma kõiges, mis ümberringi toimub. Tänavuste

raamatukogupäevade deviis Raamatukogu kui eluaegse õppimise koht võimaldas raamatukogudel paikkonna ellu väga tõsiselt lülituda. Tahaks loota, et see mõte ei unune raamatukogudel ka edaspidi, sest elukestev õpe on kogu maailmas kaasajal tähelepanu keskmes. Me ei võta küllalt tõsiselt õppimist igas eas, sest me ei ole selle mõtteviisiga lihtsalt harjunud. Ometi rikastab niisugune ellusuhtumine inimest, võimaldab olla elu keskel. Sellele teemale oli pühendatud terve istung 1997. aasta IFLA I Kopenhaagenis, sellest räägiti Haridusfoorumil 97, tuletades meelde raamatukogude osa haridussüsteemis.

Ometi teeb tõsisem mõtlemine probleemi üle pisut murelikuks. Kas elumuutused ühiskonnas ei lähe liiga kiiresti eest ära? Kas oleme piisavalt aktiivsed sekkuma kodukoha kultuuriellu, kas oleme julged ja vabad oma mõtteid välja ütleva? Raamatukogul peab olema oma osa nii täiskasvanu koolitamises kui ka laste arendamises väljaspool kooli, töötute abistamises, iga õpihimulise inimese toetamises, kuid ka kohaliku kultuurielu ärgitamises.

Et kool ja raamatukogu omavahel kokku saavad ja ühist vankrit vedama hakkavad, ei ole praegu küll kuigi tavaline asi. Seda tunnistavad nii kooliõpetajad kui raamatukoguhoidjad, ehkki ressursside ja ajude ühendamine võiks siinkohal anda päris häid tulemusi. Sellest mõttest sündiski 1998. aasta raamatukogupäevade deviis — Raamatukogu õpikeskkonna osana.

Targa ühiskonna aluseks on haritud inimene. Õppimine ja edukus peaksid kujunema sünonüümideks, sest teisiti ei ole ühiskonna areng Euroopa taktis võimalik. Väikerahva eduka toimetuleku aluseks saab olla ainult haritud rahvas ja raamatukogu ülesandeks on sellele igati kaasa aidata.

Praeguses eesti ühiskonnas, kus kultuuri üldised väärtushinnangud on paigast ära ja ainelist rikkust väärtustatakse rohkem kui vaimset, ei ole kuigi kerge noorte silmis haridust tähtsustada. Jääb üle endiselt loota nii raamatukoguhoidja kui kooliõpetaja missioonitundele, kes peaksid mõistma, et ilma oma haritlasteta ja haritud eesti kodaniketa ei saa püsida Eesti riik. Peame oskama hoida ja kaitsta loodud püsiväärtusi, säilitada looduslikke ja rahvuslikke erinevusi, rikastada maailma oma kordumatusena, kuid ka arendama edasi majandust. Kui palju suudab raamatukogu ja tema haritud hoidja sellele kaasa aidata?

Järjest sagedamini seisab ka raamatukoguhoidja valiku ees, kas õppida infoühiskonnaga suhtlema arvuti kaudu, suurendada keelteoskust ja end igakülgsest arendada või elada harjumuspäraselt, ilma muutusteta mõtteviisis, end ületamata. Igapähele on õigus otsustada, kuidas edasi minna, kuid elu edasiviija saab olla ainult haritud ja elule mitte jalgujääv bibliotekaar.

LAPSEPÕLV RAAMATUGA JA/VÕI ILMA

2. aprillil 1997 korraldas Eesti Lasteraamatukogu Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskuse toetusel konverentsi, kus vaatluse all oli lapse ja infoühiskonna suhe. Konverentsi kavandamisel ja ettekannete tellimisel lähtuti järgmisest probleemideringist: Kuidas laps orienteerub meie keerulises maailmas? Kust saab ta vajalikku teavet? Milline on lapse suhtumine raamatusse? Millist rolli mängivad tema elus teised infoallikad (eriti arvuti)? Kas raamatukogu peaks jätkama traditsioonilises vaimus või muutuma? Kas raamatul ja raamatukogudel on tulevikku? Konverentsi eesmärgiks oli nendele küsimustele vastuste leidmine teadlaste, spetsialistide ja laste endi abiga.

Eesti Lasteraamatukogu Liivalaia teenindusosakonna juhataja **Anne Kõrge** ettekande “Mida arvab laps ise” aluseks oli 1997. aasta veebruaris korraldatud ankeetküsitlus, mis viidi läbi 857 10–13-aastase Eesti õpilase hulgas. Ankeedi ühe osa moodustasid küsimused koolilaste vaba aja kohta. Lõviosa sellest (3,7 tundi) kulus televiisori vaatamisele. Lemmiksaadetena ja -filmidena oli kõige sagedamini märgitud seriaale “Kodus ja võõrsil”, “Surematu”, “Beverly Hills 90210”, muusikasaadet “7 vaprat”. Raadio ja muusika kuulamisele kulus 2,5 tundi. Raamatute lugemine oli ajahõive poolest 3. kohal (1,7 tundi). Sportimisele kulutati 1,4 tundi. Käsitöö ja arvutiga tegelemine hõlmasid õpilase ajabüdžetist mõlemad 0,7 tundi. Kunsti ja muusikaga tegeldi vastavalt 0,6 ja 0,5 tundi päevas.

Rida küsimusi puudutas raamatute lugemist. Kõige sagedama vastusena küsimusele lemmikteema või -žanri kohta anti hinnang “meeldib väga” anekdootidele — uuele žanrile eesti lastekirjanduses; järgnesid seiklusjutud. Populaarsed on ka koomiksid ja “õudukad”, mis on samuti suhteliselt uued žanrid. Tarkuse- (ehk aime-) ja luuleraamatud jäid meeldivuse poolest pingerea lõppu.

Ankeedis tunti huvi ka raamatute soetamise ja koduse raamatuvara vastu. Lapsed soovisid, et neile ostetaks uuemaid ilmunud raamatuid neid huvitavatel teemadel (seiklusjutud, anekdoodid, koomiksid); aga ka tarkuseraamatuid. Kõige sagedamini sooviti endale Sören Olssoni ja Anders Jacobssoni raamatuid “Berti päevik” ja “Bert ja vennad”, Robert Swindelli raamatut “Tuba nr 13”. 4,3 % küsitletutest väitis, et neile ei ole kunagi ühtegi raamatut ostetud ega kingitud. 25 % lastest ei vastanud või ei mäletanud, mis raamat neile viimati osteti. Tihti ostetakse ja kingitakse raamatuid, mis lapsi

ei huvita või on need saadud odavmüügist. Viimatiloetud raamatutest meeldisid lastele seiklusjutud, koomiksid, Astrid Lindgreni raamatud, nn kohustuslik kirjandus ja Berti-raamatud.

Ankeedi kolmanda osa moodustasid küsimused lugemise, arvutite, televisiooni ja raadio vajalikkuse kohta. Lugemise puhul arvati kõige sagedamini, et “lugeda on vaja, sest siis saab targaks” ja et lugedes paraneb lugemis- oskus. Arvuti otstarbest ja võimalustest ei olnud lastel täielikku ülevaadet: kõige sagedamini vastati “ei tea”. Leiti, et arvutit on vaja tulevases töökohas ja tulevikus üldse; või mängimiseks. Ei teatud, et selle abil on võimalik ka infot leida. Kõigist küsitletutest vaid üks tüdruk mainis sõna “Internet”. Televisioon on laste meelest vajalik uudiste ja filmide vaatamiseks; raadio muusika kuulamiseks. Muidugi möödub lapsepõlv Eestimaal küll ka raamatu seltsis, aga rohkem siiski teleri ees.

Tallinna Tehnikaülikooli informaatikaprofessori **Leo Võhandu** ettekanne “Lapsepõlv raamatuga ja ilma” käsitles raamatu ja arvuti rolli lapse elus. Teadlik lapsepõlv algab ema jutustatud juttudest ja alles seejärel talle etteloetavatest raamatutest. Kuid veel paremas olukorras on perekond, kelle käsutuses on multimeediaarvuti. Muinasjutu elutud pildid muutuvad selles ühe hiireklõpsuga dünaamiliseks, aktiivset sõnastikku ilmestab heli ja pilt. Suhtumises raamatu ja arvuti vahekorda peaks peamine olema mitte viriseva või lõhkuva, vaid positiivse, konstruktiivse mõtteviisi arendamine.

Interneti-ajastu Eestis alles algab. Internet ei kahjusta raamatukogusid. See on info hankimise koht, mida peab samuti kasutama õppima nagu raamatukogusid. Raamatukogudes on mingis mõttes kriisiperiood: üritatakse arvu- teid sisse tuua ja on osaliselt toodudki. UDK on lineaarne liigitussüsteem, raamatukogud ei saa selle põhjal tulemuslikult töötada. Internetist saab suva- list fakti, dokumenti, pilti, fotot jne küsida teemade järgi, ilma kontent- analüüsita ja tesauruse abil indekseerimata. Raamatukogusüsteemi arenda- misse on vaja kaasata muude erialade inimesi, et teha sümbioosset koostööd.

Kultuuriministerium peaks Internetti tellima Onu Raivo lood koos elavdatud piltidega. Internetis võiks olla lastekirjanike või laste eneste lehe- küljed.

Arvuti abil saaks kirjutada laste arengutasemele vastava sõnavaraga lasteraamatuid, st mugandada raskemaid ilukirjanduslikke tekste.

Tarkuseraamatuid peaks olema piisavalt. Nende ülesanne ei ole ainult fakte jagada, vaid nad peaksid olema põnevalt kirjutatud nagu kriminaaljutud. Välismaises pedagoogikas on peamiseks õppima õpetamine: seetõttu nähakse lasteraamatukogu kooli jätkuna või isegi koolist tähtsama institutsioonina.

Dotsent **Inger Kraav** Tartu Ülikooli pedagoogikaosakonnast vaatles oma ettekandes “Raamat lapse arengus”, millist mõju on raamat lastele avaldanud ja kuidas raamatud on nende ellu tulnud. Raamat ei ole küll lapse arengus esmatahtsusega tegur, aga ka mitte päris tähtsusetu. Tavaliselt on arengutegur seda tugevam, mida varem ta mõjuma hakkab.

Vanemate klasside õpilaste küsitlemise teel uuriti, kuivõrd nende emad-isad, vanavanemad, õed-vennad loevad ette, jutustavad, laulavad. Praegu on lugemine jutustamisest ette jõudnud. Põhilised jutustajad on vana-isa ja vanaema. Nemad laulavad ka rohkem. Kõige suurem ettelugeja on ema, seejärel isa. Ilmselt on nii ettelugemisel kui ka jutustamisel oma funktsioon ja mõlemad mõjuvad arengule soodsalt.

Uuem arengusühholoogia-alane kirjandus soovib ettelugemist alustada siis, kui laps on 7-kuune. Uuringu põhjal selgus, et ette loeti 89 %-le lastest. Iga päev loeti ette igale 4. lapsele, rohkem kui 1 kord nädalas igale 3. lapsele, ülejäänutele harvem. Iga päev jutustati midagi igale 10. lapsele, rohkem kui 1 kord nädalas igale 4. lapsele. Lastele lauldi murettekitavalt vähe: iga päev ainult 4 %-le, rohkem kui kord nädalas alla 10 %-le. Ligi pool küsitletuist väitsid, et kodus ei ole neile kunagi lauldud.

Ettelugemise mõju lapse arengule on väga mitmekülgne: see arendab vaimselt, suurendab sõnavara, õpetab lausestust. Oluline on luuletuste ettelugemine, sest harva hakatakse koolieas, eriti kainikueas luuletusi lugema, kui sellega pole varem algust tehtud. Alles murdeas ollakse uuesti luulele avatud.

Ettelugemine arendab ka selle kaudu, et vanem saab olla lapsega koos. Kuuldu tekitab küsimusi ja tekivad lõputud vestlused kõikvõimalikel teemadel. Paljulugenu laps kulutab õppimisele poole vähem aega ja saavutab paremaid tulemusi kui vähelugenu.

Lapsele ettelugemine arendab teda emotsionaalselt: tekib empaatia oma vanemate meeleliigutuste suhtes ja ühise läbielamise tunne. Kui lasteraamatu juurde tullakse rohkem koos lapsevanemaga, siis televiisori ette jäetakse laps tihti üksi. Vanemate osalus telesaadete juures, tahe kaasa aidata, seletada, hirme vähendada, leevendada jääb väikseks. Selles suhtes on raamat ja ettelugemine tunduvalt paremas olukorras. Oluline on ettelugemine ka kõlbelse kasvatuse aspektist: lugemise käigus tekkivad keerulised probleemid arutatakse lapsevanemaga läbi.

Uurimuses oli küsimus ka esimese lugemiselamuse kohta, olenemata sellest, kas lapsed lugesid ise või loeti neile ette. Üksikuil pärines see 3. või 4. eluaastast, enamikul aga 5. või 6. eluaastast, seejärel 9.–10. eluaastast. Kooli alguses toimus väike langus, nähtavasti vähendati ettelugemist.

Lastele võiks ettelugemise siis ära lõpetada, kui nad seda enam ei

soovi, aga mitte varem. Muidu võib tekkida tühik, kus lapsi sisuliselt huvitavad raamatud on nende jaoks lugemiseks veel rasked, aga need, mida nad on võimelised lugema, ei paku neile enam sisuliselt midagi. Ilmselt ei aita ükski ettelugemine niikaua, kuni inimeste üldine hoiak on lugemist ja raamatut alavääristav.

Eesti Lasteraamatukogu lastekirjanduse infokeskuse juhataja **Andres Jaaksoo** ettekandes "Lasteraamat mässaval meediamerel" olid vaatluse all laste lugemist mõjutavad tegurid. 1994. aasta üle-eestiline laste lugemis- oskuse uuring sedastas, et Tallinna õpilased on oma lugemisoskuse tipp- maade keskmiste näitajate, maakoolide õpilased aga Aafrika ja Aasia arengu- maade keskmiste tasemel. Tekstide kättesaadavus ning infotöötlemise tase kohtadel määrab lapse haridustaseme. Piirkondlike erinevuste kaotamiseks tuleks muuta hariduspoliitikat. Mida vanemad poisid, seda viletsamaks muutub nende lugemisoskus. Lääne-Euroopas on tendents vastupidine. Meie koolisüsteem ja raamatukogud on enam orienteeritud tüdrukutele, aga ka poisid tuleks kaasata. Jahmatav oli uuringus see, et Eesti lapsed oskavad tõepoolest üsna hästi lugeda, aga nad ei saa loetust aru.

Eestis trükitakse üha rohkem raamatuid, kaasa arvatud ka laste- raamatud. 1996. aasta lasteraamatute puhul rõõmustab folklooriväljaannete arvuline ja kvalitatiiivne tase. Luuležanris näitab eesti lastekirjandus pidevat kasvu, kuid kahjuks on kvantiteet pöörvõrdelises seoses kvaliteediga. Aimekirjandus on arvuliselt samuti suurenenud. Eriti plahvatuslik oli 1995. aasta, 1996. a-l on selle osakaal veidi vähenenud. Usukirjandus, mis hakkas vohama 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, moodustab 1996. a laste- raamatute toodangust vaid 1 %. Koomiksrite väljaandmise buum on raage- nud: 1996. a-l anti neid võrreldes eelneva aastaga välja nii arvuliselt kui ka mahuliselt 1/3 võrra vähem. Ka proosakirjanduses on Eesti autorite osakaal väga väike. 22,5 % lasteraamatutest tuleb Ameerikast, millest omakorda 90 % moodustab Disney kompanii toodang.

Lääne-Euroopas peetakse laste lugemise juurde jätmisel oluliseks kolme komponenti: a) kodune raamatukogu, b) raamatukaupluste lähedus elu- kohale, c) raamatukogude olemasolu.

1995. a-l uuriti maaraamatukogude varustatust lasteraamatutega. Ankeedile vastas neljandik maaraamatukogudest. Raamatukogud jaotati teen- induspiirkondade suuruse järgi 4 gruppi. 1995. aastal ilmunud 222 eesti- keelse lasteraamatu seast valiti välja 41 raamatut, mis peaksid igas raamatu- kogus tingimata olema. Keskmiselt eraldati maaraamatukogudele kirjanduse muretsemiseks 23 krooni ühe elaniku kohta. See summa, mida raamatukogud ise leidsid olevat vajaliku kulutada lastekirjanduse omandamisele, moodustas

21,2 %. 1995. aastal maksis eestikeelne lasteraamat keskmiselt 45,5 krooni, jutu- ja luuleraamat 44 krooni, aimeraamat 47,5 krooni. Loomulikult olid kõige odavamad värvimis- ja koomiksivihikud. Kõige veidram oli see, et mida väiksemad vallad, seda rohkem eraldasid raamatukoguhoidjad ise lasteraamatute muretsemiseks raha. Selgus, et raamatukogudel ei ole võimalik osta pooligi ilmunud lasteraamatutest. Neid saab osta ainult ühe eksemplari. Lapsed peavad seetõttu järjekorras olema, mõnikord ei laenutata kallimat raamatut väljagi.

Eesti raamatukogusid ähvardab raamatunälg. Nn veneaegsed raamatud hakkavad otsa saama, üks eksemplar uut raamatut peab vastu võib-olla 2–3 aastat. Riigi kõrval on ka täiskasvanud väheses rahaeralduses süüdi. On mõneti kohatu, et televisioonis viljeletakse võõrkeelsele tekstile pealelugemist. Multifilmide puhul on see põhjendatud, “seebika” primitiivset teksti võiks aga 15-aastane laps siiski tiitritest lugeda. Ka raamatutegijad lükkavad sageli tahtmatult lapse raamatust eemale: kiri on liiga väike või pikkade ridade tõttu kaotab laps lugemisel järje käest.

Rein Veidemann, Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi kirjandus- ja meedianõunik, rääkis oma ettekandes “Homo interneticus” uuest inimtõust, kes sünnib üleminekul infoajastust meedia-ajastusse. Infoajastu algas Gutenbergi trükipressist ja rotatsioonimasina leiutamisest. Selle kulminatsioon on televisioon, satelliitühendused, optiline kaabel, mobiilside.

Internet kujutab endast sissejuhatust kvalitatiivselt uude ajastusse — meedia-ajastusse. See erineb infoajastust sellepoolest, et momentaanse informatsioonilise seotuse ja info-voogudest osasaamise kõrval on inimesed ka interaktiivsetes suhetes. Nende identiteet on jagatav, seotud vahetult meediumiga, millest Internet on kõige võimsam. Nad on saatjad ja vastuvõtjad ühes isikus, on potentsiaalsed meediafiguurid nii iseendale kui ka teistele võrgus osalejatele. Neil on vähemalt kaks elu: tegelik ja virtuaalne, kusjuures mõlemad on vabalt vahetatavad ehk konverteeritavad.

Homo interneticuse olemuse määravad Interneti kolm põhilist tegurit, mis tühistavad senised inimese konstitueerimise printsiibid. Internetti ise-loomustab: a) lineaarsuse, b) väärtuste hierarhilisuse, c) keskse toetuspunkti puudumine. Internet võimaldab vabalt liikuda küberruumi mistahes punktis. Puudub vajadus omandada midagi järjestikku, kestvalt-pidevalt või põhjustagajärjeliselt.

Interneti informatsiooniline aegruum on sama kärjekujuline nagu kogu mõeldav universum. See annab *Homo interneticusele* määratu eelise kõikvõimalike seoste leidmisel ja mudeldamisel. Ühele vaateväljale, ekraanile, võib koondada kõige erinevamaid andmeid, tunnuseid, tingimusi, kõige

erinevamaid meediume: raadiot, filmi, televisiooni, ka raamatukogusid — või siis nende meediumide spetsiifikat. *Homo interneticus* võib vahetult sekkuda selle mudeli loomisse, teha korrektiive, kustutada tema ettekujutusega mittesobiva.

Mitmete uurimuste põhjal saab rääkida *Homo interneticuse* maailmapildi mosaiiksusest ja mõtlemise simultaansusest. Kuid eesmärgipäratu, üksnes huvile taandatav simultaansus on teisalt tõlgendatav põhimõttelageda pealiskaudsusena.

Homo interneticust ootab ees ka identiteedi ja rolli problemaatika. Olukordade, objektide ja nähtuste simuleerimise piiramatute võimalus hajutab piiri reaalse ja kübermaailma vahel.

Meedia-ajastul hakkab suhtlemisel domineerima või isegi suhtlust määrama ikooniline märgisüsteem. Sellel meie mõistes piltkirjal puudub grammatika, foneetika ja süntaks, on ainult operatsioonilised reeglid. Kas see toob kaasa uue kirjaoskamatus, on veel raske ütelda. Oluliseks *Homo interneticuse* puhul muutub küsimus, mis keeles ta kõneleb ja kirjutab ning kas ta üldse veel kirjutab.

Homo interneticuse maailm — see on arvutite ja võrkude hulgaga võrdeliselt tiražeeritav maailm. Alles aimates sellest võrsuvaid uusi arenguid, kõikvõimalikke hüper- ja meganette, jääb soovida üht, et *Homo interneticusest* ei kujuneks uus gigantosaurust, mis varises põrmu omaenda sisemisest gravitatsioonist.

Kunstiteadlane **Ants Juske** rääkis teemal “Verbaalse ja visuaalse kultuuri mõju lapse kasvukeskkonnale”. Raamat ei ole laste jaoks ainult kirjasõna, vaid ka pilt. Paradoks on see, et koolieelikud, kes veel lugeda ei oska, kuid oskavad joonistada, võtavad paremini vastu realistlikke pilte. Kuigi lapsed ise joonistavad väga tinglikult, skemaatiliselt, meeldivad neile üheselt realistlikud illustratsioonid. Perspektiivne kujutis tekib laste joonistustesse siis, kui nad saavad kooliharidust.

Visuaalne kultuur mõjutab lapsi üha rohkem. Rudolf Arnheimi sõnul on euroopalik kultuur keskendunud ainult verbaalsele. Võrreldagu kasvõi koolis kirjandusele ja visuaalsetele kunstidele eraldatud tundide arvu. Mõtlemine ei ole mitte ainult verbaalne, vaid ka visuaalne. Verbaalsele, loogilisele mõtlemisele orienteeritud mõisted — loogika, süllogismid — toimivad kõik nägemistajul.

Visuaalse kultuuri osatähtsus meie elus suureneb. Varem loeti palju, tänapäeva lapsed loevad vähem ja vaatavad rohkem visuaalset materjali. Kujutuslik realism (maalikunstis, fotodes, telepildis) tuleb lapsepõlvele järjest lähemale.

Reaalse simulatsiooni vahendid muutuvad järjest täiuslikumaks. Hämmastav on inimkonna kirg luua virtuaalset reaalsust. Päris reaalsuse kõrvale tahetakse luua simultaanne reaalsus; virtuaalne reaalsus muutub reaalsemaks kui reaalsus ise. Arvutimängude visuaalse pildi areng on olnud kiire, see on järjest realistlikum. Võib panna kompuutrikiivri pähe, kindad kätte ja me ei erista, mis reaalsuses me oleme. Raamatu juurde tekivad teistsugused illustatsioonid (näiteks kuulub J. Gaarderi "Sofie maailma" juurde CD-ROM variant).

"Television tänapäeva noore lugeja elus" oli Tartu Ülikooli pedagoogikaosakonna dotsendi **Larissa Vassiltšenko** ettekande teemaks. Uudse metoodika põhjal (lapsed joonistavad värvigramme, milles kajastub nende huvide struktuur) uuriti televisiooni osa õpilaste elus.

Näiteks selgitati, kust saavad lapsed teavet kunsti kohta. Tallinnas tehtud uurimusest nähtub, et põhiline infoallikas on TV, raamat on 3. kohal. Viimast kohta jagavad aga raamatukoguhoidja ja õpetaja! Lasteraamatukogus võiks olla ilusaid kunstiraamatuid, mida saaks õpetajatele tutvustada. Abiks võiksid olla ka muuseumid ja lektoriumid.

Oma lastega koolitööst rääkides on lapsevanematel põhiteemadeks matemaatika, füüsika, keemia jne. Kõige vähem räägitakse geograafiast, ajaloost ja kirjandusest.

Infoallikate kasutamine sõltub ka õpikust. Oluline on esimese õpiku kvaliteet. Peegelsümmeetria: mida raskem ja igavam õpik, seda vähem kasutavad õpilased teisi infoallikaid. Praegu on televisioonis mitu geograafikanalit. Õpetaja võiks õpilastele rääkida ka telesaadetes nähtust.

720 õpilast 6.–11. klassini kirjutasid kirjandi "Television minu elus". Osa lastest ei selgitanud midagi — "lihtsalt vaatan" — neile on telesaated lõõgastuseks. Iga viies 6. klassi õpilane tuleb koolist ja lülitab teleri niisama käima, kuid ei vali kanalit. Mida vanemaks saadakse, seda rohkem teadvustatakse, et television on meelelahutus, vaba aja veetmise viis. Vanusega kasvab arusaamine, et TV on aken maailma ja et TV on ka manipuleerija. 15–20 % lastest arvavad, et TV on negatiivsete mudelite transleerija. 70 % lastest kõrvaldaks televisioonist võimaluse korral reklaami ja poliitika.

Välismaiste uuringute (USA, Rootsi) põhjal hakkab laps väga varakult telerit vaatama just lapsevanemate või vanaemadega koos. Ameeriklastest uurijad on leidnud, et TV mõjutab lugemise kvaliteeti. Mida rohkem laps loeb, seda paremini töötab ta aju. 1,5 tundi telerivaatamist päevas ei ole veel ohtlik, ent pühendumine taolisele tegevusele üle 3 tunni päevas ahendab võimalusi eakohastest tekstidest aru saada. Sõnavara on multifilmides ja "seebikates" väga piiratud, raamatus aga tunduvalt rikkam. Telerit vaadates

laps ei liigu, on passiivne. Lapsed on tihti koolis väsinud, ei ole välja maganud. Ühe Tartu kehakultuurilase uurimuse põhjal viibib vaid 10 % lastest organismile vajaliku aja väljas. Meil ja mujal on uuritud ka arvutile kulutatud aega. See võib kujuneda teleri ees istumise ajast pikemaks: teleri ees veedetakse aega maksimaalselt 8–9 tundi, arvuti taga isegi 14 tundi.

Kõige tähtsam on töö lastevanematega. Uurimuste järgi soovivad vanemad, et lapsed vaataksid haridusliku sisuga dokumentaalfilme, mitte õudusfilme ja “seebikaid”. Ent on selgunud ka tõik, et täiskasvanud vaatavad koos lastega just “seebikaid”. See tuleneb sellest, et ka täiskasvanud ei ole uue olukorraga, st kanaliterohkusega harjunud ega tunneta ohte. Lapsevanemad ei oska ka kirjandust soovitada, sest nad pole uusi lasteraamatuid lugeanud. Paljudes maades koostatakse vanemate jaoks infobülletääne, milles soovitatakse raamatuid ja telesaateid. Lapsevanemal on kõige olulisem roll ja ta vajab praegu tarka abi. Loodetavasti on raamatukogu see koht, kust ta abi leiab.

Filmiajakirjanik **Jaak Lõhmuse** ettekandes “Lastefilmid ja filmid lastest” oli juttu filmi ja raamatu seostest. Kuigi lapstegelased ilmusid kinolinalale koos filmikunsti tekkimisega, lubati lapsi kinno alles 1930. aastatel, kui valmisid esimesed filmid lastele. 1937. a-l linastus Walt Disney film “Lumivalgeke”. Esimene lastele mõeldud eesti film “Tuli öös” tehti 1973. a-l. Nüüdseks on olemas mõnikümme eesti filmi lastele. Praegu toimub renessanss: filmiprodutsendid saavad aru, et on vaja teha ka lastefilme. Eestis tehakse millegipärast vähe dokumentaalfilme lastest, kasvõi sellest, kuidas lapsed suhtlevad TV-ga.

Soomes on lastele ja täiskasvanutele mõeldud videoteegid sageli osa raamatukogust. Eesti on saanud eelmiselt riigikorralt päranduseks mitte ainult arvutikartuse, vaid ka audiovisuaalse kultuuri kartuse. Soomes jõuti 1980-ndatel aastatel filmikasvatuseni lasteaias. Kõigil kultuuriüritustel on lastele mõeldud filmiprogrammid. Toimuvad lastefilmide festivalid, tegutseb tele- ja filmikasvatuskeskus, mis annab välja ajakirja “Peegel”. Soome filmidoktor Jukko Sihvonen tegeleb otseselt laste ja TV probleemidega; võrdluseks on vaatluse all ka lapsed ja raamat. Ajakirjas “Peegel” väidetakse, et kui õpetajad, koolitajad ja vanemad ei räägi lastele TV-st ning filmist, algab lapse ja kasvataja võõrdumine teineteisest. Telerit tuleks vaadata koos vanematega, kuigi ilus sõna “koguperefilm” on hakanud devalveeruma: sageli on tegemist kõige labasema komöödiaga või verise *actioniga*.

Mujal maailmas nimetatakse TV-programmide koostajaid programmeerijateks ja nad programmeerivad ühtlasi ka laste ajusid. Eesti oludes toimub praegu vaba konkurents. Tuleb otsida võimalusi televisioonis näida-

tava sidumiseks raamatukogudega. Miks mitte pakkuda raamatukogus raamatuid, mille ekraniseeringuid näidatakse parajasti TV-s või kinos. Raamatukogude juurde oleks vaja luua videoteegid, et lapsi raamatukogule tagasi võita.

Soome lastekirjanik **Kaarina Helakisa** pidas ettekande teemal “Nähtamatud videod ehk Raamat kui värav lapse vaimsesse maailma”. Kõne õppimine on bioloogiline protsess. Oluline on see, kui palju laps kuuleb kõnet oma esimeste elukuude jooksul. Enne kui väike laps mõistab päriselt sõnade tähendust, on ta võimeline keelt nautima.

Miks vajame veel raamatuid ja lugemist, kui on olemas suuline kõne? Raamatu keel erineb kõnekeelest oma lihvituse, rafineerituse poolest — nagu teemant erineb kivist. Ilukirjanduse keel on rikas sõnavaralt, konstruktsioonidelt, rütmilt.

Esimeseks kirjanduseks, millega laps kokku puutub, on laul või lastesalm. Juba mõne aasta vanuselt tuleb lapse ellu jutustus — narratiiv ehk “nähtamatu video”. Kui laps kuulab lugu, mida ema-vanaema kas jutustab või loeb, hakkab ta arendama kujutluspilte sellest, mida ta kuuleb. Kuuldud, etteloetud, räägitud, hiljem ise loetud sõna on palju nõudlikum, ajule palju enam impulsse andev nähtus kui filmitud või arvutis elektrooniliselt valmistatud värvikas sündmus. Lõpuni valmis tehtud, visualiseeritud tooted seovad fantaasiat. Kõige enam fantaasiat ergutav lasteraamatu illustratsioon võib olla väikeseformaadiline must-valge pilt. Tänapäeva laste maailm on niigi liialt värve ja müra täis.

Arvutimängudes pruugitakse neidsamu vanu lugusid ja müüte, mida on kirjanduses ning filmides pidevalt kasutatud. See on igivanade lugude röövkasutamine, neid serveeritakse peeneks mäletud ning peaaegu alla-neelatud kujul.

Täiskasvanud peavad olema laste suhtes sallivad, vabameelsed. Ajad muutuvad ja Soomes on laste- ja noorsookirjandusse tulnud uusi aineid ja tegelaskujusid (vampiirid, arvutid jne). Sinna ei ole midagi parata, me ei saa jääda omaaegsete lemmikkangelaste maailma.

Sõnade tootmine, sõnadega mängimine on seotud lugemisnautinguga. Oluline on see, et lapsevanem võtaks lapse sülle ja loeks või räägiks talle, et ta edaspidi loeks ning oskaks oma mõtteid vormida ja et areneks tema kujutlusvõime.

Leelo Tungal rääkis oma ettekandes “Kes kirjutab, see loeb” lapsest tänapäeva kommertsiaalses maailmas. Ajakiri “Hea Laps” loodi 9–10-aastaste jaoks siis, kui lastel ei olnud avaldamisvõimalusi. Nüüd on peaaegu iga

maakonnalehe juures olemas lastenurgad, aga lapsele mõtlevail täiskasvanuil ei ole ikka kusagil oma mõtteid avaldada.

Tänapäeva laps on palju vastuvõtlikum kaasaegse tehnikamaailma suhtes kui tema vanemad. Pealetungiva kommertsiaalsusega sõiditi "Hea Lapse" algusaegadel passiivselt, st seda eirates. Paratamatult tuleb aga vanematel ja kasvatajatel sukelduda koos lastega sellesse kommertsiaalsuse maailma — nagu Janusz Korczak läks oma lastega kaasa gaasikambrisse. *Action-manide* kohta on mõttetu öelda, et neid ei ole olemas või et laps on rumal ja maitsetage. "Lego" õpetab käelist tegevust. Linnalastel puuduvad manuaalsed oskused. Nad on osavad arvuti klahvidele vajutama, aga ei oska kääridega lõigata. Nagu oleks tuleviku ideaal üks suur pea väikese käega.

Ei saa olla arvuti vastu meelestatud. Kuid Tiigrihüppest rääkides peame mõistma, et ühe hüppega ei ole kunagi midagi saavutatud. Asjal on mitu külge ja neid peab avalikult arutama. Arvutimängudes ei ole iseenesest midagi halba, aga paljud Internetiga tegelevad noored inimesed vahendavad omavahel roppusi. Juba väikestel lastel võib tekkida "arvutinarkomaania". Varajane arvutitundmine ei taga aga alati head edasijõudmist koolis.

Me unustame ära, et lastel ei ole ju meie elukogemusi, ka meie füüsilisi ja elamuslikke kogemusi. Nad võivad teada TV kaudu selliseid riike, kus meie ei ole kunagi käinud ega lähe. Aga võib-olla ei ole nad kunagi kusagil matkal käies jalgu märjaks teinud. Laps peab saama ka liivakastis liivaga mängida ja tundma paha poisiga tülli minnes liivasahmakat silmas, et teada, mis on valu, et mitte teha teistele haiget.

Rahvusvahelise Noorsookirjanduse Nõukogu (IBBY) kongressil Hollandis näidati CD-ROM-lasteraamatuid. Huvitavamad olid just populaarteaduslikud raamatud, näiteks esemete ja igasuguste teadusesaavutuste ajaloost. Aga ükski "disnikas" ei olnud nii naiivne ja imelik kui näiteks "Pipi Pikksuka" CD-ROM variant. Puudus see ilus õhkkond, mis Pipist teeb Pipi, mitte mingisuguse väikese huligaani. Kongressil väljendasid arenenud riikide esindajad muret selle üle, et nii laste kui ka täiskasvanute lugemis- ja jutustamisoskus on läinud õige viletsaks. Koomiksid arendavad küll fantaasiat, aga mitte sõnavara: saatelauseid puuduvad, kõne on üsna vaene.

Kirjutamise kaudu lugemise juurde jõudsin ükskord ühe 9. klassiga, kus õpilaste lugemus oli väike ja kaks poissi ei osanud korralikult lugedagi. Alustasime lühikestest paladest (naljalugudest jne) ja jõudsime kriminulli kirjutamiseni. Nii täiskasvanud kui ka lapsed, kes on ise midagi kirjutanud, on huvitatud sellest, kuidas teised seda teevad. Kirjutamise mehhanismist saab aru ikkagi see, kes on ise midagi kirjutanud. Ükski tee ei ole lugemiseni jõudmiseks halb, toimugu see koomiksi, anekdoodi või kriminaaljutu kaudu.

Tallinna Pedagoogikaülikooli algõpetuse osakonna õppejõud **Mare Müürsepp** käsitles oma ettekandes “Lugemise paus” laste lugemisoskust mõjutavaid tegureid. Ettekanne toetus 116 koolieeliku ja 1. klassi õpilase seas läbiviidud küsitlusele.

Lastelt küsiti, mis teeb kõige paremini targaks — kas raamat, televiisor, arvuti või teiste inimestega rääkimine. Pooled koolieelikuist arvasid, et kõige paremini targaks tegevaks vahendiks on raamat; 30 % arvas, et selleks on arvuti. Kehtib ka müüt, et koolis saab targaks. Segaperekondade lapsed rõhutasid, et oluline on teiste inimestega rääkimine. 80 % esimese klassi lastest usub raamatu targakstegevusse jõusse, arvuti osa on siin üpris väikseks kahanenud. Ilmselt on lastel lugemisega nii palju raskusi, et see peab nende meelest targaks tegema. Selles vanuses lisandub ka laste omapoolseid arvamusi: targaks teeb õppimine, mõtlemine, magamine (!).

Küsiti sedagi, kas lugemine lastele meeldib või on see raske ja väsitav. Pooltele lastest lugemine meeldib, üle poole peab seda väsitavaks. Seega on teatav hulk lapsi, kelle jaoks lugemine on ühtaegu nii meeldiv kui ka väsitav.

Loetud raamatuid oli 84 nimetust. Kõige rohkem nimetati Astrid Lindgreni teoseid, järgnesid W. Disney raamatud. Eesti kirjanike teoseid oli vaid 10: O. Lutsu “Kevade”, H. Väli “Peetrike”, “Täheraamat”, E. Raua “Sipsik”, E. Niidu “Krõlliraamat” jt. Ometi soovivad lugemisdidaktikud alustada lugemist emakeeles kirjanikandusest. Disney multifilmide raamatud on mitmekordselt adapteeritud. Miks lapsed neid loevad? Aga need on just lapsed, keda lugemine väsitab ja kellel on vaja lugeda väikeste “ampsude” kaupa. Samal ajal on süžee tervikuna põnev.

Kui laps ei taba lauset kui tervikut, peavad täiskasvanud talle vastu tulema. Adapteerimise kõige lihtsam ja loomulikum viis on see, et tekst on antud mõtteliste üksuste kaupa. Algaja lugeja raamatus peaks lause lõppedes jääma tühi koht, see jätab aega mõtlemiseks. Lause on ju sõnadega väljendatud mõte.

Eesti lastekirjanduses on rida toredaid lühijutte, mille tekst tuleks liigendada mõistuspäraselt, nii et silm haaraks korraka tähendusliku üksuse — lause, lauseosa, sõnaühendi. Need peaksid olema ka sisult huvitavad jutud. Ühe lühijutuga võiks täita ühe mudilasraamatu, mitte suruda mitut kokku. See ei pea olema hea pildiraamat, tähtis on ruum, mis jääb lause kõrvale. Pilt ei pea sündmustikku edasi andma eriti detailrikkalt, see võib olla kaunis tagasihoidlik. Tähtis on, et laps ei peaks ühest lausest teisele kiirustama. Lapsed ei taha lugeda pakse raamatuid, kus on pikad jutud.

Arvutit saab kasutada lugemaõpetamisel liikuva aabitsa või tahvlina. Pikast tekstist saab võtta sõnu ja anda nendest tagurpidi variandid või tähti

ümber tõsta, s.o teksti saab tehniliselt ette valmistada. See on väga õpetlik lugejale, kes loeb tähti halvasti kokku. Algklassi õpetajad ei viitsi eriti lugemistehnikat arendada, ometi on see arvuti abiga imelihtne. Lugemaõpetamise üheks meetodiks on see, et kui üks lõik on mitmete võtetega korralikult läbi töötatud, siis see oskus levib kogu teksti ulatuses.

*

Kokkuvõtteks: konverentsi programm oli võib-olla liiga tihe — nii palju oli arvukatel esinejatel öelda ja palju jäi veel ütlemata. Kõik püstitatud küsimused ei saanudki vastust. Konverentsi sõnumiks sai: aidakem lapsi, ärgu jäetagu neid üksi ei koolis ega kodus, teleri ees ega raamatuga või arvuti taga. Olgem sallivamad ja leidkem tänasest päevast kõik hea.

Ülevaade on koostatud konverentsi helilindistuse põhjal.

VÄIKESE SAARE SUUR INTERNETIMAA

Oktoobri alguses olid Hiiumaal koos rahvaraamatukogude töötajad, et arutleda teemal “Rahvaraamatukogu kui teabekeskus”. Seminarist võtsid osa peaaegu kõikide maakondade ja linnade keskraamatukogude esindajad ning ka paari väiksema raamatukogu raamatukoguhoidjad.

Esinejaid oli nii Tallinnast kui Hiiumaalt ning oma mõtteid välja kuulutatud teemal said avaldada kõik osavõtjad. Sissejuhatava ülevaatega esines TPÜ infoteaduste osakonna magistrant **René Tendermann** Eesti Rahvusraamatukogust; Hiiumaa Kodukandi Ühenduse esimees **Tõnu Otsason** kõneles Eestis algatatud külaliikumise programmist ja tegevusest Hiiumaal. Kärkla Keskraamatukogu direktor **Ene Kiil** ja infotöötaja **Ivo Vana** tutvustasid raamatukogutööd ning infotehnoloogilisi saavutusi. Sisukasse tööpäeva mahtusid rühmatöö arutelu, külastati Kärkla Keskkooli ja lasteraamatukogu ning Paope avalikku internetipunkti.

Miks sõideti teemat arutama just Hiiumaale? “Teatavasti on kogu maailmas 300 avalikku internetipunkti, neist kolm asuvad Hiiumaal”, ütles avasõnas Kärkla abilinnapea **Erkki Tammelt**. Ja uudishimu selle vastu seminari saarele tõi.

Koos **René Tendermanniga** mõeldi selle üle, et ühiskonna informatiseerumine pole üksnes tehniline, vaid ka sotsiaalne protsess. Infotehnoloogia kasutamine eeldab teistsugust haridust, õpetamist, õppimist ning inimsuhteid. Esmatähtis on luua soodne teabekeskond, kindlustada usaldusväärse, ammendava informatsiooniga kõik inimtegevuse valdkonnad. Olukorras, kus teave on olulisim ressurss, muutuvad teadmised ja vajadus teabe järele kiiresti. Tehnoloogiliselt iseloomustavad infoühiskonda:

- moodsate infotöötlusvahendite kasutamine kõigis eluvaldkondades
- kaasaegsete infotöötluspõhimõtete rakendamine igal alal: teaduses, juhtimises, hariduses, tervishoius, meelelahutuses jne.
- regionaalsete ja globaalsete infovõrkude arendamine.

Infoühiskonnale ainuomast sotsiaalset ebavõrdsust inimeste vahel, kellest ühed omavad ligipääsu elektroonilisele infole ja oskavad seda kasutada ning teistel puuduvad selleks võimalused ja oskused, välistab avalike internetipunktide loomine. Avalikud internetipunktid Hiiumaal loodi

ÜRO Arenguprogrammi (UNDP) toetusel Kärkla Kultuurikeskuses, mis asub Kärkla Keskraamatukogus; Paope külas Sepa talus ja Sõru külas. UNDP abiprojektiga toetatakse Eesti integreerumist infoühiskonda. Peale kolme avaliku internetipunkti Hiiumaal on selline ka Eesti Rahvusraamatukogus. Avatud Eesti Fondi toetusel on kavas avada veel 30 avalikku internetipunkti. Projektide rahastamiseks eraldas Avatud Eesti Fondi nõukogu 2,34 miljonit krooni.

Kärkla Keskraamatukogus on interneti kasutamiseks eraldatud üks raamatukogu tiib 3 arvutiga ning raamatukogutöötajad juhendavad selle kasutamist. Suuremat huvi tekitas Sepa talu internetipunkt. Sepa talu oli Paope külas juba enne sõda postitalu. Nüüd käib Sepal jälle inimesi posti järel, ainult et nüüd tuleb osa kirju elektronpostkasti. Vanast rehetoad on saanud kahe arvuti ja püsiva internetiühendusega teabetuba, kus taluperenaine **Vaike Laid** laenutab soovijaile ka raamatuid ja ajakirju. Päril tore kogu on tekkinud annetatud raamatutest, millest suurem osa on keskraamatukogust saadud. Välismaalasi käib ka, nad loevad põhiliselt elektronposti teel oma kirju ja ajalehti. Külarahvas eelistab ajaleheuudiseid ikka paberilt lugeda. Sepa talul on ka oma kodulehekülge arvutis, kus tutvustatakse teabetuba-internetipunkti. Vaike Laid on ise saanud arvutikoolitust Hiiumaa Tuuru koolituskeskuses. Külatajaid jätkub, palju käib õpilasi, sest internetipunkt on avatud kell 11.00 – 18.00, nädalavahetused on põhiliselt täiskasvanute päralt. Et tele- ja elektrikulutusi tasa teenida, on arvutikasutamise tund 10 krooni, kuid tehakse ka erandeid.

Tõnu Otsason, kes on külaliikumise programmi eestvedajaid, selgitas seminaristidele teabetubade loomise põhimõtet järgmiselt:

- külaelu on muutumas ning astumas uude ajajärku
- rohkem hakatakse mõtlema inimesele
- seltsielu, teabeside, elektronposti kaudu saavad elanikud rikkamaks
- külainimene sirutab käe arvuti järele.

Teabetuba on küla töövahend, mille töökorraldus lähtub piirkonna vajadustest, on seltsielu keskus, mis peab olema kindlal ajal ja kõigile avatud, tal peab olema arvutijuhendaja ning teabetoa teenused tuleb teha võimalikult kättesaadavaks lastele.

Seminaristid ei nõustunud väitega, et teabetuba tekib kuskil iseisvalt, mitte aga raamatukogu juures. On ju raamatukogul järjepidevalt komplekteeritud kogu, mille väärtust suurendavad bibliograafilised karto-

teegid, oma koduloonurgake ning peaaegu igas raamatukogus on ka välja pandud materjalid küla ettevõtmistest ning vallavalitsuse otsused ja määrused. Jääb vaid muretseda arvuti! Mõnes mõttes lihtne, mõnes mõttes mitte. Tõnu Otsason selgitas, et aastas eraldatakse igale maakonnale 70 000 krooni külaelu arenguks ning selle raames saab taotleda ühe kindla projekti jaoks 5000 krooni. Tõnu Otsason heitis raamatukoguhoidjatele ette vähest aktiivsust teabetubade rajamisel raamatukogude juurde. Samas esitas ta üleskutse, et raamatukogu ja kool üksteist toetades aitaksid arendada küla seltsielu.

Mida siis rühmatöös arutati ja mis tulemusele jõuti? Käsitletud teema oli arutlusel ka 1987. aastal maakonna/linna keskraamatukogude direktorite seminaril Laulasmaal. Siis keskenduti peamiselt raamatukoguhoonetele, millega kaasnevad probleemid tuleb lahendada enne, kui muuta raamatukogu sisu. Tänapäevaks on see probleem ületatud ja 35 rahvaraamatukogu on saanud uued ruumid/hooned; 19 maakonna/linna keskraamatukogus on kasutusel raamatukogusüsteem "Kirjasto 3000".

Raamatukoguhoidjad jõudsid ühisele järeldusele, et rahvaraamatukogu tähtsus informatsiooniallikana on suur. Kataloogikastides tuhnimine lõpetatakse ja kataloogid viiakse arvutisse. Peagi on raamatukogu lahutamatuks osaks arvutid oma andmebaaside, programmide ja muude infotehnoloogiliste võimalustega, mille abil tagatakse juurdepääs infoallikale. Raamatukogu levitab teabekeskusena just oma piirkonna tööplaan ja tulemusi. Kui linnas või maakonnas midagi otsustatakse, teavitatakse esimesena raamatukogu. Õige varsti, uuel sajandil kindlasti on raamatukogud saavutanud selle, et poliitikud mõistavad raamatukogu probleeme ja toetavad igati raamatukogude arengut oma piirkonnas.

Raamatukogu on paik, kuhu tullakse kogu perega, kus toimub eri vajadustega inimeste teenindamine arvestades ühiskonna muutusi. Tuleb silmas pidada, et inimene õpib kogu elu ja just raamatukogu on eluaegse õppimise koht. Kõik eelnev aga seab raamatukoguhoidjale kõrgendatud nõudmised, ta peab olema valmis pidevaks muutuseks ja enesetäienduseks. Kärdda Keskraamatukogul on aga juba kujunemas arvutikataloog ning laenu-tusi registreeritakse arvutis.

Inforohke seminaripäev andis võimaluse arutada, kas rahvaraamatukogu on ikka teabekeskus ja missuguseks ta muutub lähiajal. Kõigepealt tuleb juurutada hästi funktsioneeriv infosüsteem ja saavutada kõrge automatiseerimistase — maakonna/linna keskraamatukogude infosüsteemi juurutamise programm on ju kavas rakendada aastaks 2000.

"Aga kõik algab meist endist, kes me raamatukogus töötame, meie tahtmisest, valmisolekust võtta vastu uut ning oskustest seda raamatukogu kasutaja huvides rakendada," arvasid seminarist osavõtjad.

RAAMATUKOGUDE JA ÜHISKONNA DIALOOGIST

II Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine

“Raamatukogud ja ühiskond”

15.–17. mai 1997, Birštonas, Leedu

Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate ühistegevusel on aegade jooksul olnud erinevaid rõhuasetusi — viimaste aastate avardunud võimalused koostööks on loonud eelduse ja vajaduse mitmete regionaalsete koostöövormide järele.

1990ndatel aastatel on täheldatav raamatukogundusala ühistegevuse hoogustumine Läänemere regioonis — ellu kutsuti Läänemeremaade raamatukogude ühendus *Bibliotheca Baltica*, Põhja- ja Baltimaade raamatukogunduskoolide õppejõudude nn *training-of-trainers* seminarid, mis toimuvad regulaarselt alates 1993. aastast, ning 1997. aastal juba teist korda korraldatud Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine on selle väite heaks tõestuseks.

I Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine (mai 1993, Jurmala, Läti) on leidnud kajastamist erialaperioodikas eelkõige kui hea algatus süvendatuma koostöö jätkamiseks ning võimalus eri riikide raamatukogutöötajatele ühisprojektide algatamiseks raamatukogutöö eri valdkondades [1, 2].

Põhja- ja Baltimaade koostöö seostub ka Balti riikide raamatukogude omavahelise ühistegevusega ning siinne põgus meenus peaks olema kinnituseks jätkuvatele partnerlussuhetele.

Balti riikide akadeemiaraamatukogude nõupidamised Bibliopolis, rahvusraamatukogude seminarid LiLaEst ning raamatukogunduskoolide õppejõudude ühiskonverentsid ja erialatüdengite praktika 1960ndatest aastatest, viis seni toimunud Balti riikide raamatukoguhoidjate kongressi on veelgi varasema ajalooga.

Teine Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine teemal “Raamatukogud ja ühiskond” toimus 15.–17. maini 1997 Leedus. Nõupidamisel osalesid raamatukogutöötajad Eestist, Lätist, Leedust, Soomest, Taanist, Norrast ja Rootsist. Raamatukoguhoidjad Eestist moodustasid 25-liikmelise delegatsiooni, kuhu kuulusid Tallinna, Tartu, Narva, Võru, Haapsalu, Harju- ja Jõgevamaa eri tüüpi raamatukogude töötajad. Nõupidamise plenaaristungitel esinesid Eesti Rahvusraamatukogu tehnoloogiadirektor **Mihkel Reial** ja Riigikogu Isamaaliidu fraktsiooni nõunik **Andres Herkel**, sekt-

sioone olid palutud juhatama **Aira Lepik** ja **Sirje Virkus** Tallinna Pedagoogikaülikoolist.

Nõupidamise korraldasid Põhjamaade Ministrite Nõukogu Infobüroo Vilniuses, Helsingi Linnaraamatukogu (*Helsingin Kaupunginkirjasto*), Leedu Raamatukoguhoidjate Ühing. Nõupidamise töökavas olid plenaaristungid ja sektsioonide koosolekud, mis andsid kokkutulnuile võimaluse kuulata ettekandeid üldisematel teemadel ja keskenduda kitsamas ringis konkreetsemaid lahendusi nõudvatele probleemidele. Nõupidamise avas Leedu Vabariigi kultuuriminister **Saulius Saltenis**, kes rõhutas oma kõnes raamatukogude rolli arenevas infoühiskonnas. Birštonase linnapea **Antanas Zenkeviciuse** tervitus sisaldas eelkõige tänu tähelepanuavalduse eest, et Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjad valisid oma nõupidamise paigaks tema kodulinna. Nõupidamise päevade jooksul oli kohaletulnuil meeldiv võimalus nautida Birštonase kaunist loodust ning tervislikku õhkkonda, mis lisas oma osa raamatukogualaste ettevõtmiste õnnestumisele.

Birštonas on 4,3 tuhande elanikuga väikelinn Lõuna-Leedus, 90 km Vilniusest, 40 km Kaunasest. Esimesed kirjalikud teated linnast viivad 1382. aastasse. Leedu Suurvürstiriigi aegadest pärineb Birštonase loss, mille ümber kujunes hiljem linn. Birštonas on tuntud kuurordina 1846. aastast — soolased mineraalveed võeti kasutusele ravieesmärgil. Sanatoorne tegevus algas juba 1935. aastast ning kuurortlinnas tegutsevad tänaseni sanatooriumid “Tulpé” ja “Versmė”, mineraalvee vannid ja ravimuda. Kaunis loodus — Nemunase jõgi, Vytautase mägi, gooti stiilis kirik (valminud 1909), ajaloomuuseum (asutatud 1972) andsid ka nõupidamisel osalejatele võimaluse tutvuda Leedu ajaloo ning looduse suurepärase vaatamis- ja huviväärsustega.

Avaplenaaristungi esimeses ettekandes käsitles Leedu Seimi ase-
spiiker **Romaldas Ozolas** nõupidamise teemast lähtuvalt raamatukogude ja ühiskonna seoseid. Ta keskendus kirjasõna ja raamatukogu muutuvale rollile ajas. Esineja rõhutas kirjasõna vabaduse rolli rahvusluse kujunemise indikaatorina 19. sajandil ning leidis paralleele ka tänapäevaga. Täna Leedu rahvaraamatukogusid käsitles esineja kui olemasoleva infovajaduse rahuldajaid, kuid samas rõhutas ka raamatukogu võimalust uue teabevajaduse tekitajana. Rõhutades raamatukogude rolli ühiskonnas võrdles R. Ozolas neid koolidega ning sedastas riigi vastutust nii info- kui haridusasutuste arengu eest.

Nõupidamise kava koostamisel oli ilmselt silmas peetud, et osalejad saaksid eelkõige ülevaate eri riikide raamatukogunduses toimuvast, kuid et oleks võimalus leida plenaaristungite ettekannetest ka teavet Euroopa Komisjoni telemaatikaprogrammi allprogrammi “Telemaatika raamatukogudes” (*“Telematics for Libraries”*) raames kavandatavast ja Raamatukogu-, Info-

ja Dokumentatsiooniassotsiatsioonide Euroopa Büroo/EBLIDA (*European Bureau of Library, Information and Documentation Associations*) tegevusest.

Sellealase teabe vastuvõtmise tulemuslikkus sõltus aga omakorda oluliselt eelteadmistest, mida kuulajad juba vastavatest institutsioonidest omasid. **Emmanuella Giavarra** EBLIDAst ning **Jon Bing** Oslo Ülikoolist tõstatasid nõupidamisel vast kõige problemaatilisema valdkonnaga — autoriõigus ja raamatukogualane seadusandlus — seonduva. Plenaaristungile, kus nimetatud temaatika ette kanti, ei järgnenud nõupidamisel osalejatel paraku võimalust tõstatatud probleeme põhjalikult kommenteerida. Vilniuse Ülikooli kommunikatsiooniteaduskonna prof. **Domas Kaunase** ettekanne “Leedu raamat rahvuse arendajana” oli professionaalne leedu raamatu juubeliaasta ning leedu raamatuloo tutvustus.

Kolme nõupidamisepäeva plenaaristungitel esitatust on tähelepanuväärset osa tinglikult võimalik seostada eelkõige märksõnaga Internet (**Gitte Larseni** ettekanne Taani raamatukogude kogemustest töös arvutivõrgus Internat ning **Erkki Lounasvuori** esinemine Helsingi Linnaraamatukogu projektist *The Cable Book*) ning teedest, kuidas Internet ja automatiseeritud infosüsteemid on mõjutanud või võivad mõjutada raamatukogude tööd. Viimati nimetatuga haakusid **Mihkel Reiali** ettekanne Eesti Raamatukoguvõrgu ELNET Konsortsiumi tegevusest integreeritud raamatukogusüsteemi valikul ja kavandataval juurutamisel Eesti teadusraamatukogudes ning Lundi Ülikooli Raamatukogu automatiseerimise osakonna juhataja **Kerstin Dahli** ettekanne automatiseeritud raamatukogusüsteemide hindamiskriteeriumidest.

Järgnevalt peatuksin plenaaristungite ettekannetel [3], mis mulle enam huvi pakkusid ning neis tõstatatud küsimuste poolest ilmselt enim nõupidamise temaatikaga — raamatukogud ja ühiskond — haakusid.

Soome haridusministeeriumi kultuurinõunik **Hannele Koivuneni** [4] ettekanne “Vaikivast teadmisest kultuuritööstuseni” (“*From tacit knowledge to cultural industry*”) käsitles kultuuri tõlgendamisega seonduva kujunemist ja sisaldas järgmisi olulisi rõhuasetusi:

- kultuuri tähendus, mõte, kultuur kui arvamuste vahetamine;
- tarbimine, konsumptsioon kui kultuuri tähenduste vahetamine;
- semiootiline isedus ja vaikiv teadmine;
- informatsiooni kontseptsioon;
- meedia kontsentreeritus ja/või meedia mitmekesisus;
- infoühiskonna tunnusejooni: inforikkad ja -vaesed, informatsiooni üldkättesaadavus, kodanik infoühiskonnas.

H. Koivunen rõhutas, et infoühiskonna kodanikku iseloomustab eelkõige vajadus nn info- ja meediakirjaoskuse (*information and media literacy*) ning infootsingu oskuste järele.

Riigikogu Isamaaliidu fraktsiooni nõunik **Andres Herkel** [5] keskendus paljukultuurilise tegelikkuse probleemidele (*"The multicultural present"*), sedastades multikultuurilisust kui kaasaja ühiskonna olulisimat tunnusjoont. Paljukultuuriline tegelikkus on üks dimensioonidest, kus raamatukogu toimib. Lokaalse kultuuri ja rahvusvahelise kultuuri interaktsiooni paremaks mõistmiseks defineeris ja selgitas A. Herkel oma ettekandes raamatukogu rolli infoühiskonnas läbi mõiste "aeg", mida ta analüüsis läbi erinevate tõlgenduste — aeg kui aktseleratsioon või kiirendus; aja erakordsus; aja hammasrattad. Aeg on fundamentaalne kategooria igas kultuuris ning annab väärtustamisvõimaluse nii informatsioonile kui ka selle kasutamisele ja vahendamisele. Ajapuudus on nii infoühiskonna põhjendus kui ka tulemus. Ühiskonna stabiliseerumine on samuti seotud aja erinevate dimensioonidega ning raamatukogu kui kultuuri-, info- ja haridusasutus annab võimaluse jälgida nii ühiskonnas toimuvaid muudatusi kui ka vahendada nende kasutajatele.

DIK-förbundet, Rootsi dokumentatsiooni, informatsiooni ja kultuurierialade professionaalide ametiühingu esindaja **Britt Marie Häggström** [6] tutvustas oma ettekandes "Euroopa Liit ja raamatukogud — võimalolijate huvi suurenemine raamatukogude vastu" peamisi suundumusi erinevate Kesk- ja Ida-Euroopa riikide raamatukogunduses seostades võimalusel arengujooni Euroopa Liidu raamatukogupoliitikuga. Ettekandes leiduvad faktid Tšehhi Vabariigi, Eesti, Saksamaa, Ungari, Poola, Slovakkia, Sloveenia ja Rootsi raamatukogude kohta lubavad ettekandjal teha järelduse, et vaatamata erinevustele on Euroopa riikide raamatukogude arengus eeldused Euroopa Komisjoni telemaatikaprogrammi raamatukogude allprojektide raames tehtavaks koostöök ning nn *Green Paper* olulise poliitilise dokumendina ka raamatukogude tulevikku mõjutamas. Võimalolijate huvi raamatukogude vastu loob eelduse ja annab ka võimaluse raamatukogude arenguks, sellise olukorra professionaalne n.ö ärakasutamine on raamatukogupoliitikute käsutuses ning nende kohustus nii raamatukogude kui ühiskonna ees.

Nõupidamise kavas oli lisaks plenaaristungitele kavandatud osavõtjate töö septsioonides. 15. mail oli võimalus valida lasteraamatukogude tegevust, haridust, raamatukogude automatiseerimist ja *lobby*tööd vaagivate sekt-

sioonide vahel. 16. mail töötasid teadusraamatukogude, laste- ja kooli- raamatukogude koostöö, autoriõiguse ja Interneti seksioonid.

Seksioonide töö oli erinev nii ettevalmistuse, korralduse kui ka käsitletavate probleemide sügavuse ja n.ö rahvusvahelisuse poolest. Kuna olin palutud korraldajate poolt juhtima hariduse seksiooni (*Section of Education*), oli mulle seksiooni tööd avades üllatuseks, et kokkutulnud pidasid *education*'i all silmas mitte raamatukogu- ja infotöötajate koolitust vaid kasutajakoolitust raamatukogus. Vaatamata mõningatele erimeelsustele ning segadustele õnnestus siiski kompromiss leida ning infovahetus koolituse, täienduskoolituse, kasutajakoolituse ja elukestva õppimise käsitlustes sai teoks. Seksioonide tööst ei tehtud nõupidamise vältel kokkuvõtteid ning seetõttu jättis ka tagasiside kohati soovida.

Nõupidamise päeval oli Birštonase kultuuripalees avatud näitus Põhja- ja Baltimaade raamatukogu- ja infotegevusest. Näitusel tutvustati raamatukogusid, raamatukogudele pakutavaid teenuseid, raamatukogusüsteeme, raamatukogude trükiseid ning raamatukoguühinguid eri riikides.

Korraldajad olid ette valmistanud ka eriilmelise kultuuriprogrammi, millesse mahtus Leedu aasta raamatukoguhoidja valimine, rahvuslik laulu- ja tantsuõhtu Nemunase kaldal ja meeleolukas piknik. Nõupidamisest osavõtjad jätkasid raamatukogudega tutvumist Vilniuses, kust viisid teed erinevatesse Põhja- ja Baltimaadesse tagasi, et taas kohtuda 3. ühisnõupidamisel järgmisel sajandil Eestis.

Allikad

1. Puotanen, E. Täältä tullan Pohjola. – Kirjastolehti. 1996. Nr. 6. S. 186.
2. Äyräs, A. Nordic and Baltic countries – forwards together. – Scandinavian Public Library Quarterly. 1996. Nr. 4. P. 4–5.
3. <http://www.lib.hel/ulkkirja/birstonas/>
4. Koivunen, H. From tacit knowledge to cultural industry
<http://www.lib.hel/ulkkirja/birstonas/koivunen.htm>
5. Herkel, A. Multicultural present
<http://www.lib.hel/ulkkirja/birstonas/herkel.html>
6. Häggström, B. M. Those in power are getting interested in libraries: Current trends in some countries in Central and Eastern Europe
<http://www.lib.hel/ulkkirja/birstonas/britt.htm>

EESTLANE JA RAHVUSTRÜKIS

Helje Laas

KONVERENTS "EESTI TRÜKIS" 29. OKTOOBRI 1997. A

29. oktoobril toimunud konverentsi korraldajateks olid Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, Eesti Kirjastuste Liit, Eesti Raamatukaubastajate Liit ning Eesti Rahvusraamatukogu. Konverentsi eesmärgiks oli arutleda nii raamatukirjastajaid, -kaubastajaid kui ka raamatukogusid puudutavate ühiste probleemide üle, kuulata ära neist igaihe mured ja arvamused ning püüda leida kõigile vastuvõetavaid lahendusi. Ettekandeid oli kõikide nimetatud ühingute ja asutuste esindajailt.

Konverentsi avas Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu esinaine **Anne Valmas**. Avaettekande pidas Eesti Kirjastuste Liidu esimees ja Eesti Entsüklopeediakirjastuse direktor **Tõnu Koger**. Selles käsitleti kirjastamis-olusid kaasaegses Eesti Vabariigis. Esineja märkis, et kirjastamist mõjutavate objektiivsete teguritena on meil olemas täielik vabadus kirjastustegevuseks, kuid ühtlasi ka mõned piiravad seadused; subjektiivse tegurina aga lugemishimuline ja raamatuid ostev rahvas.

Tsensusur kaotati meil juba 1990. aastal, kirjastamiseks pole vaja litsentsi olemasolu, kirjastajaks võib olla ka üksikisik, suuremad kirjastused on privatiseeritud. Teatavoid probleeme tekitab kirjastuste rohkus ja see, et paljud neist on väikesed ja vaesed, viimastega ei ole võimalik sõlmida korrektseid lepinguid, ka on probleemiks raamatute puudulik toimetamine (uued noored toimetajad on sageli ilma igasuguste kogemusteta). Soovida jätab kirjastustevaheline koostöö.

Kirjastamise mahud on olnud järgmised:

Aasta	Nimetusi	Eksemplare ühe elaniku kohta	Kogutiraaž eksempl.
1991	1654	14,9	23 295 700
1993	1965	8,2	12 312 800
1996	2628	4,4	6 663 000

Raamatute kogutiraaž on küll vähenenud, kuid erinevate nimetuste arv on suurenenud. 1991. a asutatud Eesti Kirjastuste Liitu kuulub praegu 30 kirjastust. 1992. a astuti ka Rahvusvahelise Kirjastuste Liidu liikmeks. Eestis tegutsevad ka Eesti Autorite Ühing, Eesti Tõlkijate Liit, Eesti Raamatu-graafikute Liit, Eesti Raamatukaubastajate Liit, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing jne.

Raamatukaubanduse alal tekitavad probleeme nõrgad hulгимüüjad, raamatute kõrged ja fikseerimata hinnad, eriti aga nende kõrge käibemaks.

Kirjastamisoludest rääkides nimetas esineja rõõmustavate faktidena seda, et on tekkinud uued elujõulised kirjastused, on saavutatud ka rahvusvaheline tunnustatus. Tõusnud on raamatute trükikvaliteet, avardunud nende temaatika, käib aktiivne tõlkimine, paranenud on infolevi.

Ülle Talihärm Eesti Rahvusraamatukogust andis ülevaate Eesti raamatust 1996. aastal. Ülevaate koostamiseks kasutati Eesti Rahvusraamatukokku saabunud sudeksemplaride põhjal koostatud Eesti raamatu arvelevõtmise ja statistika andmebaasi ning Rahvusbibliograafia Keskuse statistika-kartoteeke. 1996. aastal ilmunud raamatute kohta on esitatud andmed seisuga 25. aprill 1997.

Üldse ilmus 1996. aastal raamatuid 2650 nimetust, neist esmatrükke 2307, s.o 87 % väljaantud raamatutest. Raamatute kirjastajaid oli registreeritud 546, neist aktiivselt tegutsevaid on ca 50. Raamatute trükkijaid oli 101, neist 87 Eestis. Raamatute kogutiraaž oli 6,6 miljonit eksemplari. ISBN-iga oli varustatud 50 % kogu 1996. a ilmunud raamatutest. Raamatu keskmine hind (koos käibemaksuga) oli 90,51 krooni. Riiklik eelarveline dotatsioon raamatutele oli 1 615 816 krooni, riigipoolne üldine toetus kirjastustegevusele aga 11,2 miljonit krooni.

Kõneleja nimetas ka Eesti suuremad kirjastused ja kirjastajad, tõi ära raamatutrükkijate ja trükikohtade edetabelid, tutvustas ilmunud raamatute tüüpe ja temaatikaeelistusi, peatus meie tõlkekirjanduse olukorral.

Ülevaate Eesti perioodikast aastatel 1995–1997 andis **Leie Juha** Eesti Rahvusraamatukogust. Ettekandes vaadeldi kolme viimase aasta ajakirjandus-turu olukorda. Perioodiliste väljaannete nimetuste arv on nimetatud perioodil stabiliseerunud, ulatudes 630–650 nimetuseni aastas. Suurima hulga neist moodustavad ajakirjad. Võrdluseks olgu toodud perioodiliste väljaannete nimetuste arv ka mõnel eelneval aastal: 1988. a ilmus meil 163 eri nimetust perioodikaväljaandeid, 1991. a 514 ja 1992. aastal oli see arv 434. Eesti Rahvusraamatukogu andmetel on aastatel 1995–1997 (seisuga 1. okt) ühtekokku ilmunud 912 nimetust perioodilisi väljaandeid — 384 ajakirja, 163 aja-

lehte, 365 väikelehte. Päevalehti ilmus 1996. a 15 nimetust. Nimetatud aastatel ilmunud perioodikaväljaandeid võib jaotada järgmiselt:

	1995	1996	1997
Ajalehed	146	119	97
Väikelehed	204	223	221
Ajakirjad	297	294	250

Märgatav huvi on perioodiliste väljaannete omanikel tekkinud ISSN rahvusvahelise standardnumbri vastu, mis aitab väljaandeid maailmaturul identifitseerida.

Kolmel vaadeldud aastal kirjastati ligi 60 % kogu ilmunud perioodikast Tallinnas. On tekkinud mitmed suured kirjastusgrupid, mis on haaranud juba tuntava osa ajakirjandusturust. Kuid omanike vahel juba mõnda aega kestnud turu ümberjagamine pole ilmselt veel lõpule jõudnud.

Ka trükkimine on koondunud põhiliselt Tallinnasse mõne tehniliselt heal tasemel trükikoja kätte. Trükikodadesse tehtud investeeringud on muutnud Eesti perioodikaväljaanded kvaliteetseiks. See on ühe tegurina tinginud ka nende hinna tõusu.

83 % kogu Eestis ilmuvast perioodikast on eestikeelne. Küllaltki palju ilmub ka vene- ja ingliskeelseid, samuti mõningaid saksa- ja soomekeelseid väljaandeid.

Mitmete väljaannete trükiarv on langenud, kuid ajakirjandusturul oma koha leidnud väljaanded on suutnud oma tiraaži stabiilsena hoida või seda isegi suurendada. On toimunud väljaannete spetsialiseerumine ja nende temaatika mitmekesisustumine.

Kaarin Viirsalu Tartu Ülikooli Raamatukogust käsitles sundeksemplari saamisega seonduvaid muresid.

Selleks, et kindlustada Eesti suuremate raamatukogude täielikkus Eesti trükiste osas, peavad trükifirmad neid varustama sundeksemplaridega. Nende saamiseks on erinevatel aegadel välja antud mitmeid seadusandlikke akte. 1992. a mais välja antud Eesti Vabariigi valitsuse määrus "Trükiste sundeksemplaride saatmise ajutise korra kohta" praktikas ei toiminud. 1990. aastatel tekkis palju uusi kirjastus- ja trükifirmasid, lisandusid isikukirjastused. Need kas ei olnud või ei tahtnud olla informeeritud sundeksemplaride saatmise kohustusest. Ka oli sundeksemplaride arv (28) liiga suur ja üle jõu käiv nii kirjastajatele kui ka trükkalitele. Sundeksemplari õigust omavatel raamatukogudel jäid sundeksemplarid sageli lihtsalt saamata.

1994. a lõpus kutsuti Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu algatusel kokku nõupidamine, mis pöördus EV Kultuuriministeeriumi poole palvega Eesti Vabariigi sundeksemplari seaduse ettevalmistamiseks. 1995. aasta aprillis tuligi kokku sundeksemplari seadust ettevalmistav töörühm. Tihedas koostöös asjaomaste raamatukogudega valmis seaduseelnõu, mis 19. märtsil 1997 sai seaduse jõu.

Sundeksemplari seaduse vastuvõtmisest on möödunud pool aastat. Seaduse toel ja sundeksemplaride arvu (5) vähenemise tõttu on nende saabumine on muutunud rahuldavaks. Neid on hakanud saatma ka varem kindlalt ei öelnud või lihtsalt vaikinud trükifirmad. Raskusi on siiski lokaalselt levitava ja isikukirjastustes ilmunu saamisega. Kuid pärast seda, kui Tartu Ülikooli Raamatukogu lähetas kõikidele maakondadele pöördumised, milles paluti saata oma piirkonnas ilmunud trükiseid, on paranenud ka nende laekumine. Positiivse näitena võiks tuua Viljandi maakonna, kust saadetakse lokaalseid trükiseid eriti kohusetundlikult. Kuid kõikidele jõupingutustele vaatamata on Tartu Ülikooli Raamatukogul siiski jäänud saamata 6,1 % ilmunud trükistest. Soovida jätab ka trükiste raamatukogusse saabumise operatiivsus. Võib-olla aitaks olukorda parandada sundeksemplaride keskuse loomine.

Heljo Järvelaid Kose raamatukogust andis ülevaate teabekirjanduse leidumusest maaraamatukogudes. ERÜ maaraamatukogude sektsiooni töökoosolekul otsustati korraldada maaraamatukogude hulgas küsitlus, et selgitada 1996. a ilmunud teatmeteoste, käsiraamatute ja populaarteaduslike raamatute jõudmist külaraamatukogudesse. Eesti Rahvusraamatukogu väljaande "Raamatud" (I–IV) põhjal valiti 207 trükist 1954st. Raamatukogudel paluti märkida, kas need on raamatukogusse hangitud ja kui ei, siis mis põhjusel (ei peetud vajalikuks, puudus raha, puudus info, telliti, kuid ei saadud). Küsitlusest on praeguseks tehtud esialgsed kokkuvõtted, põhjalikum analüüs on veel ees.

Teabekirjanduse saamist mõjutab kõige rohkem teeninduspiirkonna suurus, kuna sellest oleneb kirjanduse hankimiseks saadav raha (riik eraldas 1996. a-l 8,60 krooni teeninduspiirkonna iga elaniku kohta, sellele lisanduv kohaliku omavalitsuse poolt eraldatav summa on piirkonniti erinev, ulatudes 3 kroonist 40 kroonini elaniku kohta). Teiseks sõltub teabekirjanduse hankimine maaraamatukogudesse jõudvast informatsioonist trükiste kohta. Olemasolev info on tihti liiga vähene — raamatu valimiseks ei piisa ainult selle autorist ja pealkirjast, vajalik oleks ka raamatu sisu ja kirjanikku tutvustav lühiannotatsioon. Eriti puudulik on info väike- ja isikukirjastuste väljaannete kohta.

Maakogud hangivad kirjandust põhiliselt keskraamatukogude vahendusel. Tellimiste aluseks on nimekirjad, need aga alati iga maaraamatukoguhoidjani ei jõuagi. Küsitluse valikus olnud 207 trükisest jõudis maaraamatukogudesse umbes 1/3. Vähe telliti kitsalt erialaseid trükiseid ja väikekirjastuste väljaandeid. Trükiste raamatukogudesse mitte jõudmise põhjustena on enim märgitud raha- ja infopuudust. Küsitluse tulemusena selgub, et trükiste saamisel olid väga suured erinevused üksikute raamatukogude ja valdade vahel. Samuti selgub vajadus raamatute infokeskuste järele. Need võiksid olla nii Tallinnas kui ka Tartus, et vähemalt keskraamatukogude komplekteerimisosakondade töötajatel oleks võimalus *de visu* tutvuda köide ilmunud trükistega.

Anne Kõrge (Eesti Lasteraamatukogu) ettekande teema oli “Teateid tegelikkusest: meie lapse lugemislugu.” Selgitamaks, millised raamatud köidavad tänapäeva lapsi (10–13 a), viis Eesti Lasteraamatukogu 1997. a kevad talvel läbi küsitluse laste vaba aja kasutamise kohta, kusjuures täpsemalt taheti teada, millise osa sellest moodustab lugemine. Küsitlusele vastasid 857 last üle Eesti, neist 447 olid tüdrukud ja 410 poisid; 622 last elasid linnas, 235 olid maalapsed. 1977. a septembris viidi läbi kordusküsitlus 100 lapse hulgas.

Küsitluse tulemusena selgus, et kõige suurema osa laste vabast ajast võtab televiisori vaatamine (keskmiselt 3,7 tundi päevas), teisel kohal on muusika kuulamine (2,5 tundi päevas) ja alles kolmandal kohal on lugemine (1,7 tundi). Lugemishuvide kohta olid ankeedis eraldi küsimused lemmikteemade, -žanride, viimati loetud ja meeldinud raamatute kohta ja samuti selle kohta, milliseid raamatuid lapsed soovivad, et neile koju ostetaks ja milliseid ostetakse tegelikult. Lemmikteema või -žanr jagunes hinnangu “meeldib väga” põhjal järgmiselt: kõige enam meeldinuiks tunnistati anekdoodid. Neid armastab lugeda keskmiselt 75,3 % vastanuist (poistest 78 % ja tüdrukutest 72,7 %). Teisele kohale jäid seiklusjutud (keskmiselt 74 % vastanuist), kolmandale koomiksid (65,7 %), neljandale õuduslood (45,4 %) ja viienda koha lugemiseelistuste reas saavutasid ulmejutud (40,2 %, poisid koguni 50,5 %). Edasi nimetatakse raamatuid loodusest, muinasjutte, nn tarkuseraamatuid, koolilugusid, ajaloolisi jutte ja jutustusi armastusest. Luulet armastab tänapäeval lugeda ainult 5,1 % vastanuist (2,2 % poistest ja 7,9 % tüdrukutest). Ka koju ostetutena soovisid lapsed eelkõige näha seiklusjutte, koomikseid, anekdoote. Rõõmustaval kombel soovitakse kodus omada ka laste teatmeteoseid, mida viimastel aastatel on tõlkeramatute näol ka piisavalt ilmunud. 37 last 857st tunnistas, et talle ei ole kunagi ostetud ega kingitud ühtegi raamatut ...

Tartu Ülikooli Raamatukogu direktori **Peeter Oleski** lühike, kuid emotsionaalne ettekanne käsitles nn raamatukogusendi küsimust. Raamatukogusendi idee kätkeb endas mõtet, et kui raamatu kasutamiskorra eest peaks tulevikus makstama teatud tasu kirjanikule, siis peaks Oleski arvates samasugust tasu saama ka raamatukogutöötaja.

Konverentsipäeva teisel poolel käsitleti peamiselt raamatukaubanduse ja raamatute kirjastamisega seonduvaid probleeme. Teemal “Raamatukaubandus täna” peatus **Sirje-Mai Pihlak** (Raamatukauplus Rahva Raamat, Eesti Raamatukaubastajate Liit). Oma ettekandes tutvustas ta raamatukaupmeeste muresid ja Eesti Raamatukaubastajate Liidu tööd. Eestis pole raamatukauplusi piisavalt, enamikul olemasolevatest kauplustest on aga liiga vähe müügipinda, et korraldada raamatümüüki kaasaegsel ja ostjasõbralikul tasemel. On tähtis, et ostjal oleks võimalik iga müügilolevat raamatut n-ö käega katsuda. Parim iseteenindav väljapanek on S.-M. Pihlaku arvates Tartu Ülikooli raamatukauplusel. Ka Tallinna kauplusel Rahva Raamat on umbes samapalju müügipinda kui eelnimetatul, kuid raamatute sortiment on kaks korda suurem ja seetõttu pole üle mindud iseteenindamisele. Lugeja-ostja jaoks on probleemiks raamatute kõrge hind, seetõttu ostetakse raamatuid ka vähem. Eriti puudutab see lastele (12–17-aastastele) mõeldud kirjandust. Lõpetuseks andis S.-M. Pihlak soovitusi kirjastustele raamatureklaami paremaks korraldamiseks.

“Traditsioonid ja uuendused” — nii oli pealkirjastanud oma ettekande **Asta Kalm** hulgimüügifirmast Raamatulevi AS. Nimetatud firma põhiliste arengusuundadena nimetas A. Kalm koostöö jätkamist ja parandamist kirjastustele, raamatukogude ja jaekaubandusega.

Kõige suuremaks probleemiks oma töös on neil seni olnud kirjastustelt õigeaegse ja piisava info kättesaamine. Nüüdseks on küll mitmetel kirjastustel väljaantava kirjanduse aastakataloogid olemas, kuid kahjuks pole neid mitte kõigil ja lisaks muule teabele huvitab klienti siiski ka raamatu ligikaudne hind.

Raamatulevi püüab jõuda selleni, et keskraamatukogud saaksid koos raamatute nimekirjadega ka nende näidiseksemplarid. Süsteem käivitub esialgu küll raskustega, sest nimekirjade väljasaatmist ja näidiste kättevii mist on küllaltki raske rütmi viia. Samuti püütakse kiirendada tellimiste töötlemist ja arvete kirjutamist. Tellitud raamatud jõuavad raamatukogudesse enne arvete tasumist, see kiirendab raamatu jõudmist lugejani. Maksetähtajad on diferentseeritud ja kliendisõbralikud. Firma raamatuveo marsruudid haaravad

kogu vabariiki (väljaarvatud saared), veo eest eraldi tasu ei võeta. Suurematele raamatukogudele viiakse tellitud kirjandus kohale kaks korda kuus, mõnikord ka sagedamini.

Trükistest ja muudest meediumidest seoses raamatukogude varustamisega rääkis **Toomas Etverk** aktsiaseltsist Teek (asutatud 1990. a-l). Alates 1992. aastast müüakse raamatukogudele trükiseid. Neid hangitakse põhiliselt Eesti kirjastajatelt, vähesel määral ka maaletoojatelt jt tarnijatelt. Kui 1993. aastal müüdi raamatukogudele 224 nimetust trükiseid, siis 1996. aastal oli see arv juba 1276. Muret teeb järjest kasvav raamatu hind, mille tõttu raamatukogud peavad loobuma nii mõnestki lugejaile vajalikust trükisest. Kui 1994. a-l oli eesti raamatu keskmine hind (ilma kaubandusliku juurdehindluse ja käibemaksuta) 26,2 krooni ning 1995. a-l 40,8 krooni, siis 1996. aastal oli see keskmine 90,5 krooni. Raamatu hinna alandamise võimalust näeb Etverk eelkõige tiraažide suurendamises, samuti kutsub ta kirjastajaid üles mõõdukusele materjalide valikul.

Alates 1995. aastast müüb Teek raamatukogudele ka helisalvestisi — helikassette ja laserplaate. Kui 1995. a-l oli põhirõhk eesti muusikal või eesti esitajatel, siis 1996. a-l lisandus neile ka maailma klassikalise muusika salvestusi ning vähesel määral ka Lääne päritolu kaasaegset muusikat.

1996. a lõpul alustas Teek multimeediatoodete ja 1997. a algul videosalvestiste müümist raamatukogudele. Videosalvestised on enamuses pärit Eestist, multimeediatooted on aga eranditult välismaised, kuna vastavaid eesti tooteid pole veel lihtsalt olemas. Multimeediatoote all mõeldakse kompakandmeplaadile (CD-ROM) kirjutatud teost, mis lisaks tekstiteabele sisaldab ka pilte, liikuvaid kujutisi, heli- ja videolõike. Selle toote kasutamiseks on vaja personaalarvutit, millel on ka kompakandmeplaadi luger, samuti kõlarid ning kaugvõrkudes töötamiseks on vaja modemit.

Maailmaturul pakutavate multimeediatoodete temaatiline haare on väga lai. Nende hulgast on Teek püüdnud valida niisuguseid, mis võiksid Eesti raamatukogudele huvi pakkuda ja taskukohased olla. On koostatud 9 nimekirja (uudis- ja tellimislehed), mis sisaldavad kokku 119 eri nimetust multimeediatooteid ning 3 nimetust tekstibaase kompakandmeplaatidel. Multimeediatooteid ostavad meie raamatukogud siiski veel väga vähe. Selle põhjuseks on ilmselt toodete kõrge hind, vastavate arvutite nappus raamatukogudes, aga ka see, et tooted on eranditult võõrkeelsed. Siiski on ostetud tooteid kunsti (9 eksemplari), keeleõppe (7), ajaloo (7), tervise (7), üldteatmeteoste (5), muusika (5) ja veel mõnest muustki rubriigist. Oma ettekande lõpetas T. Etverk järelausega, et on aeg asuda eesti multimeediatoodete kirjastamisele.

Eesti Entsüklopeedia peatoimetaja **Ülo Kaevatsi** ettekande teemaks oli “Vastuoluline E(N)E. Kuidas edasi?”. 1985. a ilmuma hakanud E(N)E II väljaande saatus on olnud väga vastuoluline. Pikk ilmumisaeg, radikaalsed ühiskonnaolude muudatused ning sellest johtuvalt ka entsüklopeedia sisu- ja nimemuutus, tsensuuri kadumine, suured märksõnastiku ja meetodika muudatused, tekstitöötuse tehnoloogia vahetumine, vahepealne trükimaterjalide defitsiit, hiljem väga suur teenuste ja materjalide hinna tõus — kõik see on teinud tegijate töö keeruliseks ja väljaande paratamatult ebahütlaseks. Kuigi trükiarv on vähenenud üle kahe korra, riiklik projekt on teisenenud enam-vähem ühe kirjastuse omaks, koostavad toimetajad siiski juba viimaste köidete käsikirja.

Üldentsüklopeediate jt teatmeteoste koostamine on aeganõudev ja kallis töö. Väikeste ja suhteliselt vaeste riikide rahvusentsüklopeediate väljaandjate ees seisab pidevalt eksistentsi küsimus. Näiteks Lätis pankrotistus selline kirjastus täielikult. Ü. Kaevats on veendunud, et Eesti Entsüklopeedia-kirjastus on pärast teatavat arenguhüpet, s.o toimetajaskonna noorendamist, kunstilise kujundamise ja tootmistöö moderniseerimist ning firma majandusseisu parandamist suuteline koostama ja välja andma uut, 21. sajandi alguse “Eesti entsüklopeediat”. Infokogumistööd kergendavad ka valminud ja peatselt valmivad erialaleksikonid ja -entsüklopeediad. Kuid multimeedia-entsüklopeediate tegemine eeldab ka mitmete institutsioonidega koos tehtavat eeltööd (näit. audio-visuaalse arhiivivara inventariseerimist ja vajaliku materjali digitaliseerimist, vajalike rakendusprogrammide arendamist eesti keele keskkonnas jms).

Turumajanduses on ainuüksi tootja valmisolekust siiski vähe. Peaülesanne on ühildada kirjastuse valmisolek paindlikult turu nõudmiste ja võimalustega. See tähendab ka kulukaid turu-uuringuid ja tõhusat suhtekorraldustööd. Et kujundada “Eesti entsüklopeediale” õnnelikku saatust, peavad edaspidi paljud soodsad asjaolud kokku langema.

Tõise konverentsipäeva lõpetas **Nelli Meltsi** (kirjastus Aleksandra, ajakiri Tallinn) ettekanne “Vähemusrahvuste kultuur ja venekeelne trükisõna Eestis”. Kõneleja tutvustas vähemusrahvuste kultuuriseltse ja nende tööd. Lähemalt peatuti Eestis ilmuval venekeelsel perioodikal; tutvustati ajakirju Tallinn, Raduga ja Võšgorod kui kultuurihäälekandjaid, mis vahendavad muulastele ka eesti kultuuri.

Konverentsil võis tutvuda ka kahe stendiettekandega — **Anne Valmase** “Eesti raamatu kirjastamisest välismaal” ja **Liivi Aarma** “Liivimaa kindralsuperintendent Johannes Fischer Riias trükitud eestikeelsete raamatute kirjastajana 17. sajandi viimasel veerandil”.

Lõpetuseks võib öelda, et konverents oli tõine ja sisutihe. Ettekanded olid põhjalikud ja huvitavad, kuulajaskond asjatundlik ja kaastööaldis. Nii kirjastajaid, raamatukauplejaid kui ka raamatukogutöötajaid liitis ühine mure eesti raamatu tuleviku pärast.

Allikad

- Eesti trükis : konverents 29. oktoobril 1997 : teesid. — Tallinn, 1997. — 20 lk.
- Liivimets, Maire. Teateid kirjastamisest // Raamatukogu (1997) nr 6, lk 44.

PERSONAALKOGUD EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGUS

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu on aastakümnete jooksul saanud ja säilitanud eri üksustena mitmeid üksikisikute püsiväärtuslikke raamatukogusid. Personaal- või memoriaalkogusid hoitakse eraldi kollektsoonidena kas nende laadi või kogu omaniku kultuuriloolise tähtsuse tõttu. Nii uurijad kui ka raamatuhuvilised vajavad teavet, millised on praegu (1997. aasta seisuga) arhiivraamatukogu personaalkogud. 80 aasta jooksul (alates 1917. aastast) on siia saabunud 28 erinevat kollektiooni, mida on võimalik vaadelda tulekuageade kronoloogias.

• **Esimesed personaalkogud** saabusid Arhiivraamatukogusse kolmekümne aasta kestel (1917–1946) küllaltki pikkade ajavahedega. Need neli esimest on olulised ja mitmekülgsed memoriaalkogud.

1917. aastal vastuvõetud VILLEM REIMANI raamatukogu oli omaniku perekond otsustanud kinkida tervikuna säilitamiseks, nagu kinnitati Paula Reimani kirjas. Kogus on 1115 raamatut ja 26 nimetust nimekirju [1]. Inventarinimestiku järgi on siin 1018 numbrit trükiseid, aga ümberarvestus annab 1198 säilikut. Neist pooled on eestikeelsed. Kirjandus on seotud peamiselt eesti ajalooaga. 1923. aastal valmistas Kristjan Raud kogule eksliibrise [7].

1934. aastal andis Ella Eisen üle MATTHIAS JOHANN EISENI raamatukogu, mis võeti arvele 2826 numbril all. Hilisema ümberarvestuse tõttu on kogus 3346 säilikut. Neist 480 olid kuulunud omaniku isale Jaan Eisenile. Üldiselt on M. J. Eiseni raamatukogu õige mitmepalgeline eelkõige ajaloo ja rahvateaduste alalt. Eestikeelseid trükiseid on siin ligi pooled. 1937. aastal valmistas Hando Mugaste kogule eksliibrise [2].

1944. aastal hoiule antud KARL MENNINGU raamatukogu vahendajaks oli Rudolf Põldmäe. See võõrkeelne kogu sisaldab kunsti-, teatri- ja muusikaalast kirjandust ning arvukalt maailma muinasjuturaamatuid ja teatmeteoseid. Kogul ei ole eraldi nimestikku ja tema suuruseks on umbes 2000 köidet. Paljudes raamatutes on M. Malitzi 1924. aastal valmistatud eksliibris [4].

1946. aastal jõudis lõplikult kohale AINO ja OSKAR KALLASE raamatukogu. Osa kogust oli Ajaloomuuseumi vahendusel saadud eelmisel

aastal. Oskar Kallas oli varemgi oma raamatuid annetanud [6], aga sõjaludes oli kogu jäänud peremehta. Üleandmisnimestikus on 2338 raamatut ja 104 nimetust ajakirjandust. Kogus on enamuses ilukirjandus, eriti A. Kallase teoste tõlked. See on eelkõige A. Kallase kogu, milles ainult veerandi osa eestikeelset kirjandust [7].

• **1950.–1960. aastail** täienes Arhiivraamatukogu pärast sõjajärgset häireaega seitsme väga eripalgelise ja huviäratava isikukoguga (1953–1967).

1953. aastal arvelevõetud FRIEDRICH KUHLBARI raamatukogu saadi Viljandi Koduloomuuseumilt. Selle aegade jooksul kannatada saanud kogu nimestikus on 1097 sissekannet. Ümberarvestatult on siin 1353 säilikut peamiselt saksakeelset koolikirjandust [7].

1957. aastal on saadud see osa JAKOB HURDA raamatukogust, mille valdajaks on olnud väimees Aleksander Mohrfeldt-Mäeväli. Kogu andis üle Helmi Viitol, J. Hurda tütre tütar. Nimestikus on 486 sissekannet nii Jakob Hurdale kui ka tema väimehele kuulunud trükiseid.

1958. aastal toodi Leningradist ära väike säilinud osa LYDIA KOIDULA raamatukogust, mille nimestikus 217 sissekannet. Raamatuid oli hoitud Koidula tütre Hedvig Michelsoni viimases elukohas. Kogus on nime-dega ja sissekannetega teoseid, mis on kuulunud luuletajale või tema perekonnale. See on peamiselt saksakeelne ilukirjandus [3].

1958. aastal kinkis Arhiivraamatukogule oma bibliofiilse raamatukogu JAAN ROOS [10]. Selles oli üleandmisel 4109 köidet, hilisema arvestusega 6398 säilikut. Väärtuslikem osa kogust on haruldased vanemad eestikeelsed raamatud, paljud kaunina säilinud eksemplarid. Vanimateks eestikeelseteks teosteks on siin H. Stahli kodu- ja käsiraamat (1632) ning jutluseraamat (1641). Tähelepanav on Wastse Testamendi (1686) iluväljanne. Võõrkeelseid trükiseid on kogus veidi üle 600. Neist vanimate ilmumisaastateks on 1523, 1663 ja 1680. Kogu kujunemisloost on andnud põhjaliku ülevaate Eduard Roos [9].

1959. aastal jõudis Marie Araku kaudu kohale osa HENRIK VISNAPUU raamatukogust. Selle inventarinimestikus on 394 sissekannet, sealhulgas üks mapp pisitrükiseid. Need on peamiselt XX sajandi eestikeelsed raamatud ja ajakirjad, milles on rohkesti käsikirjalisi märkusi. See-tõttu on osa neist hoiul EKLA-s H. Visnapuu fondis.

1965. aastal lõpetati KARL EDUARD SÖÖDI raamatukogu vastu-võtmine. Selle andis üle omaniku õetütar Anna Rander. Lisaks varem põhi-fondidesse liidetud trükistele saadi 2697 erinevat nimetust raamatuid ja

ajakirjandust. Hiljem ümberarvestatult on siin 3471 säilikut. Sisuliselt on kõige enam ilukirjandust ja kirjandusloolisi raamatuid, millest üle poolte on eestikeelsed.

1967. aastal alustas PAUL ARISTE oma raamatukogu üleandmist. Omanik kinkis kõigepealt säilitamiseks eksliibriste kogu [11], milles hilisemate annetusetga kokku on 2074 lehte. Raamatuid on edaspidiste lisandustega kokku 2438. Kogu ülejäänud osa annab lähiajal üle tütar Marju Norvik.

• **1970.–1980. aastail** lisandus Arhiivraamatukogusse kõige arvukalt erinevaid personaalkollektsioone. Nende kümne kogu hulgas on ka mitu üpris kitsa valikuga erikogu. 1970. aastal andis JUHAN SÜTISTE raamatukogu üle tema abikaasa Hella Sütiste. Selles on 1913 nimetust, üle poole neist on eestikeelsed. Arvukamalt on ajakirjandust, ilukirjandust ning kultuuri- ja teatrilaseid teoseid [8].

1973. aastal loovutas August Mikk oma valduses olnud osa JUHAN KANGURI raamatukogust. Selles on 208 köidet 658 erineva trükisega. Kogus on peamiselt vanemad eestikeelsed raamatud konvoluutidena.

1973. aastal saadi ka IGOR SEVERJANINI raamatukogu 304 köidet. Selle andis üle luuletaja naiseõde Linda Kruut. Kogus on palju I. Severjanini enda ja temaaegsete kirjanike pühendustega teoseid.

1974. aastal lõppes ENN KIPPELI raamatukogu üleandmine. Kirjaniku leselt Maret Kippelilt saadud kogus on 1054 nimetust trükiseid, neist pooled ajakirjad. Rohkesti on siin ajaloo- ja sõjandusealast kirjandust.

1976. aastal oli võimalik saada osa LIIDIA TOOMI raamatukogust. Tõlkija Liidia Toomi ja tema poja Leon Toomi raamatutest valiti eelkõige pühendustega teoseid ja eesti kirjanduse tõlkeid, kogus on 298 raamatut.

1979. aastal tõi TOIVO KULDSEPP oma kogutud soomekeelsete artiklite koopiaid. Kogus on 278 erinevat nimetust. Need on Soome ajakirjanduses ilmunud erinevate autorite käsitlused eesti kirjandusest [5]. See on ainus koopiatega isikukogu arhiivraamatukogus.

1980. aastal jõudis lõpule JOHANNES AAVIKU raamatukogu Kuressaarde jäänud osa üleandmine. Joosep Aaviku valduses olnud kogu nimestikus oli 1441 sissekannet. Need on eelkõige ilukirjandus ja keelealased teosed, milles rohkesti märkusi ja pühendusi. Kogust on teinud ülevaate Valve Rehema. Hiljem lisati sellele Helgi Vihma vahendusel Rootsist saadud osa (1994. aastal). Kogu üldsuuruseks on 1701 arvestusüksust.

1984. aastal saadi Moskvast Arvo Krikmanni vahendusel GRIGORI PERMJAKOVI raamatukogu. See parömioloogi-orientalisti kogu sisaldab

peamiselt vene- ja muukeelset teaduslikku kirjandust, rohkesti rahvaluulealaseid trükiseid (ka mikrofilme). Koos hilisema lisandusega on selle nimestikus 1883 sissekannet. Kogu asub Eesti Keele Instituudi parömioloogiariühma tööruumis (Kirjandusmuuseumi 3. korrusel).

1985. aastal lõpetati HILDA DRESENI raamatukogu vastuvõtmine. Omaniku sugulaselt H. Reesilt saadud kogus on 3124 säilikut peamiselt esperantokeelset kirjandust — teatmeteoseid, sõnastikke, ajakirju ja ilukirjandust (2726 numbri all).

1987. aastal andis KAAREL IRDI raamatukogu üle tema tütar Kais Adlas. See annetusena saadud mahukas kogu, milles on ka Epp Kaidu raamatuid, seisab arhiivraamatukogus pakituna. Ka nimekirjaga üleantu on lõplikult korrastamata. Üldsuurusena võiks arvestada vähemalt 8 tuhat nimetust.

• **Viimasel kümnendil (1990–1997)** täiendab Arhiivraamatukogu fonde seitse erinevat kollektiiooni.

1990. aastal saadud BETTI ALVERI ja MART LEPIKU raamatukogus on nimestiku järgi 7332 sissekannet. Ülekaalus on siin eestikeelsed raamatud, ajakirjandus, separaadid, lõigendid ja pisitrükised (2/3 nimetustest).

1990. aastal andis HARALD VIIRSALU perekonna raamatukogu üle omaniku poeg Ants Viirsalu Lundist. Nimestiku 804 sissekande hulgas on peamiselt eestikeelsed raamatud. Kogu annab pildi eestlase raamatuvarast võõrsil.

1992. aastal kinkis RIHO LAHI enda valmistatud eksliibrise kogu, mille nimestikus on 440 sissekannet (mõned lehed mitmes eksemplaris). Kogu oli korrastatud valmistamisaja järgi.

1992. aastal hakkas VIKTOR KÕRESSAAR New Yorgist saatma oma raamatuid. 1997. aasta seisuga on tema kogus 702 nimetust enamasti võõrkeelseid teoseid ja ajakirju. Omanik jätkab oma kogule täienduste saatmist.

1993. aastal kohale jõudnud PEET VALLAKU raamatukogu saadi pärandusena tema abikaasa Marje Pedajase surma järel. Kogus on kirjaniku raamatute kõrval ka abikaasa kogutud enamasti eestikeelset kirjandust (4/5 nimetustest) üldse 2704 numbri all.

1993. aastal saadud OTT KURSI raamatukogu, mille annetas omanik, on kindlapiiriline valik Nõukogude Venemaal ilmunud raamatuid ja ajakirju soome-ugri rahvaste keeltes — karjala, komi, mari, mordva ja udmurdi väljandeid. Kogu nimestikus on 418 sissekannet.

1994. aastal loovutas OSKAR LOORITSA pärandit ema tütar Leelo Andrén. Raamatud registreeriti eraldi 200 numbri all. Neist on pooled eestikeelsed.

80 aasta jooksul on arhiivraamatukogus võetud arvele 28 personaalset kollektsiooni. Arvukalt on nende hulgas kirjanike (10) ja teadlaste (9) erikogusid. Olulised on ka kultuuritegelaste (6) ja raamatuharrastajate (3) kogud.

Suurimad kogud on üle antud kas vahetult omaniku surma järel (M. J. Eisen, K. Ird, B. Alver) või nende eluajal (J. Roos). Mõnedele kogudele on lubatud lisandusi (P. Ariste, V. Kõressaar). Paljud kogud sisaldavad mitmekesist materjali, kuid on ka väga kitsapiirilisi (R. Lahi, T. Kuldsepp). Eestikeelset trükist on kogudes rohkem. Ometi on ka võõrkeelseid, eriti saksa- ja venekeelseid kogusid (nagu K. Menningul, I. Severjaninil, G. Permjakovil).

Ülekaalukalt kuuluvad kogude omanikud XIX sajandisse. Ärkamisaja tegelasi on siin 5: J. Hurt, F. Kuhlbars, L. Koidula, J. Kangur, M. J. Eisen. Eelmise sajandi lõpul alustasid V. Reiman ja K. E. Sööt. Käesoleval sajandil sündinud isikute kogusid on 11.

Enamik personaalkogudest on inventeeritud ja läbi töötatud: neil on nimestikud ja kartoteegid. Võõrkeelsetele trükistele on tehtud eraldi koondkartoteek. Vanemad ja haruldasemad eestikeelsed väljaanded peegelduvad üldises eesti raamatute alfabeetilises kataloogis (kuni 1917). Mitmeid personaalkogusid on täpsemalt analüüsitud ja avaldatud andmeid ka trükisõnas (R. Antik, K. Haan, L. Laidvee). Seda näitab kasutatud kirjanduse nimestik. Omanike alfabeetilises loetelus on eluaastad, saabumise kronoloogia, üldsuurus, märkused nimestiku ja kartoteegi olemasolust.

Väikese rahvuskultuuri kujunemises on oluline iga üksikisik. Seetõttu säilitatakse ka isikukogusid, mis ilmestavad kultuuriloo eri aspekte. Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu sõsararhiivid (Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kultuurilooline Arhiiv) on üles ehitatud paljuski üksikisikutele ja ühiskondlikele ühendustele. Seegi on mõjutanud isikukogude loomist ja säilitamist arhiivraamatukogus. On vaja hinnata ka väljakujunenud suundi.

PERSONAALKOGUDE ALFABEETILINE LOETELU

Nimi	Eluaastad	Saabumine		Suurus	Läbitöötatus	
		jrk. nr.	aasta		nimestik	kartoteek
Aavik, J.	1880–1973	18.	1980	1701	N	K
Alver, B. – Lepik, M.	1906–1989	22.	1990	7332	N	–
Ariste, P.	1905–1990	11.	1967	4412	N	K
Dresen, H.	1896–1981	20.	1985	3124	N	K
Eisen, M. J.	1857–1934	2.	1934	3346	N	K
Hurt, J.	1839–1907	6.	1957	486	N	–
Ird, K.	1909–1986	21.	1987	ca 8000	–	–
Kallas, A.	1878–1956	4.	1946	2442	–	–
Kangur, J.	1846–1919	13.	1973	658	N	–
Kippel, E.	1901–1942	15.	1974	1054	N	K
Koidula, L.	1843–1886	7.	1958	217	N	K
Kuhlbars, F.	1841–1924	5.	1953	1353	N	K
Kuldsepp, T.	1945	17.	1979	278	N	K
Kurs, O.	1939	27.	1993	418	N	–
Kõressaar, V.	1916	25.	1992	702	N	K
Lahi, R.	1904–1995	24.	1992	440	N	–
Loorits, O.	1900–1961	28.	1994	200	N	–
Menning, K.	1874–1941	3.	1944	ca 2000	–	–
Permjakov, G.	1919–1983	19.	1984	1883	N	K
Reiman, V.	1861–1917	1.	1917	1198	N	K
Roos, J.	1888–1965	8.	1958	6398	N	K
Severjanin, I.	1887–1941	14.	1973	304	N	K
Sööt, K. E.	1962–1950	10.	1965	3471	N	K
Sütiste, J.	1899–1945	12.	1970	1913	N	K
Toom, L.	1890–1976	16.	1976	298	N	K
Vallak, P.	1893–1959	26.	1993	2704	N	–
Viirsalu, H.	1900–1982	23.	1990	804	N	K
Visnapuu, H.	1890–1951	9.	1959	394	N	K

1. Antik, R. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. Tartu, 1931. 41 lk.
2. Antik, R. M. J. Eiseni raamatuharrastus ja raamatukogu // M. J. Eiseni elu ja töö. Toimetanud F. Ederberg ja E. Päss. Tartu, 1938. Lk 163–166.
3. Avastati Koidula ja ta perekonna raamatukogu // Keel ja Kirjandus (1958) 6. Lk 380.
4. Haan, K ja Laidvee, L. Karl Menningu memoriaalkogu Kirjandusmuuseumis // Paar sammukest... IV. Tartu, 1966. Lk 159–180.
5. Kuldsepp, T. Viron kirjallisuus Suomesa. Helsinki, 1977. 87 lk.
6. Kulpa, H. Oskar Kallas ja arhiivraamatukogu // Paar sammukest...VII. Tartu, 1974. Lk 59–92.
7. Laidvee, L. Arhiivraamatukogu fondide kujunemisest. Kronoloogia // Juurtega sajandite mullas. Kogumik ... Tallinn, 1990. Lk 55–91.
8. Laidvee, L. J. Sütiste memoriaalkogu Kirjandusmuuseumis // V Eesti raamatuteaduse konverents 28.–29. X 1971. Ettekannete teesid. Tartu, 1971. Lk 17–18.
9. Roos, E. Jaan Roosi bibliofiilse raamatukogu kujunemislugu // Keel ja Kirjandus (1966) 8, 9. Lk 504–510, 564–569.
10. Roos, E. Minu raamatukogu saatus // Looming (1988) 5. Lk 666–673.
11. Räm, H. Paul Ariste eksliibriste kogu Kirjandusmuuseumis // VI Eesti raamatuteaduse konverents 25.–26. X 1973. Ettekannete teesid. Tartu, 1973. Lk 27–28.

BALTICA FONDI KUJUNEMISEST JA PRIORITEETIDEST EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGUS

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus (KMAR) tänaste kogude eelkäijatest ja saja-aastasest kujunemisloost on kirjutanud Richard Antik oma töös “Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu” (1931) ja Leida Laidvee kogumikus “Juurtega sajandite mullas” (1990), pühendades küll põhitähelepanu eestikeelse raamatukogu kujunemisele, kuid üht-teist saame sealt teada ka *Baltica* kogu kohta.

Kõik algas Eesti Rahva Muuseumi (ERM) asutamisest 1909. aastal ning sama aasta sügisel EÜS-iga sõlmitud lepingust, mille järgi EÜS andis oma *Baltica* kogu koos nimekirjaga täielikult ERM-ile üle. Ruumide puudumisel sai raamatute tegelik ülevõtmine aga teoks alles 1917. a-l. Samal aastal lisandus ka kirjandus likvideeritavast Tartu tsensori arhiivist. Juba 1914. aastal oli saadud Vene Teaduste Akadeemialt 96 ja 1916. a-l Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu dublettide fondist 3800 *Baltica* raamatut ning H. Laakmanni trükikojalt raamatuid ning perioodikat.

Raamatukogu tänapäevases mõistes käivitus siiski aeglaselt: alles 1917. a-l asus tööle esimene palgaline raamatukoguhoidja ja asuti olemasolevaid varasid raamatukogulikult korrastama, 1924. a-l osteti KMAR-i praegune hoone, 1925. a-l võeti kasutusele formaadilis-järjenumbriiline paigutus, *Baltica* märksõnakataloogi koostamisega alustati alles 1930-ndatel aastatel.

Olulisel määral täiendasid *Baltica* kogu need raamatud ja terved raamatukogud, mida müüdi või lihtsalt jäeti maha siinsete baltisakslaste jaoks pöördelistel aastatel 1920 ja 1939. Pärast 1945. aastat lisandus kirjandust põhiliselt tänu vahetussuhetele ja annetustele, tänu otsekontaktidele estofoolide ja eesti kirjanduse tõlkijatega. Alates 1990-ndatest aastatest on saenenud väliseestlaste annetused ja taas on tekkinud võimalus kirjanduse ostmiseks.

Oma ülevaates hindab R. Antik ERM-i Arhiivraamatukogu *Baltica* fondi kõige täielikumaks Balti riikides ning ligikaudseks suuruseks annab ta 16 000 nimetust. Tänapäevaks on see kasvanud umbes 25 tuhandele, millele lisanduvad veel Baltimaades ilmunud võõrkeelsed ajakirjad ja ajalehed.

Kronoloogiliselt paigutub kirjandus aastate 1543 ja 1997 vahele, keeltest domineerivad saksa, soome ja vene keel. *Baltica* fond peegeldub alfabeetilises ja märksõnakataloogis, mis sisaldavad ka analüütilisi kirjeid

ning võrkeelsete perioodikaväljaannete kataloogis. Aastatel 1946–1990 oli küllalt suur hulk kirjandust *Baltica* kogust paigutatud erifondi. Praeguseks on niihästi fondi kui ka kataloogide terviklikkus jälle taastatud.

Kogu ERM-i Arhiivraamatukogu, aga kitsamalt ka selle *Baltica*-osa kujunemisel on tähtsat osa etendanud Oskar Kallas. Tema tegevus sel alal algas juba 1888. aastal, mil ta valiti EÜS-i raamatukoguhoidjaks ning hiljem aastatel 1909–1919 juhatuse esimeheks olles. Ka hiljem EV saadikuna Helsingis (1918–1922) ja Londonis (1922–1934) jälgis ta kohalikku ajakirjandust ning raamatukauplusi ja antikvariaate, ostes ning saates Tartusse raamatuid ja ajakirjade üksiknumbreid, mis Eestit puudutasid. Enamasti kannavad need trükised tema omakäelist dateeritud märkust, mis võimaldab jälgida tema jätkuvat tähelepanu ERM-i Arhiivraamatukogu komplekteerimise vastu. H. Kulpa arvestuste järgi saatis O. Kallas ainuüksi aastail 1928–1940 Arhiivraamatukogule ligi 1000 trükist.

Teised *Baltica* kogud Eestis asuvad universaalsetes teadusraamatukogudes, kus on olemas ka võrkeelse kirjanduse fondid. KMAR-i eripära seisneb tema kitsamas kogumis- ja uurimistemaatikas ja *Baltica* kogu on tema ainus võrkeelne kogu, mis 1945. a-l ei muutunud lõpetatud kollektsiooniks, vaid kuhu on pidevalt kirjandust lisandunud. Lähenedamine venekeelsele kirjandusele on siin olnud kahesugune. Kuni 1944. a-ni koguti teda ühtsesse *Baltica* fondi, kui aga pärast 1945. aastat hakkas KMAR sundeksemplarina saama väga palju Eestis ilmuvat venekeelset kirjandust ning hankis ise juurde KMAR-i profiilile vastavat mujal N. Liidus ilmunud kirjandust, siis osutus otstarbekaks moodustada sellest omaette fond. Alates 1991. a-st lisandub sinna endiselt sundeksemplarina saadav Eestis ilmuv muukeelne kirjandus, mistahes välisriigis ilmuv *Baltica* kogumispõhimõtetele vastav kirjandus läheb aga traditsioonilisse *Baltica* fondi.

Baltica kogu komplekteerimisel on sarnaselt eesti kirjanduse komplekteerimisega osutatud erilist tähelepanu folkloorile, kirjandus- ja keeleteadusele. Seejuures on esiplaanil muidugi eesti aines, kuid teadusliku uurimistöö huvides on võimaluste piires alati kogutud ka vastavate alade üldteoreetilisi töid ja teisi soome-ugri rahvaid puudutavat materjali.

KMAR-i *Baltica* fondi põhjal on võimalik saada hea ülevaade eesti keele uurimisest ja arengust 17.–19. sajandil alates Heinrich Stahli esimesest eesti keele õpikust (1637). Teadaolevalt on Kirjandusmuuseumis säilitatav raamat ainus selle teose eksemplar Eestis. Eraldi uurimist vääriks tema puhul küsimus, kellele raamat varem on kuulunud. Tiitellehel on viis käsikirjalist sissekannet, neist üks J. H. Rosenpläneri oma ja ÕES-i tempel.

Stahlile järgnevad teiste saksa pastorite nagu J. Gutsclaffi (1648) ja H. Gösekeni (1660) tööd. 17. sajandi autorite hulgas on viimane Lõuna-Eestis

kirikuõpetajana ja kirikukirjanduse tõlkijana tegutsenud Johann Hornung, kes erinevalt teistest kasutab oma grammatikas (1693) seletava keelena ladina keelt, näidete tõlkimisel aga saksa keelt.

18. sajandi autoritest tuleb nimetada Anton Thor Hellet, kelle grammatika ja sõnaraamatu andis 1732. aastal Halles välja Eberhard Gutsleff *jun.*, lisades teose lõppu omalt poolt tänapäevases mõistes “vestlussõnastiku”. 1780. a-l ilmus A. W. Hupeli “Ehstnische Sprachlehre ...”, millest 19. sajandi alguses anti välja ka kordustrükke.

19. sajandi autorite hulgas on oluline koht Eduard Ahrensil, kes lisaks oma 1843. a-l ilmunud grammatikale (täiendatud 2. tr 1853) avaldab ka muid keealaseid töid, analüüsib 1739. aastal ilmunud piibli keelt ning oma eelkäijast kolleegi J. Hornungi tegevust. Maakeele oskusele pöörati tähelepanu ka sellises õppeasutuses nagu Riia Vaimulik Seminar. Sealne õpetaja G. Poromenski avaldas a-il 1857–1858 oma neljaosalise “Этская грамматика ревальского наречия” eelkõige õppetöö vajadusi silmas pidades. 19. sajandi grammatikate rea lõpetab tuntud keelemees F. J. Wiedemann (1875), kelle teose kolmest eksemplarist üks kannab tiitellehele pressitud templit “J. W. Janssen in Dorpat”.

19. sajandil suurenes eesti keele kohta (saksa keeles) kirjutatud materjali hulk plahvatuslikult tänu sellistele sündmustele nagu ülikooli taasavamine, J. H. Rosenplänteri “Beiträge...” ilmumine (1813–1832), ÕES-i asutamine ja rahvusliku ärkamisaja algus. Rohkearvuliselt keeleteaduslikke töid leiame *Baltica* kataloogis sellistelt autoritelt nagu F. R. Faehlmann, O. W. Masing, H. G. v. Jannau, L. Meyer, K. A. Hermann, M. Veske jt.

Jakob Hurda nime ja Kirjandusmuuseumi seostatakse eelkõige tema siin säilitatava rahvaluulekoguga, kuid ka *Baltica* fondi on püütud koguda kõike J. Hurdaga seonduvat. Keeleteadus ei olnud tema tegevuses kesksel kohal, kuid oma teadusliku kraadi kaitses ta siiski just sellel alal. Nii on siin ka neli eksemplari tema poolt 24. veebruaril 1886 Helsingi ülikoolis kaitstud doktoriväitekirjast “Die estnischen Nomina auf *-ne* purum”, milledest üks kannab autori saksakeelset pühendust “oma armsale sõbrale A. Trummile”.

KMAR-is on olemas kõik 100 aastakäiku mainekast Soome Emakeele Seltsi ajakirjast “Virittäjä”, kus on sajandi jooksul avaldatud palju eesti autorite artikleid, palju kirjutisi eesti keele kohta välisautorite sulest, aga samuti retensioone eesti lingvistide tööde kohta. Tänu analüütilistele kirjetele on need *Baltica* kataloogidest hõlpsasti leitavad.

Käesoleval sajandil muutub eesti keele uurimine valdavalt eestikeelseks ja *Baltica* fondi lisandub seetõttu põhiliselt välismaal töötavate eesti teadlaste raamatuid ja artikleid (Johannes Aavik, J. Mägiste, A. Saareste,

V. Tauli, I. Lehiste jt.) ning estofiilide töid (C. Hasselblatt, K. Tamoto). Välismaal ilmunud eesti keele õpikute autoriteks on sajandi algupoole kuulsad keeleteadlased J. Aavik ja L. Kettunen, hiljem koostavad oma õpikud A. Haman ja V. Raag (rootslastele), E. Vääri, T. Kuldsepp ja T. Seilenthal (soomlastele), C. Moseley (inglastele).

Üks vanimaid eesti folkloori ja kombestikku puudutavaid teoseid on Harju-Madise koguduse õpetaja Johann Forseliuse poolt koostatud ning pärast tema surma 1684. aastal Kuusalu kiriku pastori Boecleri poolt välja antud "Der einfältigen Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten ...". Kuna teos tunnistati ebamoraalseks ning 1685. a-l vaimuliku kohtu otsusega hävitati, on ta KMAR-is säilinud ainult 1848. a-l F. R. Faehlmanni ja 1854. a-l F. R. Kreutzwaldi toimetusel ilmunud väljaannetena.

Oluliseks kujunes Õpetatud Eesti Seltsi asutamine 1838. aastal ning tema poolt väljaantav "Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft" (1840–1940), kus sakslastest estofiilide kõrval avaldasid oma töid ka meie ärkamisaja juhtivad tegelased. 1857. aastal ilmus siin ju esmatrükis ka "Kalevipoeg", mida praegu leidub KMAR-i *Baltica* kogus värsi- või proosavormis täieliku või lühitõlkena 11 keeles aastatest 1857–1985.

Rohkesti eesti folkloristide töid ja Eesti-ainelist materjali sisaldab alates ilmumahakkamisest 1910. a-l ka Soome eriala-ajakiri "Folklore Fellows Communications". Omamoodi raamnäiteks folkloorialasest kirjandusest võiksid olla järgnevad kaks teost:

Herder, J. G. Stimmen der Völker in Liedern. — Upsala: Bruzelius, 1815. — 506 lk.

Ilomaile: anthology of Estonian folk songs Juhan Kurrik. — Toronto: Maarjamaa, 1985. — 366 p.

KMAR-i *Baltica* kogu seisukohalt on eesti ilukirjanduse tõlked teistesse keeltesse üks esmatahtsaid kogumisvaldkondi, ent nii nagu on hilise tekkega eesti kirjandus, nii ka tema tõlkimine. Tõlkimise esimesel etapil puudus veel nn kirjutatud kirjandus.

Esimeseks luuletõlkeks tuleb lugeda neid kaheksat rahvalaulu, mis A. W. Hupel saatis J. G. Herderile tema kaheköitelise kogumiku "Volkslieder" (1778–1779) tarvis. Alates 2. trükist 1807 kandis teos muudetud pealkirja "Stimmen der Völker in Liedern". KMAR-il on sellest veelgi hilisem 1815. aasta väljaanne.

Esitrükkidena on aga olemas Eesti- ja Liivimaal koduõpetajana töötanud J. C. Petri kolmeosaline teos "Ehstland und die Ehsten..." (1802),

Heinrich Neusi samuti 3-osaline peateos "Ehstnische Volkslieder" (1850–1852), kus kõrvuti on esitatud laulude eesti- ja saksakeelne tekst ja samuti kakskeelne Kreutzwaldi ja Neusi koostööna valminud "Mythische und magische Lieder der Ehsten" (1854). Kunstluule tõlked on üldiselt arvukalt esindatud nii üksikluuletustena (analüütilised kirjed!), raamatutena kui ka antoloogiatena.

Veel 19. sajandi lõpul ilmub Peterburis N. Novitši toimetusel antoloogia "Поэты Финляндии и Эстляндии" (1898), mis sisaldab 2 katkendit "Kalevipojast" ja 8 autori 12 luuletust.

20. sajandi algus toob tõlkimisse märgatava elavnemise, kusjuures 1911. a-l ilmuvad korraga kaks eesti luule kogumikku soome ja saksa keeles. Aino Kallase "Merentakaisia lauluja" algab sissejuhatava ülevaatega eesti kirjandusest ning kaheksa rahvalauluga, sellele järgnevad aga J. Liivi, G. Suitsu ja W. Grünthali 26 luuletuse tõlked. Axel Kallase koostatud "Estnische Klänge" sisaldab pärast sissejuhatavat ülevaadet 11 rahvalaulu ja 32 luuletust 11 autorilt.

Värskemad tulmed eesti luule alalt on:

Das Leben ist noch neu: zehn estnische Autoren: eine Anthologie / übertragen v. Gisbert Jänicke. — Karlsruhe: INFO Verlagsgesellschaft, 1992. – 95 S.

ja 45-aastase hilinemisega ka Narvast pärit Londoni ülikooli professori William Kleesmann Matthews'i Anthology of modern Estonian poetry / compiled and translated by W. K. Matthews. — Gainesville : University of Florida Press, 1953. – 161 p.

1840. aastal hakkasid ilmuma ÕES-i Toimetused ja esimeses vihikus avaldas F. R. Faehlmann muistendid "Emajõe sünd", "Vanemuise laul" ja "Keelte keetmine", mis on arvatavasti esimene võõrkeeles ilmunud eesti ilukirjanduslik proosatekst. Kaks aastat hiljem tõlkis F. J. Rabbe samad muistendid rootsi keelde. Haapsalu koolide inspektor Carl Russwurm kogus, tõlkis ja avaldas 1856. a-l eesti folkloorset proosat kogumikus "Sagen aus Hapsal und der Umgegend" ning 1861. a-l eelmisest mahukamas ning kommentaaridega varustatud teoses "Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö".

Samal ajal algab ka eesti kunstproosa tutvustamine. 1856. aastal tõlkis E. Lönnrot soome keelde Peter Mannteuffeli karskusteemalise jutustuse "Willem Nawi ello-päwad" ("Wilhelm Linterin historia"), mis KMAR-is on esindatud 2. trükiga aastast 1887. Eesti kunstproosa varasemad näited on veel J. Pärna "Oma tuba, oma luba" ("Oma tupa, oma lupa" 1882; 2. tr 1891) ja E. Brunberg-Bornhöhe "Tasuja" ("Kostaja" 1888). Ka 20. sajandi algul on põhilisteks tõlkekeelteks veel soome ja saksa keel, kuid see ring avardub üha.

Arvukate tõlgetega on esindatud A. Gailit, A. H. Tammsaare, F. Tuglas, kaasaegsetest kirjanikest A. Beekman, J. Kross, P. Kuusberg, V. Luik.

Viimastel aastatel on *Baltica* kogusse lisandunud väliseesti autorite asukohamaade jm keeltesse tõlgitud teoseid ja memuaristikat, mõned nendest autoritest kirjutavadki võõrkeeles (M. Jaanus, M. Kandre, K. Laretei, E. Melberg).

Eriline koht eesti kirjanduse vahendamisel ja tutvustamisel kuulub Hilda Dresenile ja Ivar Ivaskile. Esimene on tuntud oma tõlgetega esperanto keelde, teine ajakirja *Books Abroad/World Literature Today* toimetajana ning kontaktide loojana kodu- ja väliseesti kirjarahva vahel. Mõlemal on ka suuri teeneid KMAR-i *Baltica* fondi täiendamisel.

Ülaltoodud näited meie filoloogiliste rahvusteaduste alalt on viide sellele, et antud valdkondade komplekteerimine ja järelkomplekteerimine ning uurijatele kättesaadavaks tegemine on KMAR-i *Baltica*-osa tähtsamaid tegevussuundi. Ka paljud teised valdkonnad nagu ajalugu, etnoloogia, geograafia, õigusteadus ja majandus on eriti just vanema kirjanduse osas *Baltica* kogus väga hästi esindatud, olles heaks algallikaks uurijatele ning väärides eraldi analüüsimist ja tutvustamist.

ERIHOID EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGUS 1940.–1950. AASTATEL

1909. aastal asutatud Arhiivraamatukogu oli 1940. aasta alguseks oma fondide komplekteerimisega jõudnud tasemeni, mil teda võis nimetada rahvusraamatukoguks. Aktiivse tegutsemise tulemusena olid AR-i kogud kasvanud 152 925 arvestusühikuni (köidet, aastakäiku, mappi). Ajalooliselt oli kujunenud kolm põhilist fondi:

1. eestikeelse kirjanduse fond
2. baltika fond
3. perioodika fond, mis omakorda jagunes:
 - a) eestikeelne perioodika
 - b) muukeelne perioodika.

Peale nende kuulusid raamatukogu koostisesse mitmed kultuuritegelaste memoriaalkogud, pisitrükiste fond, ajalehelõigendite kogu.

Üksikisikute ja organisatsioonide pikaajalise hoolika töö tulemusena ja rahva kaasabil oli 1940. aastaks jõutud AR-i fondidesse koondada ligi 90 % vanemast eesti trükisõnast (kuni 1919. aastani ilmunud raamatutest ja ajakirjadest-ajalehtedest) ja ligi 100 % alates 1920. aastast ilmunud eestikeelsetest väljaannetest.

Eesti Vabariigi ajal oli eesti raamat täitnud tolle aja kohta rahuldavalt trükisõna olulisimat ülesannet — olla infokanal, mis teeb emakeeles kättesaadavaks nii oma maa kui ka muu maailma kultuuri. Peale nõukogude okupatsioonivõimu kehtestamist muutus olukord järsult. 1940. aasta juunisündmuste järel oli vist esimene isolatsiooniakt see, et asutuste ja ettevõtete telefoniraamatutest lõigati välja ning hävitati leheküljed välisriikide saatkondade ja konsulaatide telefoninumbritega. 1940. aasta suvel seisati pooleli olevate teoste ladumine või trükkimine, valminud poognad saadeti vanapaberiks. Edasi hakkasid tulema raamatute keelunimekirjad.

Muutused ühiskonnas jätsid oma jälje ka Eesti Rahva Muuseumi juures tegutsenud AR-i tööle. ERM reorganiseeriti ning 1940. aasta sügisel asutati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega Riiklik Kirjandusmuuseum, mis faktiliselt alustas tegevust 1. novembrist 1940. aastal ning esimeseks direktoriks oli senine Kultuuriloolise arhiivi juhataja Mart Lepik.

AR jätkas oma tegevust Riikliku Kirjandusmuuseumi (RKM) raamatukogu osakonnana. Juhatajaks oli Richard Antik, kes oli sellel kohal tegutsenud 1927. aastast.

Nõukogude korra kehtestamise järel sai AR eesti trükistest edasi ühe tasuta suudeksemplari ning lisaks hakati juurde ostma 1–2 eksemplari. Ka vanemate fondide täiendamiseks osteti ligi 1800 köidet. Juba 1939. aastal oli märgata, et jooksvalt ilmuva kirjanduse juurdekasv vähenes, kuid palju tööd tõi juurde Saksamaale ümberasuvate baltisakslaste eraraamatukogude müügile tulek. Raamatukogu sai 1940. aastal täiendust mitme seltsi, asutuse jms kogude likvideerimisest. Häid võimalusi pakkusid üliõpilasseltside ja -korporatsioonide kogud, millest saadi nii rariteetseid teoseid kui ka kirjandusmuuseumi dublettide kogu ja osakondade käsikogude täiendamiseks. 1940. aastal jätkus ka antikvariaatidest ja erakogudest raamatute valimine fondide täiendamiseks. Nõukogude aja alguses püüti erilist rõhku panna marksistliku kirjanduse muretsemisele. Hakati ostma ka muuseumi profiilile vastavat venekeelset erialast kirjandust ja käsiraamatuid.

Kuigi 1940. aastal väljaantud keelunimekirjad ja käskkirjad otseselt ei puudutanud teadusraamatukogusid, leidub siiski KM-i arhiivis dokumente, mis viitavad kirjanduse eraldamisele ka AR-is. Nimelt on ühes kaane ja tiitlita mapis säilinud RKM-i töökava 1941. aastaks. Selles on raamatukogu tööd puudutavas osas, kogude täiendamise ja korraldamise kõrval ühe ülesandena märgitud ka keelatud kirjanduse põhikogust eraldamist. Töö tuli teha 1941. aasta I kvartali jooksul ja seda pidi tegema AR-is vanema tehnilise töötajana töötanud Ella Asumäe. Veelkordne vihje samale ülesandele leidub 26. mail 1941. aastal Hariduse Rahvakomissariaadi Teaduse ja Kõrgema Hariduse Osakonnale saadetud aruandes RKM-i 1941. aasta töökava I kvartali täitmise kohta. Selles on kirjas: “Keelatud kirjanduse põhikogust eraldamine. I kv. Asumäe. Täidetud.” Puuduvad andmed selle kohta, kas mingi eraldamine ka tegelikult toimus või viidatakse sellele ainult paberites. 1945. aastal AR-i juhataja ülesandeid täitma asunud Endel Annus ei mäleta, et fondidest oleks olnud midagi eraldatud.

1941. aasta 28. augustil vallutasid Saksa väed Tallinna. Ka selle totalitaarsüsteemi üheks esmaseks sammuks oli trükivabaduse piiramine. Jällegi seisati trükikodades pooleliolevad tööd ning valmisolevad saadeti makulatuuri. 1941. aasta novembris ja detsembris ilmusid salajased nimestikud Eesti raamatukauplustest ja avalikest raamatukogudest kõrvaldamisele kuuluva kirjanduse kohta. KMAR-i kui teadusraamatukogu tööle mainitud nimestikud otsest mõju ei avaldanud. 1942. aasta 9. oktoobril KM likvideeriti ja AR muudeti Tartu Ülikooli Raamatukogu harukoguks. Töö jätkus esialgu endi-

selt, mingeid kõrvaldamisi ilmselt ei toimunud. 1943. aastal võeti muuseumi maja välisandarmeeria käsutusse ja peagi muutus probleemiks, kuidas kaitsta KM-i varasid sõjaolukorras. Otsustati kõik majas olevad kultuurivarad evakueerida. Selleks tuli leida sobivad, liiklustrassidest eemal paiknevad ruumid ning lahendada ka transpordiküsimused. Seejärel alustati AR-i fondide pakkimist. Evakueerimine kestis praktiliselt 1943. aasta oktoobrist 1944. aasta juulini.

1944. aasta oktoobris, kui võim Eestis oli jällegi Kommunistliku Partei käes, taastati ka KM juriidiliselt, kuid hoone saadi muuseumi kasutusse tagasi alles 1945. aasta jaanuaris. Algas reevakueerimine. Juba jaanuari lõpul toodi kohale rahvaluule põhikogud ja bibliograafia osakonna mõned kartootegid. Veebruaris pandi riivleile 15 000 köidet AR-ist. Märtsis algas evakueeritud varade tagasitoomine kõrvalmajast (40 hobusekoormat!). Koliimine ja asutuse taastamine oli väsitav füüsiline töö: raskete kastide, raamatute ja suurte ajaleheköidete tõstmine ja kandmine, reevakueeritud varade puhastamine ja riivlitele asetamine. Kõik kogud ja mööbel toodi ära kõigist varjupaikadest ajavahemikus 1.–20. augustini. Kuigi reevakueerimisega jõuti lõpule 1945. aasta augustis, jätkus korraldustöö hoidlates veel 1946. ja 1947. aastalgi.

1944. aastast 1945. aasta alguseni täitis AR-i juhataja ülesandeid August Palm. Kui tema 1945. aasta aprillis KM-ist töölt vabastati, asus AR-i tööd juhtima Endel Annus, kes töötas sellel kohal 1948. aastani (algul kohusetäitajana, kuna oli samal ajal veel bibliograafia osakonna juhataja). Aastatel 1943 ja 1945 oli raamatukogu juurdekasv väga väike, 1944. aastal ei inventeeritud ainsatki raamatut.

Loomulikult jätkas Nõukogude võim taasokupeeritud Eestis oma keelustamispoliitikat. Ka Eestis hakati sisse viima erihoiuosakondade süsteemi, mis mujal Nõukogude Liidus juba kehtis. Esialgu oli erihoiuosakonna loomise õigus Eestis ainult Riiklikul Raamatukogul. 1945. aasta veebruaris tehti esimesed sammud erihoiuosakonna loomiseks Tartu Ülikooli Raamatukogus. Luba erifondi hoidmiseks Tartu Ülikooli Raamatukogus saadi ning selle moodustamine pidi lõppema 1. juuliks 1945. aastal.

12. mail 1945. aastal saabus ENSV Hariduse Rahvakomissariaadist RKM-ile kiri: “Teen Teile käesolevaga järgmised korraldused:

1) Eraldada Riikliku Kirjandusmuuseumi Raamatukogus ja samuti selle osakondade käsiraamatukogudest kõik kirjandus, mis on Eesti alal ilmunud aastail 1941–1944 (Saksa okupatsiooni ajal) või välismaal samal ajal ja mis pole Kirjandusmuuseumi tööks otseselt vajalised, samuti kõik teosed, mis on ilmunud välismaal samal ajal ja Eestisse sisse tulnud ebaseaduslikul

teel. Selles asjas saabub lähemal päevil Hariduse Rahvakomissari erikorraldus, mida tuleb täpselt täita.

2) Eraldada Riikliku Kirjandusmuuseumi käsikirjadekogust kõik käsikirjad, mis pole Kirjandusmuuseumile vajalised või sisaldavad reaktioonilist ja nõukogudevastast materjali, moodustada nendest erifond, sulgeda see erikappi, lukustada, kinni pitseerida, teha selle kohta akt ning saata see Hariduse Rahvakomissariaadile Tallinna”.

Kirjale oli alla kirjutanud Hariduse Rahvakomissariaadi Muuseumide sektori juhataja E. Pavlova. Kirjas viidatud rahvakomissari erikorraldus saabus juba 6 päeva pärast 18. mail 1945. aastal Hariduse Rahvakomissari J[üri] Nuut'i allkirjaga. Selles kästakse RKM-i põhifondide kiiremaks süstematiseerimiseks ja korrastamiseks kõik juba eelmises kirjas mainitud materjalid üle anda Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogule. Ühtlasi tuli kohustada ka teisi riiklikke muuseume toimima selle käskkirja kohaselt, kui nende fondides on selliseid materjale. Tuli koostada nimestikud ja aktid üleantavate materjalide kohta ning üleandmine lõpetada 1. juuniks 1945.

Sellele kirjale ja ilmselt ka edaspidistele korraldustele järgnenud eraldamistööst KMAR-is annab mõningase ülevaate “Aruanne raamatukogust eraldatud trükiste kohta”. Selle järgi oli novembris 1945:

- eestikeelsete raamatute kollektsioonist

- (1) I eksemplaride hulgast (~36 000) eraldatud 2347 eksemplari ja üle antud TRÜ Pearaamatukogule,
- (2) II eksemplaride hulgast (~25 000) eraldatud 1557 eksemplari ja asetsevad muuseumis kastidesse pakitult;

- eestikeelsest perioodikast

- (1) saksa okupatsiooniaegset ajakirjandust eraldatud 59 aastakäiku, antud TRÜ Pearaamatukogusse,
- (2) saksa okupatsiooniaegse ajakirjanduse 71 aastakäiku asetsevad muuseumis kastidesse pakitult,
- (3) enne 1940. aastat ilmunud ajakirju 1047 köidet antud TRÜ raamatukogule;

- väikekirjandusest

- (1) 5 pakki 30. juunil TRÜ Pearaamatukogusse üle antud (saksa okupatsiooni aegsed),
- (2) 74 mappi eraldatud ja asetsevad muuseumis;

- *Baltica* — pole eraldatud, asetsevad kastides (välja arvatud ajalehed, mis on riulitele välja laotud.

1945. aastaks oli tööde maht RKM-i raamatukogus päris suureks kasvanud. Peale igapäevase raamatukogutöö (juurdekasvu inventeerimine: 979 raamatut ja brošüüri, sealhulgas oste antikvariaadist üle 200 köite) tuli jätkata reevakueeritud varade puhastamist ja paigale seadmist. Nii kasutati sel aastal üsna rohkelt ka ajutist tööjõudu. AR-i koosseisus oli tollal koos juhatajaga 5 töötajat: Endel Annus — juhataja, Leida Kõrb (hiljem Laidvee), Helene Kulpa, Alma Mõttus (tööl alates 22. augustist), Vera Kangur (alguses ka ajutine, kuid hiljem koosseisuline töötaja). Ajutise tööjõuna kasutati juunist alates Elsa Pedaja ja Asta Malmeti teeneid, detsembrist võeti mõneks ajaks tööle Nora Kaplinski ning vanemate teaduslike kaastöölistena olid kirjas Juhan Käosaar, Leopold Kivimägi, Karl Reitav. Viimaste kohta on teada, et nad palgati raamatukogu võõrkeelsest fondist keelatud trükiteoseid välja sorteerima.

Tundub, et eraldamistöö kulges üsna kiirelt, seda enam, et 1945. aasta 11. augustil lõpetati direktori käskkirjaga igasugune trükiste laenutamine raamatukogust. Keelati ka võõraste inimeste sissepääs tööruumidesse, erandina mainitakse vaid Glavliti Tartu volinikku Alfons Lõhmust ja tema kaastöölisi. Nii oli võimalik pühendada end ainult korrastus ja eraldamistööle. 1945. aasta novembris avaldas direktor Alice Haberman oma käskkirjaga kiitust raamatukogu kollektiivile “Ulatusliku ja vastutusrikka töö eest Riikliku Kirjandusmuuseumi Raamatukogu Osakonna kogude kontrollimisel, mis viidi kiirendatud korras lõpule Suure Oktoobrirevolutsiooni 28. aastapäevaks”.

1946. aastal oli AR-is alustatud ulatuslikku inventuuri, et kindlaks teha sõjakahjud. 1947. aastal jõuti sellega lõpule ja selgus, et puudus 1035 trükiteost (nende hulgas 1940. aastal Moskvasse jäänud 198 köidet). Suurem osa puudunud raamatutest tuli hiljem välja korraldamata reservfondi hulgast ja osa on õnnestunud asendada. Seega olid sõjakahjud AR-i jaoks minimaalsed. Ka juurdekasv hakkas 1946. aastal taas suurenema, nii et igapäevatöö raamatukogus hoogustus. 1946. aasta jooksul saadi ligi 3000 raamatut ja brošüüri, nende seas ostudena ligi 800 trükist vanema eestikeelse fondi täiendamiseks. Jooksvalt ilmunud kirjandusest püüti osta kõike vähemalt 2 eksemplari.

See oli aeg, kui AR-il ei olnud õigust hoida ja säilitada keelatud trükiseid. Seetõttu tuli neid raamatuid, mida TRÜ raamatukogule ei saadetud, hoida lukustatud ruumides, kuhu pääses vaid muuseumi direktori loaga.

Teatud määral uus etapp algab AR-il 1947. aastal. 26. juunil 1947. aastal NSVL Glavliti ülema käskkirjaga number 56/10804 lubati Teaduste Akadeemial, mille koosseisu oli ka Riiklik Kirjandusmuuseum 1946. aastal

liidetud, organiseerida oma raamatukogus vastavalt instruksioonidele *spetsfond*. Käskkirja juurde oli lisatud klausel, et kuni Teaduste Akadeemia hoone ehitamise lõpetamiseni võib *spetsfondi* hoida Ajaloomuuseum Tallinnas ja RKM Tartus. Nimetatud klausliga sai Kirjandusmuuseumi raamatukogu õiguse erifondile.

Esimese sammuna toodi Tartu Ülikooli Pearaamatukogust ära sinna hoiule antud raamatud. Leida Laidvee meenutuste järgi oli neid hoitud seal kinnistes kastides ja raamatuid kaduma ei läinud (mõned põnevusromaanid vist siiski olid “kõrvale pandud”).

1948. aasta algusest on säilinud “Aruanne Erifondi senisest organiseerimistööst”. Selles antakse teada, et AR-i erifondi oli eraldatud üldisest kogust kõik Glavliti käskkirjades loetletud teosed. Lisaks nimestikus esinevatele oli eraldatud ka aktiivselt kommunismi või Nõukogude Liidu vastase tendentsiga trükised, nagu kodanliku Eesti sõjaliste ja poolsõjaliste organisatsioonide väljaanded ja kirjandus nende kohta, samuti kodanlik propagandasihiline kirjandus. Eraldatud oli ka kogu kodanliku Eesti aegne ajakirjandus, välja arvatud täiesti tehnilist laadi ajakirjad, enamlikud väljaanded ja erialased ajakirjad “Looming” ja “Eesti Kirjandus”. Eraldamata olid aga kõik keelustatud kirjanduse liigid enne 1918. aastat ilmunud trükistest, mida käskkirjades pole eraldi nimetatud, samuti usuline kirjandus, kriminaalromaanid ja muu põnevuskirjandus, unenägude seletajad jms. Aruandes märgitakse, et eraldi inventarinimestikku erifondile pole koostatud, kuna fondi suurendamise küsimused on esialgu lahtised.

Seletusena viimasele väitele saatis AR-i juhataja E. Annus koos eelpool kirjeldatud aruandega teele ka probleemsema kirja “Lahendamata Erifondi küsimusi Arhiivraamatukogus”. Kirjas juhatakse Glavliti tähelepanu asjaolule, et AR on eelkõige teaduslik uurimisasutus ning raamatukogu fondide ja kataloogide kasutamine on võimaldatud ainult uurimuslikul otstarbel kohapeal. Kui AR-is toimida samade Glavliti käskkirjade ja suuliste korralduste põhjal, mida rakendatakse avalikele raamatukogudele, tuleks eraldada umbes 1/3 raamatukogu koostisest (~ 40 000 köidet) ning see lõhuks oluliselt AR-i kui kõige täielikuma eestikeelsete raamatute kogu terviklikke fonde ja nõuaks asjatut tööjõu kulutamist. Endel Annuse arvutuste järgi kuluks kogu AR-i personalil terve aasta (muud tööd täiesti kõrvale jättes) selleks, et vaadata teosed läbi, kanda eraldatavad raamatud inventarinimestikesse ja võtta välja nende sedelid kataloogidest. Nagu vestlusest Endel Annusega on selgunud, saadeti see kiri küll ära, kuid mingit vastust sellele ei saanud.

Kui 1948. aasta alguses oldi AR-is veel üsna äraootaval seisukohal erifondi korraldamise asjus, siis aasta lõpuks oli olukord muutunud. Novembrist asus AR-is tööle uus juhataja. Endel Annus lahkus KM-ist ning tema asemele määrati Linda Krigul. Uuel AR-i juhatajal oli piisavalt sobiv taust ning teadmised, et erifondi tööd senisest edukamalt juhtida. See kajastub juba ka 1948. aasta lõpul koostatud aruandes, kus varasemast tunduvalt oskuslikumalt kasutatakse ajastu nõuetele vastavat sõnavara (nt "On asutud kogude teaduslikule läbitöötamisele ja massilisemale populariseerimisele meie töötavate rahvahulkade seas" jms).

Kui P. Lotman kirjutab, et Riikliku Raamatukogu erihoiuosakond töötas juba sel ajal salajaste instruksioonide alusel ja Riikliku Raamatukogu aastaaruanded kajastavad selle tööd minimaalselt, siis KMAR-i erifondi töid 1948. aastal kirjeldatakse üldises aastaaruandes üleplaaniiliste töödena. Alles 1950. aastast hakatakse erifondi aruandeid esitama eraldi. 1948. aasta RKM-i teadusliku töö aruandest selgub, et selle aasta jooksul teostati 1947. aasta lõpuks erifondi kogunenud raamatute veelkordne kontroll. Lisaks eraldati märksõnakataloogist keelustatud raamatute kaardid (6120 kaarti) ning erifondi põhinimestikku kanti sisse 8888 raamatut. Ka bibliograafia osakonnas tuli keelatud isikutele viitavad kaardid kartoteekidest välja võtta ning moodustada nendest erikartoteegid, mis anti hoiule Arhiivraamatukogusse. 1948. aasta jooksul eraldati 103 688 kaarti.

1949. aastal jätkuvad korraldustööd erifondi kuuluvate raamatutega. Aasta teadusliku töö aruandes kirjutatakse, et puudujääke esines kogude korrastamise alal, sest vahele tulid Glavliti korraldusel ulatuslikud erifondi tööd. 1949. aasta jooksul eraldati üldkogust 5000 köidet, kataloogidest võeti välja nende raamatute kaardid (~ 10 000 alfabeetilisest kataloogist ja 1100 märksõna kataloogist). Inventeeriti 729 teost, kataloogiti 250 teost, tehti inventuuri 9349 köite ulatuses — seda kõike erifondi töödena. Täiendavalt vaadati läbi üldfondist 10 000 eksemplari ning kirjutati 257 annotatsiooni erifondi üleviidavatele raamatutele.

Annoteerimine oli üks olulisi ülesandeid erifondi töötajaile, millega tehti raamatukogude töötajad kaasosalisteks keelunimekirjade koostamisel. Annotatsioonid tuli kirjutada neile raamatutele, mida käskkirjades ja nimestikes polnud, kuid mis oma sisult pidid kuuluma erifondi. Vastavalt ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse ülema käskkirjale nr 325, 14. oktoobrist 1950 tuli annoteerimisel pöörata tähelepanu raamatu õigele ja täpsele bibliograafilisele kirjeldusele. Tuli anda lühike raamatu sisu, tuua esile nn puudused, mis raamatul on, märkida ära lehekülgede numbrid, kus nn defektid esinevad ja teha ettepanekud raamatu edaspidise kasutamise kohta. Kui raamat tuleks kõrvaldada ainult üksikute artiklite või autorite pärast, ei

olnud pikk annotatsioon vajalik. Siis tuli ainult loetleda autorid ja tuua leheküljed, kus need artiklid esinesid. Annotatsioonid saadeti koos kvartaliaruannetega Eesti NSV Glavlitile. Annotatsioonide mitteesitamist loeti jämedaks eeskirjade rikkumiseks.

RKM-i 1949. aasta teadusliku töö aruandes nõuti AR-i erifondi töödeks ka eraldi tööjõudu. Aruandes kirjutati: “Riiklikul Kirjandusmuuseumil on erifondi pidamise luba, kuid pole selleks eraldatud eri tööjõudu. Erifondi tööd on senini pidanud tegema lisaks oma tööplaanile selleks volitatud Arhiivraamatukogu töötajad.” (1947. aastal oli Kirjandusmuuseumi direktor Alice Haberman määranud muuseumi erifondi juhatajaks AR-i juhataja Endel Annuse ja töötajateks Gustav Matto ja Vera Kanguri). Kuna erifond oli kasvanud ettenähtamatus ulatuses (~ 30 000 köidet), siis pidi Arhiivraamatukogu personal korduvalt töötama lisa-aegadel, sageli kuni kella 22-ni õhtul. Sellepärast oleks normaalseks tööks tingimata tarvilik olnud koosseisu suurendamine vähemalt 2 tööjõu võrra erifondi jaoks. AR-i 1949. aasta juurdekasv oli 3952 teost, millest 900 jõuti ka kataloogida. Tegeldi väikekirjanduse süstematiseerimisega ning eraldati üldkataloogist Eesti nõukogudeaegsete raamatute kaardid (~ 6800 kaarti) ning moodustati nendest eraldi kataloog. Kataloogide lahutamine täitis Nõukogude raamatukogundusele omast suunavat funktsiooni, kuna oli võimalik nõukogudeaegse kirjanduse kataloogide olulisust rõhutada neid esiplaanile seades.

1950. aasta tõi kogu Eesti elus kaasa ümberkorraldusi. Juba paar aastat varem oli alanud võitlus “kodanliku natsionalismi” vastu ning sellega koos terav sisekonflikt EKP-s. Enamus juhtivaid tegelasi tagandati kohtadelt, mitmed neist arreteeriti ja saadeti vanglasse või Siberisse. Siht oli võetud Eesti täielikule venestamisele ning seetõttu oli rahvuskultuuri kandvate institutsioonide ja isikute hävitamine lausa obligatoorne. 1950. aastal tuli TA-st lahkuda ligi sajalt inimesel, täielikult likvideeriti ÕES, ülikoolist eksmatrikuleeriti üliõpilasi “ebapuhta sotsiaalse päritolu pärast” ning vallandati üle 125 õppejõu, Kirjanike Liidust heideti välja 48 liiget ja liikme-kandidaati. Loomulikult pidid kõigi põlu alla sattunud isikute nimed kaduma ka seni ilmunud trükisõnast. Nõnda tähendas 1950. aasta erifondides jälle massiliselt keelatud trükiseid ja parandamisi.

1950. aasta algas AR-is pärast 1917. aastat ilmunud eestikeelsete raamatute üldfondi ja väliskirjanduse järjekordse läbivaatamisega. Kokku kontrolliti ca 80 000 teost, millest eraldati 21 327 köidet (s.o üle 1/4 kontrollitust). Loomulikult tuli kõikide nende trükiste kohta teha vastav märkus päevaraamatusse, tuli kataloogidest välja korjata nende kaardid (jõuti u 20 000 kaardi ulatuses) ja moodustada neist erikataloogid.

Tõenäoliselt oli juba 1949. aasta lõpul tulnud AR-ile korraldus inventeerida kiiremas korras erifondi kuuluvad raamatud. Kuna see oli liialt suur töö, et AR-i oma töötajatega toime tulla, andis KM-i direktor A. Haberman 2. jaanuaril 1950 välja käskkirja, mille järgi tuli muuseumi teistel osakondadel eraldada oma koosseisust ajutiselt selle tarbeks töötajaid. Nii käisid jaanuaris, veebruaris AR-is abiks rahvaluule osakonnast H. Nõu, O. Jõgever, käsikirjade osakonnast S. Mäus, V. Villandi, bibliograafia osakonnast L. Noobel, V. Heido. Hoogtöö korras jõuti inventeerida 31 275 köidet. Ajutist abiväge oli inventeerimisele saadetud ka komsomoli kaudu. Nagu hiljem selgus, oli kiirustamise tõttu inventariraamatuid kohati täidetud ebatäpselt ning palju tööd tuli ümber teha. Kuid siiski sai A. Haberman teatada vastuseks Glavliti ülema L. Pälli arupärimisele, miks ettenähtud tähtjaks 1. veebruariks 1950 mingit aruannet ei saanud, järgmist: “Kirjandusmuuseumi erifondis on seni inventeeritud kirjandust arvel 32 626 köidet. Inventeeritud on kõik keelustatud välismaine kirjandus, okupatsiooniaegsed raamatud ja ajakirjandus, ka suurem osa üldfondist eraldatud teoseid. Inventeerimata u 6000 köidet on peamiselt vananenud kirjandus.”

Aruannetest selgub veel, et erifondil olid olemas alfabeetilised kataloogid eestikeelsete raamatute ja ajakirjade ning väliskirjanduse kohta. Samuti olid kõik erifondi inventariraamatud vastavalt instruksioonidele registreeritud ja kinnitatud Glavliti Tartu voliniku poolt. Erifondi täiendava ülesandena jõuti annoteerida 222 raamatut.

1950. aastast algas veel üks raamatuvarasid rikkunud kohustus — nn parandamine. Selle kohta anti täpsemaid juhtnööre ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse ülema käskkirjaga nr 325, 14. oktoobrist 1950, kus on märgitud: “Raamatud, kus on võimalik teha parandusi, s.t kõrvaldada üksikud portreed, artiklid, järelsõnad, soovitava kirjanduse nimekirjad, kus esinevad keelustatud autorite tööd ei kuulu kõrvaldamisele vaid neid tuleb parandada.” Selliste paranduste kohta käskkirju ei ilmu, neid tuleb igal raamatukogul teostada iseseisvalt vastavalt NSVL Glavliti ringkirjale nr 8, 7. oktoobrist 1949. a. Parandusi tohtis teha ainult juhul, kui neid sai teha kahjustamata raamatu põhilist teksti. Kustutama pidi kõik vihjed kõrvaldatud kirjutisele või selle autorile. Raamatutest eraldatud lehed anti hoiule spetsfondi. Kui raamatukogus spetsfondi ei olnud, pidi need lehed põletama.

AR-il kui erifondi omaval raamatukogul oli võimalik igast trükisest üks, arhiiveksemplar, säilitada parandamata kujul, andes see hoiule erifondi. Dubletteksemplarides tehti ettenähtud parandused ning need võisid jääda kasutusele üldfondis. Kõigi selliste raamatute kaardid eraldati üldisest kataloogist ning nende asemele kirjutati lühendatud andmetega kaardid, millel keelatud tõlkija, koostaja vm jäeti märkimata. L. Laidvee on meenutanud, et

teistes KM-i osakondades olevatele raamatutele tehti rohkesti parandusi, et neid võiks siiski osakonda kasutusele jätta.

Siinkohal on oluline ära märkida, et erihoiuosakondades tohtis eeskirjade järgi säilitada vaid 2 eksemplari igast trükisest. See tekitas suuri raskusi ka AR-i erifondi korraldamisel. AR-i fondidesse oli senini võimaluse korral püütud hankida 3 eksemplari igast trükisest, samuti oli rohkesti dublette kuhjunud seoses raamatute keelamistega, sest paljud asutused ja raamatukogud saatsid keelustatud trükised AR-ile, kui asutusele, kus tohtis neid hoida.

AR-i erihoiuosakonna ülesannete hulka kuulus ka saabuvate käskkirjade ja keelunimekirjade järgi teiste TA asutuste raamatukogude kontrollimine ning nendest vananenud või keelatud kirjanduse eraldamine. Nõnda koondus AR-i erifondi sageli väga mitmes eksemplaris keelatud raamatuid. Üleliigseid trükiseid pakuti esmalt TA raamatukogule ja teistele erihoiuosakondadega raamatukogudele, et need saaksid valida endale vajalikke trükiseid. Nii on aastail 1949–1954 TA Keskraamatukogu erihoiuosakonnale üle antud ligikaudu 7000 trükist.

Kuna kõiki trükiseid ei vajanud ka teised raamatukogud, tuli suur osa üleliigsetest eksemplaridest makulatuuri saata. Näiteks kustutusaktiga nr 3 (20. mai 1950) kuulus makulatuuri saatmisele 13 komplekti ajakirja “Looming” aastakäikudest 1923–1940, mis olid EN Kirjanike Liidu Tartu osakonnalt 1948. aastal vastu võetud. Sama asutuse poolt AR-ile üleantud raamatutest saadeti vanapaberiks veel 118 köidet. Endise rahvaluule arhiivi väljaandeist saadeti makulatuuri 5136 köidet (25 nimetust), teistest KM-i osakondadest veel 529 köidet ajakirju ja raamatuid. 1948. aastal ÕES-i raamatukogust RKM-i erifondile üleantud teostest viidi makulatuuri 864 köidet, mille kohta kustutusaktis selgitatakse: “Enamik nimetatud teostest on vaimuliku sisuga välismaal ilmunud raamatud ja ajalehtede-ajakirjade üksiknumbrid, mille vastu ka TA Keskraamatukogu huvi ei tunne.”

1951. aasta alguses läks makulatuuri kokku 115 köidet teistelt TA Tartu asutustelt üle võetud trükiseid. Ka AR-i oma fondidest saadeti trükiseid makulatuuri. Näiteks kustutati 28. detsembril 1950 AR-i erihoiuosakonnast 71 köidet, 30. detsembril 1950 355 köidet, 25. jaanuaril 1951 6 köidet vanemat kirjandust, mis vastavate teoste üleminekul erifondi osutusid üleliigseteks eksemplarideks. Erifondi kuulunud raamatute KMAR-ist välja saatmist korraldas peamiselt Linda Krigul kui erifondi juhataja. Samuti on Leida Laidvee meenutanud, et sageli püüti AR-is säilitada rohkem kui 2 eksemplari igast trükisest. Selleks peideti kokkuleppel erifondi töötaja Vera Kanguriga keelatud kirjandust korraldamata reservfondi hulka.

Kui senini kajastusid AR-i erihoiuosakonna tööd üldistes aruannetes üleplaaniiliste töödena, siis 1950. aastast alates on säilinud aruanded, mida saadeti iga kvartali lõpus Eesti NSV Glavlitile. Nendes on sageli peale erifondis tehtud tööde loetelu kirja pandud ka probleemid, mis on tekkinud töö käigus. 1951. aastast lisandub kvartaliaruannetele ka statistiline aruanne, mis koosnes neljast osast, milles on eraldi välja toodud

- (1) kõrvaldatud raamatute arv ja parandatud raamatute arv ning nende kogusumma;
- (2) teave selle kohta, milliste dokumentide põhjal kui palju trükiseid kõrvaldati, eraldi on ka väliskirjanduse lahter;
- (3) annotatsioonide arv keelte kaupa (eesti, vene, teised keeled);
- (4) liikide kaupa kõrvaldatud ja parandatud trükised, kusjuures eraldi lahtrid on tsensuuridokumentide põhjal ja väljaspool neid tehtu kohta.

1951. aastal kasvas erifond jõudsasti, aasta lõpuks oli erifondis 51 245 köidet. Seega oli sinna kogunenud juba üle 10 000 köite enam, kui Endel Annus oli 1948. aastal oletanud. Erifond oli paisunud nii suureks, et ei mahtunud enam oma esialgsetesse ruumidesse. 1951. aasta IV kvartali peatöö oligi erifondi raamatute ümberpaigutamine, et teha ruumi juurdekasvule. 1951. aastal jätkus ka AR-i fondide läbivaatamine keelustatud tõlkijate ja toimetajate kindlaks tegemiseks ja teostes esinevate nimestike kontrollimiseks ning vastavate paranduste tegemiseks. Kokku tehti parandusi 1951. aastal 1057 raamatus.

Vastolusid keelunimekirjade ja ilmutavate artiklite või teoste vahel oli rohkesti. Näiteks 1951. aasta IV kvartali aruandes päritakse selgitust kogumiku "Punaseilt päevilt" asjus. Kogumik sisaldab progressiivsete autorite keskel ka Jaan Lintropi (ebasoovitava autori) artiklit, et tervet tema tööd (10 lk) ei olnud võimalik eraldada, kuulus teos erifondi. Ometi propageeriti nimetatud kogumikku "Loomingus" nr 10 avaldatud H. Lepiku artiklis.

Probleeme tekitas ka aastatel 1918–1940 ilmunud ajakirjandus. Tollal vajati rohkesti just kirjandusalaseid artikleid nn kirjanduspärandi ümberhindamiseks, kuid keelatud ajakirjade laenutamine oli raskendatud. Laenu-tada tohtis vaid erilubadega, mille saamiseks tuli esitada avaldus. Sellel pidi olema kirjas uurimisteema ja uurimiseks vajaliku peamise kirjanduse loetelu, asutuse vapp-pitsat ja juhataja allkiri. Avaldus pidi olema kirjutatud asutuse ametlikul blanketil, mis kandis väljaandmise registreerimise kuupäeva ja numbrit. Ülikoolide õppejõududel ja üliõpilastel (alates kolmandast kursusest) pidi avaldusel olema õppeasutuse õppeprorektori või teadusala prorektori allkiri ja pitsat.

Kuna see kõik oli üsna keerukas, oli AR-is tekkinud mõte kirjanduslooliste artiklite kopeerimiseks või teise võimalusena lubada uurijatel vajalikke artikleid kasutada erifondi töötaja kontrolli all. Nii kujunes 1950. aastate teisel poolel KM-i erifondi töötajatele igapäevaseks ülesandeks kultuurilooliste artiklite kirjutusmasinal kopeerimine. AR-i dokumentatsioonis on mitu suurt kausta asutuste ja eraisikute avaldusi koopiade saamiseks. Selliste koopiade tegemise eest saadi ka lisatasu. KM-is kirjutas masinal artikleid ümber peamiselt käsikirjade osakonna erifondi töötaja.

1951. aasta aprillis lahkus RKM AR-i juhataja ja ühtlasi ka erifondi juhataja kohalt Linda Krigul. L. Laidvee meenutuste järgi muutus õhkkond AR-is peale seda pingevabamaks. Kui seni oli AR-i ja erifondi juhataja olnud ühes isikus, siis nüüd jätkas AR-i juhatajana Leida Laidvee ning erihoiuosakonna juhatajana Vera Kangur. L. Laidvee meenutuste kohaselt oli V. Kangur n.ö oma inimene, kellega koos arutati kõiki küsimusi.

1952. aasta möödus erihoiuosakonnas üsna rahulikult. Jätkati pidevat kontrolli teiste TA Tartu asutuste raamatukogudes, samuti kontrolliti ERM-i ja KM-i osakondade käsikogusid. Kõik AR-i fondid ja kataloogid vaadati üle NSVL ja ka Läti NSV koondnimestike alusel. Sel aastal saabusid uued juhtnõõrid raamatute annoteerimiseks. Kuna Glavlitis ei jõutud pidevalt uute põhimõtete järgi kõiki raamatuid kontrollida, pidid erifondi omavate raamatukogude töötajad neid abistama.

AR-i erifondi töötaja sai pidevalt kirju, kus paluti eesti raamatute üldnimestike põhjal kontrollida ja annoteerida teatud järjenumbritega raamatud. Et vältida paralleelseid annotatsioone jagati nüüd üldnimestikud periooditi raamatukogude vahel. AR-i erifondi töötajad pidid annotatsioonid kirjutama "Eesti raamatute üldnimestik 1918–1923" esinevatele raamatutele. Annoteerida tuli ka üldnimestik 1918–1923 puuduvad trükised. Enne annoteerimist tuli võrrelda nimestik 1918–1923 märgitud väljaandeid Glavliti nimestike ja dokumentidega. Varem keelatud trükised võis vahele jätta, samuti perioodika ja kooliõpikud, mis olid ka kõik keelatud. Üldnimestik tuli jagada osadeks nii, et iga kuu saadetak Glavlitile võrdne arv annotatsioone. Neid annotatsioone pole AR-is säilinud. On vaid teada, et neid kirjutas peamiselt Vera Kangur. 1953. aasta jaanuaris annoteeriti 63 teost, III kvartalis 20 ja IV kvartalis 65 teost.

Aastatest 1950–1953 on säilinud ENSV Glavliti voliniku Renate Jannuse koostatud aktid KM-i erifondi kontrollimiste kohta. Kontrolli teostati igal kvartalil ning aktidest selgub, et KM-i erifondis laenutati raamatuid vastavalt eeskirjadele, üldfond oli puhastatud Glavliti käskkirjade põhjal ning mingeid eeskirjade rikkumisi ei esine. Ka L. Laidvee meenutuste järgi ei

olnud KMAR-i erifondi töötajatel mingeid probleeme Glavlitiga, eriti hea koostöö oli olnud just Tartu voliniku R. Jannusega.

1953. ja 1954. aastal nähti AR-is palju vaeva jooksvalt ilmuvate trükiste komplekteerimisega ning jätkati reservfondi läbivaatamist ja seal leiduvate vajalike trükiste liitmist AR-i üldfondi. Samuti oli 1953. aastal alustatud vanemate fondide ümberinventeerimist, millega paralleelselt tehti kontrollinventuur kõigis raamatukogu fondides. Inventuuri raskendas suurel määral asjaolu, et varem oli üldfondist erifondi üle viidud raamatuid ilma, et oleks tehtud vastavat märkust inventariraamatutesse. Peale selle oli fondidest eraldatud sisuliseks läbivaatamiseks hulk teoseid erifondi ruumidesse. Ka nende kohta puudusid nimestikud ja vastavad märkused inventariraamatutes. Olukord näitab kujukalt, kuidas erihoid, mille tõttu ligi 1/4 fondist ei olnud igale uurijale kättesaadav, tekitas hulgaliselt segadust ka tavapärasel töös. On ju iga raamatukogu hea töö eelduseks, et igal trükisel on oma kindel koht, kust teda alati võib leida.

1950. aastate keskpaigaks oli KMAR-i erifond saavutanud kõrgseisu, ulatudes 1955. aasta I kvartali lõpuks 53 686 köiteni. Enam ei lisandunud massiliselt trükiseid keelavaid käskkirju, erifondi tööülesanded olid üldiselt välja kujunenud ning edaspidi toimus teatav stabiliseerumine. Raamatukogude tsenseerimine kogu Eestis oli jõudnud oma kõrgpunkti nii keelatud trükiste hulga kui ka kontrollimise intensiivsuse poolest. Oli saavutatud olukord, kus töötajal endal lasus kohustus vaadata oma raamatuvarasid tšensori pilguga.

1950. aastate alguseks oli Nõukogude Liit välisele hiilgusele vaatamata jõudnud sügava kriisini, mis viis selleni, et 1956. aastal, NLKP XX kongressil, mõistis N. Hruštšov hukka Stalini kuriteod ning nõudis isikukultuse tagajärgede likvideerimist. Kurss võeti ühiskonna liberaliseerimisele ning majanduse kaasajastamisele. Paljud kõrvalejäetud isikud said oma positsioonid tagasi.

Muudatused kultuuri alal kujunesid tunduvalt sügavamaks poliitilistest. Kirjanduses hakati käsitlema Eesti lähiajaloo teemasid (R. Kaugver, H. Kiik). 1950. aastate lõpul elavnes Eestis lääne moodsa kirjanduse tõlkimine ja väljaandmine ("Loomingu Raamatukogu" hakkas ilmuma 1957. aastast). Teatavaks abiks kultuuri uuendamisel olid ka 1960. aastatel sagenenud kontaktid välisestlastega: Eesti kultuuri ilmusid tagasi Gustav Suitsu, Marie Underi jt pagulusse siirdunud kirjanike nimed. Ühiskonnas toimunud muutused kajastusid ka erihoiuosakondade töös. Esmalt anti üldfondi ja kasutusse tagasi need tööd, mille autorid ka kultuurielus taas vabalt tegutseda said. Kui 1950. aastate alguseni on KMAR-i erifondi dokumentatsioon

valdavad juurdeinventeerimise aktid, siis kümnendi teisest poolest on ülekaalus aktid, millega antakse trükiseid erifondist üldfondi tagasi. Lõpeb raamatute nn parandamine ning teatavast vabanemisest andis märku ka see, et väljaspool käskkirju erifondi inventeeritud trükiseid enam ei lisandu. 1955. aasta IV kvartalis alustati ilma käskkirjadeta erifondis olevate raamatute kontrolli nende tagasiandmiseks üldfondi. Arvatavasti sel ajal lõpevad ka Glavliti usinamad kontrollkäigud.

1955. aastal on tõenäoliselt saabunud uus *spetsfondide* instruksioon, mis ei ole säilinud AR-i erifondi dokumentides, kuid millele on viiteid. Näiteks oli uue instruksiooniga lubatud keelustatud raamatute kaarte hoida üldises kirjanduse kataloogis (spetsfondi tuli jätta ainult nende autorite raamatute kaardid, kelle kõik teosed olid keelatud). Samuti on uue instruksiooni järgi taas lubatud kogu enne 1918. aastat ilmunud ajakirjandus, mille ümberinventeerimist AR-i erifondis ka kohe alustati. Edaspidi hakkas erifondi maht pidevalt vähenema. 1956. aasta I kvartalis tagastati üldfondile suur osa enne 1918. aastat ilmunud eestikeelsest usulisest kirjandusest, II kvartalis kustutati erifondist üle 1000 teose, mis olid erihoidu antud väljaspool käskkirju. 1957. aasta jooksul tagastati ligikaudu 5500 köidet jne. Erifond vähenes nii palju, et 1956. aasta lõpul oli võimalik juurdekasvu paigutamiseks pidevalt hädas olevale üldfondile üks ruum tagastada.

1958. ja 1959. aastal hakati tagastama ka teiste asutuste, osakondade materjale. 1958. aasta II kvartalis tagastati KM-i osakondade käsikogudesse 663 teost, IV kvartalis anti käsikirjade osakonnale tagasi 461 fotot, 1959. aasta II kvartalis 2549 fotot jne.

Väga selgelt avaldus sel ajal nõukogude tsensuuri omapära. Keelujoon ei kulgenud mööda geograafilist või ajalist piiri, kõige ohtlikum polnud teave teise ühiskondliku korraga riikide, vaid nõukogude süsteemi enda kohta. Rohkem kui mineviku interpreteerimist kartis see süsteem oleviku adekvaatset tõlgendamist. 1960. aastal, kui erihoiust oli juba kümneid tuhandeid köiteid kasutusfondidesse tagasi antud, tühistati kõik Glavliti varasemad käskkirjad venekeelse kirjanduse keelamise kohta, välja arvatud üks. See oli 1959. aastal välja antud "Isikute nimekiri, kelle kõik teosed on keelatud". Need isikud olid Molotov, Malenkov, Kaganovitš, Bulganin ja Šepilov. Kõik teised varasemad käskkirjad asendati kahes osas ilmuva "Raamatukogudest ja kauplustest kõrvaldamisele kuuluva venekeelse kirjanduse koondnimekirjaga". Selle nimestiku esimene osa sisaldas kirjandust alates 1941. aastast ja varasemaid trükiseid, kus mainiti Beriat, ning teine osa aastail 1917–1940 ilmunud kirjandust. Selline kronoloogiline järjestus viitab lähiminekü ümberhindamise tähtsustamisele. Seda tendentsi kinnitab ka 1962. aasta 21. veebruari Glavliti ülema käskkiri nr 18/2, mille järgi tuli raamatukogudest

ja -kauplustest kõrvaldada 7 trükist, mis käsitlesid endise juhi J. Stalini elu.

1950. aastate lõpul ja 1960. aastatel moodustab suure osa AR-i erifondi saabunud trükistest väliskirjandus. 1956. aastast alustas KM regulaarset väljaannete vahetust välismaa asutuste ja üksikisikutega. Vahetuspartnereid oli alguses ainult 10, kuid 1960. aastatel kasvas see arv ligi 50-ni. 1956. aastal saadi vahetuse teel umbes 100 raamatut, hiljem mõnel aastal isegi kuni 300 köidet. Vahetus toimus põhiliselt Soome ja Saksa Demokraatliku Vabariigi asutuste, organisatsioonide ja teadlastega (eriti Soome Kirjanduse Seltsiga), kuid ka väliseestlastega. Väliseestlaste väljaantud trükiseid saadi otse autoritelt või kirjastajatelt (B. Kangro, A. Mägi, V. Uibopuu, L. Reiman, A. Saareste, H. Salu jt.).

Väliskirjanduse (siin on mõeldud välismaalt saabuvat võõrkeelset kirjandust) säilitamise ja kasutamise korra kohta annab selgitust 1955. aastal NSVL Glavlitilt saadud instruksioon, milles öeldakse, et Nõukogude Liitu saabuv kirjandus allub tsensori kontrollile. Kontrollimisele ei kuulunud võõrkeelsed väljaanded, mis olid ilmunud enne 1917. aastat, rahvademokraatlikes maades väljaantud kirjandus, samuti võõrkeelne teaduslik-tehniline kirjandus, aga kui viimastes esines keelatud materjale, tuli need kõrvaldada kirjandust saava asutuse poolt. Võõrkeelne perioodiline teaduslik-tehniline kirjandus, mille nimekirjad olid kooskõlastatud Glavlitiga ning väljaanded, mis olid varustatud tsensorimärgiga "kolmnurk", olid lubatud üldiseks kasutamiseks ning nende arvestus, hoidmine ja kasutamine käis üldfondi korra kohaselt.

Kui võõrkeelne väljaanne sisaldas nn antinõukogulikku materjali, mille kõrvaldamine oli tehniliselt võimatu, varustati trükis tsensorimärgiga "kuusnurk". Sellist kirjandust hoiti raamatukogude spetsfondides ja võeti arvele eraldi inventariraamatutes, kuid nendes esinevaid teaduse või tootmisalaseid artikleid, jooniseid, skeeme ja fotosid võis tõlkida, ümber trükkida või teha muul moel võimalikuks nende avalik kasutamine. Kui raamatukokku või mõnda teise asutusse jõudis võõrkeelne tsensori kontrollile alluv trükis, mille puudus tsensorimärk, tuli see saata Glavlitile kontrollimiseks.

Kuusnurgaga märgistatud kirjanduse kohta peeti ka KMAR-is vastavalt eeskirjadele eraldi inventariraamatut ning 1970. aastatest alates korraldati selles fondiosas iga kahe aasta järel kontrollinventuur.

1950. aastate teisest poolest suurenes AR-i erihoiuosakonna lugejate arv (senini peamiselt alla 30 lugeja kvartalis, siis aga mõnes kvartalis koguni üle 100). Endiselt oli erifondi materjalide kasutamiseks tarvis esitada avaldus asutuse blanketil, millele tuli märkida uurimisteema ning vajalik materjal. Kui avaldus oli nõuetele vastav, siis tavaliselt materjalide kasutamist ka võimaldati, kuigi paljude endiste erifondi kasutajate meenutuste kohaselt järgiti väga täpselt nõudeid ning erifondi lugemisruumis valitses pingeline

õhkkond. Paljudele inimestele juurdus avalduste esitamine keelatud materjalide kasutamiseks nii sisse, et isegi veel 1994. aastal, mil erifondide avamisest oli möödunud juba kuus aastat, pöörduti KM AR-i lugemislaua avaldusega.

Kokkuvõtteks: KMAR-i erihoiuosakond töötas Eesti NSV Glavliti otsese järelevalve all ning ENSV ja NSVL Glavliti salajaste käskkirjade ja nimestike alusel. Annoteerimiskohustuse kaudu muudeti ka erifondi töötajad kaasosalisteks keelunimekirjade koostamisel. Keelamiste ulatust ei osanud keegi ette aimata. Tsensuuri tegevuse tagajärjel lõhuti juba väljakujunenud terviklikud fondid. Kuigi otsene raamatute kaotus oli väike, hakiti olemasolevad fondiosad (nt memoriaalkogudest trükiste eraldamine, samuti ÕES-i kogu). Erihoiuosakonna tegevus põhjustas sagedase fondide ümbertõstmise ja raamatute korduva ümberinventeerimise (nt on trükiseid, mis võeti kolmel korral erifondi ja anti jälle tagasi). Pidevalt oli häiritud lugejateenindus ning ka raamatukogu töötajatel lasus tugev psüühiline surutis.

RAAMATUKOGUDE JA ARHIIVIDE KOOSTÖÖ KULTUURIPÄRANDI SÄILITAMISEL

Inimühiskonna üheks oluliseks tunnuseks on informatsiooni kogumine ja järeltulevatele põlvedele edastamine. Algselt anti enamus kogutud teadmisi edasi suuliselt. Elu arenedes suurenes edasiantava informatsiooni hulk, tuli leida mooduseid, kuidas hoida alles sajanditega kogutud teadmisi. Sajanditepikkuse otsimise ja katsetamise tulemusena on üheks massilisemaks teabe säilitamise mooduseks jäänud paberil olevad dokumendid. Meie ühiskonnas on kirjaliku kultuuripärandi säilitamine ja kasutamise võimaldamine pandud kohustuseks arhiividele ja raamatukogudele. Viimastel aastakümnetel on arhiivide ja raamatukogude ette kerkinud palju probleeme, mis on otseselt seotud nende põhiülesannetega, see on säilitamise ja kasutamisega. Ei jätku raha ega aega kõigi hävimisohus olevate materjalide säilitamiseks. Tegemist ei ole ainult meie murega, kogu maailma raamatukogudes ja arhiivides on viimase viiekümne aasta suurimaks probleemiks fondide kaitsmine.

Viimase 150 aasta jooksul toodetud paberi kvaliteedi langus on viinud pabermaterjalil oleva infokandja hävimisohtu. Toodangu suurendamiseks võeti 1850-ndatel aastatel kasutusele puidutselluloos, mis peagi sai üheks põhiliseks toormaterjaliks paberitootmisel. Selliselt valmistatud paber sisaldab 15–35 % ligniini. Ligniin on aga väga tundlik, tema lagunemise tulemusena tekkinud orgaanilised happed kiirendavad paberi vananemist. Pilootuuringu tulemusena võib öelda, et kõrge happesusega materjale on Eesti raamatukogudes ja arhiivides kuni 50 % kogu käesoleval sajandil toodetud kogusest, selle aja jooksul on aga meie kogud mitmekordselt kasvanud. Senine praktika, üksikute ürikute pikk ja aeganõudev restaureerimine, ei rahulda enam, hävimisohtu sattuvate dokumentide ja raamatute koguarv suureneb väga kiiresti.

Kuidas oleks aga võimalik lahendada osagi sellest probleemist? Ühise mure tõttu otsustasid Eesti suuremad arhiivid ja raamatukogud alustada koostööd. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu tiiva all hakkas idanema ühisprojekti loomise idee. "Eesti raamatukogu- ja arhiivmaterjalide säilitamise ja kasutamise" projektis osalevad Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Ajalooarhiiv, Tallinna Linnaarhiiv ja Eesti Riigiarhiiv. Siin on tegemist tagatis- ja kasutusfondi loomisega mikrofilmidele ja mikrokaartidele (fiššidele).

Milleks just mikroandjad? Mikrofilmimine on tuntud juba 19. sajandi keskpaigast, kuid ulatuslikumalt hakati seda tehnikat arhiivides ja raamatukogudes kasutama alles 30-ndatel aastatel. Siiani on jäänud see meetod kõige kindlamaks võimaluseks informatsiooni säilimisel. Vaatamata kõigele, on siiski mikrofilmid ka kõige odavamad väga suurte koguste kopeerimisel ja pikaajalisel säilitamisel.

Projekti eesmärgiks on:

- Moodustada riikliku ja kultuurilise väärtusega paberandjatel oleva materjali tagatisfond, mis tagaks vajaliku informatsiooni pikaajalise säilivuse.
- Luua raamatukogu- ja arhiivmaterjalide kasutusfond, mis võimaldab laialdaselt kasutada kõiki raamatukogudes ja arhiivides säilitatavaid kultuuriväärtusi, originaali kahjustamata.
- Laiendada materjalide kasutamist regionaalsel ja rahvusvahelisel tasemel.

Esialgselt on projekt kavandatud kolmele aastale. Lõpptulemusena peaks Eestis olema seitse säilitus- ja kasutuskeskust, kes suudavad pidevalt filmida omi materjale. Tartu ja Tallinna laboratooriumides ilmutatakse ja töödeldakse kõigi osapoolte filmid. Kaasaegsed seadmed on väga suure jõudlusega, igas üksikus asutuses ei ole otstarbekas ülal pidada väga kalleid seadmeid, mis seisaksid kasutamata.

Mikrofilmide kopeerimine on kolmeastmeline töö. Esimene negatiiv saadakse originaali pildistamisel. See hõbefilmil negatiiv kui kõige kvaliteetsem jääb tagatiskoopiaks ning läheb säilitamisele tagatiskoopiate hoidlasse. Selline ideaalilähedaste hoiutingimustega hoidla kuulub samuti ühisprojekti kavva. Esimesest negatiivist tehakse duplikaat, millest omakorda tehakse kasutuskooptiad. See tähendab, et kõik osapooled saavad fotografeeritud materjalist korruga nii tagatis- kui ka kasutuskooptia. Vajadusel võib valmistada ka mitu kasutuskooptiat.

Kasutuskooptiaid valmistatakse mikrofilmidena ja -kaartidena. Kasutaja seisukohalt on mikrokaardid tunduvalt paremad, kahjuks ei ole aga otstarbekas suureformaadilisi materjale kopeerida mikrokaartidele, sest tavaliise 50 (16 mm filmi) kaadri asemel mahub neid (35 mm film) kõigest kuus. Esialgu ei ole kavandatud ka konverteerimist, see tähendab 35-millimeetrise filmi ümberpildistamist 16-millimeetrisele filmile.

Kasutuskooptia hakkab asendama originaali. Selliseid odavaid kooptiaid võib pidevalt juurde valmistada, saata postiga, laenutada välja teistele

arhiividele ja raamatukogudele. Samuti on nendest võimalik valmistada alati paberkoopia või digitaliseerida. Seda kõike on võimalik teha originaalmaterjali kahjustamata.

Kindlasti on palju vastuväiteid, sellise “aegunud” meetodi suhtes. Kõikjal on ju kasutusel arvutid, miks siis mitte kohe üle minna digitaliseerimisele? Digitaalses vormis on dokumendid laialdaselt levitatavad, ent nad ei taga (veel) pikaajalist säilivust (mikrofilmi puhul 200 aastat). Digitaalset informatsiooni on vaja pidevalt uuendada. Vajalikud on kallid tehnilised seadmed, mida peab pidevalt uuendama. Ükski arhiiv ega raamatukogu ei jõua iga 3–5 aasta tagant kõike kopeeritult (esialgne tagatiskoopiate vajadus on üle 60 miljoni kaadri) ümber töödelda. Sellepärast on praegu veel ainuke pikaajaline säilitusviis mikrofilm. Mikrofilmil olevat materjali aga on edaspidi kerge digitaliseerida, mitte vastupidi.

Esimene samm on astunud. 1998. aastal on projekti finantseerijateks Avatud Eesti Fond ja Avatud Ühiskonna Instituut (*Open Society Institute*) Ungaris, kes kokku eraldasid 86 tuhat USA dollarit. Loodan väga, et edaspidi leidub rohkem kohalikke toetajaid. Tegemist on ju siiski kogu Eesti kultuuri-pärandiga.

QUO VADIS, RETROSPEKTIIVNE ANALÜÜTILINE RAHVUSBIBLIOGRAAFIA?

Anne Ainz

TAGASIVAATEID RETROSPEKTIIVSELE ARTIKLITE BIBLIOGRAAFIALE RAHVUSRAAMATUKOGUS

Rahvusraamatukogu eelkäija Riigiraamatukogu ülesannetesse rahvusbibliograafia koostamine ei kuulunud. Bibliograafiatöö kerkis selles raamatukogus päevakorrale alles pärast Eesti okupeerimist, kui Riigiraamatukogule kanti automaatselt üle Nõukogude Liidu riiklike raamatukogude funktsioonid. 12. aprillil 1941. aastal arutas Eesti NSV bibliograafiatöö korraldust EK(b)P KK nõupidamine Olga Lauristini eesistumisel (Adamson 1990: 92–93). ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega nr. 764 24. aprillist 1941 määrati jooksva riikliku bibliograafia koostajaks ENSV Riigiraamatukogu juurde nõukoguliku malli järgi loodud ENSV Raamatupalat (oli Riikliku Raamatukogu koosseisus kuni 16. juulini 1962, mil iseseisvus) (vt Ploompuu 1964: 139–181). Niisiis tähendas retrospektiivse artiklite bibliograafia koostamine aastatel 1968–1991 ainsat rahvusbibliograafiatööd Rahvusraamatukogus, kui mitte arvestada eesti retrospektiivse noodibibliograafia alustamist muusikaosakonnas 1979. aastal. Raamatupalati liitmine 1. augustil 1991. a-l andis Rahvusraamatukogule jälle jooksva rahvusbibliograafia koostamise kohustuse. Et nõukogude võimu “viljastavates tingimustes” jõuda enamasti erihoidu suletud “kodanliku” eesti ajakirjanduse sisu vahendamiseks mõeldud rahvusbibliograafia osakonna loomise ja tegutsemiseni, pidi olema inimesi, kes ebasoodsate olude kiuste ajasid eesti kultuuri hoidvat poliitikat. Seda protsessi ja neid inimesi püüab jälgida järgnev ülevaade.

Eellugu

Juba nimetatud 1941. aasta otsusega jäeti nõukogude-eelse bibliograafia koostamine TA süsteemis oleva Kirjandusmuuseumi (edaspidi ka KM) teha, kuna KM Arhiivraamatukogus olid eestikeelsed trükised kõige täielikumalt esindatud. Ka oli Kirjandusmuuseumi üks eelkäijaid, Eesti

Bibliograafia Asutis, juba 1921. aastast alates tegelnud ajakirjanduse sisu avava bibliograafiaga (vt Adamson 1990: 92–93). Sõja järel toonane otsus sisuliselt ei muutunud. Aga kaadrinappus hakkas algusest peale just retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamist takistama, oli see siis asjaosaliste saamatus või otsustajate teadlik ükskõiksus.

1940. aastate lõpus üleliiduliselt käivitunud kriitika nn kodanliku ammendavuse printsiibi aadressil bibliograafiatöös viis selleni, et Kirjandusmuuseum alustas “õigema” töölisajakirjanduse sisu avamist¹ (vt RR, f 1, n 2, s 31).

1960. aastate ühiskondlike olude pisut vabamaks muutumine võimaldas ka arvestatavama uurimistöö jätkamist ja tõstis taas päevakorda kuni 1940 ilmunud eesti ajakirjanduse artiklite universaalse bibliograafia. Sellega seoses koostas Kirjandusmuuseumi bibliograafiaosakonna juhataja August Palm 1962. a-l “Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia 20 aasta plaani” (Adamson 1990: 95), kus nii raamatute kui ka ajakirjanduse artiklite bibliograafia kavandatakse **kolme raamatukogu (Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu ja bibliograafia osakonna, TRÜ Teadusliku Raamatukogu ja TA Keskraamatukogu) ühistööna**. TRÜ TR oli arvestatud *Estonica* ja Eestis ilmunud vene- ja võõrkeelse perioodika bibliografeerimiskohana, silmas pidades nn Weltmanni kartoteeki.

A. Palmi ajakava teisendus on “Retrospektiivse rahvusbibliograafia 30-aasta plaan”, pärit samast 1962. aastast. Dokument lõpeb **Kirjandusmuuseumi ja TA Keskraamatukogu** ühisavaldusega võtta kogu töö oma õlule, taotledes selleks 20 ametikohta. Ka on soovitatud kasutada rahvusbibliograafia koostamisel TA instituutide koosseisudes olevaid bibliograafe. (RR, f 1, n 2. Eestikeelse ja baltika perioodika analüütiline bibliografeerimine. Ettepanekud, kavad). Probleem oli tõstatatud, aga esialgu tagajärgedeta, kui mitte arvestada TRÜ TR väljalangemist bibliograafia koostajate ringist.

Ka üleliiduliselt oli retrospektiivne bibliograafia päevakorras. 23. detsembril 1965 kinnitati Ministrite Nõukogu j. a. Riikliku Kirjastuskomitee ja

¹ Bibliograafiakomisjoni laiendatud koosolekul 18. novembril 1949 selgitati uusi tööpõhimõtteid peamiselt Kirjandusmuuseumi bibliograafiatöös tehtud vigu näiteina kasutades, kus kaks ja pool aastat tagasi oli võetud vastu otsus bibliografeerida ka *Päevalehes* ilmunud nõukogudevastased artiklid. Helene Johani leidis, et see otsus vajab revideerimist, kuna ei vasta praktilistele vajadustele. Alice Habermann selgitas, et nende bibliografeerimise tingis uurijate vajadus kultuuripärandit ümber hinnata. H. Johani resümeeris: uurijate lähtekoht on muutunud, uurimistöö peab kajastama progressiivset, seda, mis kodanlus varjas, ja Kirjandusmuuseum peab tegelema töölisajakirjanduse bibliografeerimisega. (vt ka Lotman 1993, lk 86).

Kultuuriministeeriumi poolt Üleliidulise Raamatupalati ja Raamatukogude Inspeksiooni koostatud ühised määrused retrospektiivse bibliograafia koostamise kohta liiduvabariikides (“Положение о ретроспективной общей библиографии произведений печати, изданных в союзных и автономных республиках СССР за дореволюционный период”).

Lätlased, kes olid oma artiklite bibliograafia trükiväljaanneteni jõudnud juba enne sõda, jätkasid trükiväljaannete üllitamist. Kirjastati mõistagi kas aastaid kuni 1917 või hilisemat töölisajakirjandust kajastavaid bibliograafiaid. Leedulased olid koostanud suurejoonelise retrospektiivse bibliograafia projekti (1959) ja juba üleliiduliseltki oma kogemusi jaganud (Ulpis 1960: 14–22). Viiteid naabrite edukale tegevusele jagub küllaga meilgi avaldatud kirjutistes, küllap oli see mõeldud nomenklatuuri ergutamiseks.

1966–1967 toimusid arutelud Kultuuriministeeriumi juures tegutsevas Ametkondadevahelise Raamatukogude Nõukogu bibliograafiakomisjonis, aluseks Kirjandusmuuseumis ja TA Raamatukogus koostatud ülevaated eesti- ja võõrkeelse bibliograferimata perioodika mahust ja arvatavast tööjõukulust. Raamatukogudevahelise ühistöö vajadus hakkas võtma üha selgemat kuju, ka koostööpartnerite suhtes. KM bibliograafiaosakonna juhataja Ilse Veersalu (Hamburg) oli see, kes Kirjandusmuuseumi-poolse eestvedajana koos Endel Annusega nõu pidas, kuidas tulemuslikumalt dokumente vormistada ja missuguse kõrge kogu poole pöörduda.² Endel Annus töötas alates 1949. aastast F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklikus Raamatukogus mitmetel juhtivatel ametikohtadel, veel varem aga Kirjandusmuuseumis ja TA Keskraamatukogus. E. Annusest saigi retrospektiivse rahvusbibliograafia sihiseadja ja arvestatav organisaator, kelle tõttu selle töö raskuskese hakkas ajapikku nihkuma Tallinna.

Bibliograafiakomisjoni esimehena avaldas E. Annus *Sirbis ja Vasaras* (28.10.1966) artikli “Teadlaste ja spetsialistide teenistuses”, milles analüüsis rahvusbibliograafia seisut ja perspektiive. Retrospektiivse raamatubibliograafia probleemide kõrval on kahetsetud retrospektiivse artiklite bibliograafia koostajate vähesust. Tuuakse näiteks Läti ja Leedu, kus on rakendatud rohkem kaadrit ja ka tööga kaugemale jõutud. Tehakse ettepanek suurendada KMAR BO bibliograafide arvu 10–12ni, et jõuda lõpule eestikeelsete artiklite bibliograafiaga aastani 1940. Samapalju tööjõudu vajaks saksa- ja venekeelse ajakirjanduse artiklite bibliograafia, **seda oleks otstarbekas koostada Tallinnas TA Raamatukogus** (kuni 1917) ja **RRis** (1918–1940), kuna kõnesolev perioodika on neis kogudes olemas suhteliselt täielikult. Peetakse vaja-

² I. Veersalu kiri E. Annusele 16. septembril 1966 (RR, f 1, n 2. Eestikeelse ja baltika perioodika analüütiline bibliograferimine. Ettepanekud, kavad).

likuks bibliografeeritu dubleerimist Tartu ja Tallinna raamatukogude vahel. Niisiis on RR ühe võimaliku koostajana esimest korda kõne all.

Artikkel ilmus bibliograafide vabariikliku nõupidamise eel ja pidi probleemile ka üldsuse tähelepanu juhtima. 31. okt. – 1. nov. 1966 Tallinnas toimunud nõupidamisel oli põhiettekanne samuti E. Annuselt ja käsitles bibliograafiatöö perspektiivsete ülesannete hulgas ajakirjanduse retrospektiivse artiklite bibliograafia koostamist (Annus 1967: 58–59) Samal teemal korraldasid I. Hamburg ja E. Annus raadiosaate “Aga teie arvamus?” (27. mai 1967), arutlejate hulgas Rudolf Põldmäe, Leo Tiik, Jüri Kuum, Olaf Kuuli.³

Samaaegselt kavandas Kirjandusmuuseum pöördumist ENSV Teaduste Akadeemia Presiidiumi raamatukogunduse komisjoni poole ettepanekuga viia retrospektiivse artiklite bibliograafia koostamine vabariigi valitsuse ette (koopial kuupäev 12. jaanuar 1967). Direktor Ertise allkirjaga pöördumine oli varustatud I. Hamburgi mahuka seletuskirjaga ajakirjanduse artiklite bibliograafia tähtsusest. KM taotles 10 uut töötajat, elektrikirjutusmasinaid ja paljundusaparaati (RR, f 1, n 2. Eestikeelse ja baltika perioodika analüütiline bibliografeerimine. Ettepanekud, kavad). Hilisema asjade käigu järgi otsustades jäi seegi paber tagajärgedeta, kui mitte oletada selle rahvalagustuslikku aspekti.

Teine valus probleem, mis otseselt bibliografeerimisega haakus, oli raamatukogudes oleva Eesti **varasema perioodika lünklikkus**. Erinevatel põhjustel (sundeksemplari puudumine või puudulikkus, erihoiukuuluvus) ei olnud üheski Eesti teadusraamatukogus terviklikku kohaliku perioodika kogu, osa nimetusi puudus täielikult või osaliselt. Intensiivse kasutamise tõttu olid eestiaegsed päevalehed katkiseks loetud sellele vaatamata (või just selle tõttu), et nad olid kindlalt erihoiul. Erihoiueeskirjade kohaselt võis erihoiuõigust omavas raamatukogus olla kaks eksemplari igast nimetusest. Tegelikuses oli dubletteksemplare mõnevõrra rohkem, aga mingist normaalsest kogude täiendamisest ei saanud erihoiu puhul rääkida. Ka oli palju perioodikat sõja ajal ja nõukogude võimu algusaastatel hävitatud.

Soomlaste eeskujul, kes olid kogu oma perioodika mikrofilminud, kavandati Eestiski samasugust programmi. Säilinud kirjamustandi järgi on Helsingi Ülikooli Raamatukogust nõu küsitud ja seda ka saadud, otsustades J. Vallinkoski kirjutise “Suomen sanomalehtistön mikrofilmaus” E. Annuse tehtud tõlke järgi (RR, f 1, n 2. Mikrofilmimine RBOs).

Kultuuriministeeriumi Ametkondade Vahelise Raamatukogude nõukogu teaduslike ja kõrgemate koolide raamatukogude sektsioonis olidki

³ I. Hamburgi teade.

20. dets. 1966. a-l muuhulgas arutlusel baltika ja vana eestikeelse trükise mikrofilmimise ja säilitamise küsimused. Koosolekust osavõtjad⁴ arutasid mikrofilmimise hetkeseisu — tehnilist varustatust, tööjõu rakendatust, (Kirjandusmuuseumis jätkus tööjõudu ainult käsikirjade mikrofilmimiseks) ja võimalikku tööde käiku. Oli juba teada, et 1967. a I kvartalis võetakse rahvusbibliograafiatöö ENSV Ministrite Nõukogu büroo päevakorda. Koosolek otsustas ettepanekutesse lülitada ka mikrofilmimisega seonduva. Jaanuaris 1967 pidid L. Pärloja, V. Miller ja L. Laidvee sõnastama vana eestikeelse trükise ja baltika mikrofilmimisega seotud probleemid, et need pärast kooskõlastust direktorite nõupidamisel esitada Ministrite Nõukogu büroole (RR, f 1, n 2. Mikrofilmimine RBOs).

1. veebruarist 1967. a pärineb V. Milleri allkirjaga “Ettepanekuid eestikeelse ja baltika perioodika mikrofilmimiseks”, mis saadetakse TA Teadusliku Raamatukogu direktorile Felix Kaubale ja Kirjandusmuuseumi direktorile Eduard Ertisele. Viimaste arvamused esitab kokkuvõetult E. Annus: töö teostamiseks **töörühma loomine ühe raamatukogu juurde ei ole otstarbekas**, kuna ei orienteerutaks teiste raamatukogude fondides ja paljudusaparaatki poleks alati vaba. **Perioodika enda transport ei ole mõeldav**, vähemalt mitte **Tartu ja Tallinna vahel**. Otstarbekam oleks igas raamatukogus (TATR, KMAR, RR) eraldada üks bibliograaf, kes koordineeritult organiseeriks ja valiks materjali ning kontrolliks filmimist. Samuti eraldaks iga raamatukogu oma filmimise töömahust teatud osa vana perioodika filmimiseks (RR, f 1, n 2. Mikrofilmimine RBOs). Järgmine samm oligi Ministrite Nõukogu määruse projekti vormistamine, mis säilinud mustandite järgi otsustades toimus juba RRis.

29. novembril 1966 oli ilmunud ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr 916 “Teaduslik-tehnilise informatsiooni üldriiklikust süsteemist”, mis nägi ette teatme-informatsiooniteenistuse parandamist ning koondkataloogide ettevalmistamist ja väljaandmist. Sellele viidates kavandatakse 1967. a Ministrite Nõukogu määruse projekt “Kohaliku perioodika retrospektiivse analüütilise bibliograafia koostamise ja kohaliku perioodika mikrofilmimise kohta”. Projekti aluseks on olnud KMi materjalid, mille põhjal valminud kokkuvõtte kannab Endel Pillau allkirja. Projekti sissejuhatav osa oli veel kantud 1950. aastate vaimust : “... kohalik perioodika kajastab meie rahva revolutsioonilist võitlust ... retrospektiivset analüütilist bibliograafiat kasutavad intensiivselt teadlased, lektorid, propagandistid jne”. Nenditi, et on “häid edusamme” Artiklite ja Retsensioonide Kroonika väljaandmisel. Retrospektiivse analüüti-

⁴ R. Jannus, K. Kikas, L. Laidvee, S. Linnamägi, B. Mikk, V. Miller, L. Peep, L. Ploompuu, L. Pärloja, L. Rass, M. Tedremaa, K. Veskimägi.

lise bibliograafia alal on samuti “mõningaid tulemusi”, kuid “tehtud töö on olnud kohati ajutine ja väheintensiivne ning jäetud ühe asutuse hooleks, kellel puuduvad materiaalsed vahendid töö operatiivseks jätkamiseks”.

Mikrofilmimise vajadust selgitati nõnda: “Osaliselt puudub kohalik perioodika vabariigis üldse. Eriti halb on olukord Tallinnas, kus puudub palju perioodilisi väljaandeid, mille uurimiseks Tartus, Riias, Leningradis ja Moskvas kasutatakse rohkesti pikaajalisi komanderinguid, raisatakse uurijate aega ja raha”. Nii artiklite bibliograafia koostajana kui ka mikrofilmimises osalejana nähakse projektis ette kolm raamatukogu: **KMAR, RR ja TATR**. Võimalused TATRis analüütiliselt bibliograferida on tõsiselt kõneks olnud seoses sealse hea baltisaksa perioodika koguga. V. Miller on meenutanud, et baltika osakonna perspektiivplaanis oli selleks tööks ette nähtud 3–4 ametikohta.⁵

Töömahuka ülesande täitmiseks taotletakse 24 ametikohta bibliograferimiseks ja 5 ametikohta mikrofilmimiseks. Peetakse vajalikuks moodustada kultuuriministeeriumi juurde ühiskondlikel alustel retrospektiivse rahvusbibliograafia kolleegium eri raamatukogudes tehtava töö juhtimiseks ühe koosseisulise ametikohaga. Tehnilistest vahenditest peetakse vajalikuks muretseda negatiivfilmi 123 700 m, positiivfilmi 185 550 m, 20 kirjutusmasinat ja 2 paljundusaparaati “Vega-Nova” (kaartide vastastikku paljundamiseks).

Projekti järgmine variant pärineb 1968. aastast. Välja on jäetud enamus sissejuhatavast pidulikust ilukõnест, endiselt viidatakse tsiteeritud MN määruse täitmise vajadusele. Konkreetsemaks on muutunud ka tulevase otsuse punktid: retrospektiivne artiklite bibliograafia peab valmima aastatel **1968–1978 Kirjandusmuuseumi vastava töörühma ja Riiklikus Raamatukogus loodava rahvusbibliograafia osakonna ühistööna**. (Niisiis ei leitud TATRis võimalust sellesse töösse lülituda). Perioodika mikrofilmimiseks loodeti kuluvat 3 aastat alates vahendite eraldamisest. Taotletavad koosseisud ja vahendid on põhiliselt samad mis esimeses variandis, lisandunud on mikrofilmimise tarvis üks vanemtehniku ametikoht. Väike erinevus on ka lähteandmetes: bibliograferija päevanormiks pakutud 40 kirjet on asendunud 30 kirjega. Kolleegiumi moodustamist soovitakse Riikliku Raamatukogu juurde. Lisana tuuakse selle aja jooksul bibliograferimiseks kavandatud ajakirjanduse nimestik. Määruse projekt on varustatud bibliograferimise ja mikrofilmimise sisulisi aspekte käsitleva mahuka teatisega, mille pidi allkirjastama Riikliku Raamatukogude Inspeksiooni juhataja Ivi Tingre (RR, f 1, n 2. Eestikeelse ja baltika perioodika analüütiline biblio-

⁵ V. Miller autorile jaanuaris 1998

grafeerimine. Ettepanekud, kavad). Ettevalmistatud MN määrus jäi ilmutamata, küsimust ei peetud I. Tingre sõnutsi piisavalt kaalukaks.⁶ Ent eeltöö oli kandnud vilja RR rahvusbibliograafia osakonna loomise näol.

RR rahvusbibliograafia osakonna sünnilugu ja taust

Alates 1968. aasta 2. detsembrist tegutses tunases Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklikus Raamatukogus rahvusbibliograafia osakond. Osakonna sünni seadustas kultuuriministri käskkiri nr. 310 22. novembrist 1968, mis kinnitas osakonna koosseisu järgmised ametikohad: üks peabibliograaf, palgamääraga 130 rbl. kuus, üks peabibliograaf, palgamääraga 125 rbl. kuus, üks vanembibliograaf, palgamääraga vastavalt NLKP KK, NSVL MN ja ÜAÜKN määrusele nr. 620, 15. VII 64. (ERA, R-1797, n 3, s 1644, lk 303)

Esimeseks peabibliograafiks sai E. Annus. 1. jaanuaril 1969. a-l vormistati teiseks "peaks" I. Veersalu (Hamburg), kes senini oli Kirjandusmuuseumi palgal ja tööl bibliograafiaosakonnas. Tema kohustuseks jäi Tartu töögrupi juhtimine ja meetodikajuhendite ning uute liigitustabelite koostamine. (Kuna RR pidi alustama päris uute nimetustega, siis KMAR BO pooleliolevate ajalehtede bibliografeerimise kiirendamiseks komplekteeriti RR palgal olev nn Tartu töögrupp). 1. märtsist 1969. a-l tuli vanembibliograafi ametikohale Ilse Sepp, kes asus korraldama perioodika mikrofilmimist. Sama aasta septembris alustas Einike Ader ajalehe *Vaba Maa* bibliografeerimist. 1969. a septembris võeti Tartu rühmas tööle kaks bibliograafi: Maimu Pipar (Halling) ja Linda Mitt (Porila), 1970. a-l tuli osakonda Malle Pihlak. 1970. aasta lõpuks tegeles retrospektiivse bibliograafiaga 6 töötajat.

Kõikides ettevalmistatavates dokumentides tähtsustatud toimetuskolleegium kinnitati RR direktori käskkirjaga nr. 21 3. aprillil 1969.⁷ Niisugused

⁶ I. Tingre autorile jaanuaris 1998

⁷ Kolleegiumi koosseis:

Endel Annus – esimees, RR peabibliograaf; **Ilse Veersalu** – sekretär, RR peabibliograaf; **Helene Johani** – E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi raamatukogunduse ja bibliograafia kateedri juhataja, dotsent; **Meelik Kahu** – ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi bibliograafiaosakonna juhataja; **Olaf Kuuli** – E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi marksismi-leninismi kateedri dotsendi kt., ajalootead. kand.; **Jüri Kuum** – Eesti Põllumajanduse Akadeemia metsanduse ja maaparanduse kateedri dotsent, põllumajandustead. kand.; **Malev Margus** – ENSV TA Botaanikaia vanem teaduslik töötaja, metsatead. kand.; **Voldemar Miller** – ENSV TA Teadusliku Raamatukogu baltika ja haruldaste raamatute osakonna juhataja; **Kaja Noodla** – TRÜ Teadusliku Raamatukogu haruldaste raamatute ja käsikirjade osakonna juhataja; **Heldur Palli** – ENSV TA Ajaloo Instituudi informatsiooni laboratooriumi juhataja, ajalootead.

kolleegiumid olid mõnel juhul pelgalt dekoratiivsed, tavaliselt oli neil "instantsides" vajaliku toetuse hankimise funktsioon. Rahvusbibliograafia kolleegium oli nii esinduslik kui ka kompetentne, nagu koosseisust näha.

RRis on kolleegiumi kolme koosoleku protokollid (24. apr 1969, 21. jaan 1970, 19. apr 1972). Kinnitati bibliografeerimisele tulevate väljaannete valik, nende jaotumine Tallinna ja Tartu tööruhmade vahel, artiklite valiku ja kartoteekide korraldamise põhimõtted. Jäädi seisukohale, et **jätatakse koos KM-s seni tehtud tööd samade põhimõtete alusel** (RR, f 1, n 2. Rahvusbibliograafia kolleegiumi protokollid).

Protokolle on huvitav lugeda, olid koos ju oma ala asjatundjad, kes esindasid uurijaid ja tundsid ajakirjanduse väärtust ajalooallikana. Seetõttu nõuti ammendavat bibliografeerimist (kuni kuulutusteni välja, kust võiks leida näiteks kontserdi kava või ettevõtte profiili muutumist), leides veenvaid põhjendusi artiklist lühemate kirjutiste bibliografeerimiseks.⁸ Tegelikult järgiti ammendava bibliografeerimise põhimõtet lõpuni ja küllap on lühisõnum täitnud nii mõnegi lünga Eestimaa auklikes arhiivides. Sõnumite puhul kasutati osalist või täielikku kopeerimist, et lugejal ei tarvitseks ajalehe juurde minna. Teistpidi korjus niimoodi ka dubleerivaid sõnumeid ja küllap oleks vaid artikleid bibliografeerides edasiliikuminegi kiirem olnud.

Liigitussüsteemi valikul (RBK, märksõnaline, UDK) jäadi UDK juurde. Arvestati, et KM põhikartoteek on UDK järgi korraldatud. Otsustati, et kasutatavaid UDK tabeleid tuleb täiendada ja ja nende alusel redigeerida ka KM süstemaatiline kartoteek (mida I. Hamburg tegigi). Kõneks oli võimalus kasutada kaasaegsemat tehnoloogiat, aga ... kõneks see jäigi. Kolleegiumi otsusega kinnitati **kohakartoteegi** korraldamise juhend. Kehtima jäi kokkulepe, et kohakartoteegis ei peegeldata Tallinna ja Tartu asutusi/organisatioone käsitlevaid kirjutisi, mis on paremini kättesaadavad süstemaatilises kartoteegis.

Väljaannete valiku asjus otsustas kolleegium, et "lähema 10 aasta jooksul bibliografeeritakse kõige tähtsamad eestikeelsed ja Eestis ilmunud muukeelsed perioodilised väljaanded aastaist 1689–1940. Selle töö teostamiseks tuleb Riiklikul Raamatukogul täiendavalt taotleda aastail 1970–1971

kand.; **Linda Ploompuu** – ENSV Riikliku Raamatupalati direktori asetäitja; **Rudolf Põldmäe** – ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi vanem teaduslik töötaja, filoloogiatead. kand.; **Leo Tiik** – Tartu Riikliku Ülikooli majandusgeograafia kateedri dotsent, geograafiatead. kand.; **Ivi Tingre** – ENSV Kultuuriministeeriumi Riikliku Raamatukogude Inspeksiooni ülem.

⁸ Elav arutelu oli seoses õnnetuste ja kuritöödega, nende osakaal sõnumites oli suur ja enamik neist ei anna uurijatele midagi. Selle vastu protestis L. Tiik, kasutades lausa altvõõlööki: kas tahetakse näidata, et neid kodanlikus ühiskonnas ei olnudki.

20 töökohta". Etteruttavalt olgu öeldud, et retrobibliografeerimiseks ei õnnestunud saada kunagi 20 töökohta. Läbi aastate on selles valdkonnas tegevad olnud 6–10 inimest. Osakonna koosseis küll kasvas, aga teiste ülesannete arvel (*Estonica*, väliseesti ja jooksva bibliograafia väljaannete alusel lugejateeninduseks vajalike kartoteekide koostamine, koostööprojektid teiste raamatukogudega, jooksev artiklite bibliograafia). Nagu ennustasid varasemad arvestused, kulus projektile 10 aasta asemel peaaegu 30 aastat ja tööd on veel pooleli. Ka on kogemuste põhjal alust arvata, et prognoosid olid liialt optimistlikud. Ühise tööna lõpetati Tartus 1971. a-l töölisajakirjanduse bibliograafia. Siis lahkusid Tartust M. Halling ja L. Porila, ametikohad leidsid rakendust Tallinnas. Tartusse jäi RBO töötajatest kuni 1997. a-ni ainult I. Hamburg, kes tegeles algul KMAR BO kartoteekide ümberliigitamisega ja hiljem plaanilise bibliograafia ajaloo uurimisega.

Ka **kaartide vastastikune dubleerimine** teostus vaid osaliselt. Soovitud paljundusmasinad jäid osakondadel saamata ja seetõttu paljundati Tartusse vaid Tallinnas bibliografeeritud **ajakirjade** kirjed. (KMAR BO kombineeris rublaajal Tallinna kaardipaljundajatele mõningat tasu).

Mikrofilmimise projekt

Jaauanuaris 1970 esitati TATR-i, KM-i ja RR-i direktoritele kinnitamiseks Eesti rareiteitse perioodika filmimise instruksioon. Selles fikseeriti varem kokkulepitu, et tegemist on ühistööga ja perioodika filmitakse selles raamatukogus, kus nimetus leidub. Esimene negatiivfilm pidi jääma seda valmistanud raamatukogusse arhiivfilmiks. Teised osavõtjad saaksid positiivkoopid. Tööd koordineeriks RR. Tegelikult oli RR ajalehtede mikrofilmimise projekt tehniliste vahendite viletsusest tingitult algusest peale viltu kiskunud. Fotolaboratooriumi töös esines palju praaki, mistõttu tuli samade väljaannete mitmekordse filmimise ja kontrollimise peale raisata nii aega kui ka raha. Filmimisele kuuluvatest väljaannetest moodustasid lõviosa eestikeelsed suureformaadilised päevalehed. Nende filmimine nõudis suurema teravusvõimega aparati, mida ei õnnestunudki muretseda, kuna vajalikku valuutat selle välismaalt ostmiseks ei eraldatud.⁹ Kuigi juba töö algul arvestati, et osa köiteid tuleb enne filmimist üksiklehtedeks võtta, lehed restaureerida ja hiljem kokku köita, ei suudetud seda tööd korraldada. Jäi üle filmida vaid väikeseformadilist baltika perioodikat. 1972. a septembris lahkus osakonnast mikrofilmimisega tegelnud Inna Saaret, I. Sepp jätkas

⁹ I. Tingre autorile jaanuaris 1998.

artiklite bibliograafia kõrvalt 1974. aastani ja rakendus siis täielikult retro-bibliografeerimisse. Aruannete põhjal anti TATR-ile 1971–1972 üle 73 koopiat, KM-ile 27 koopiat, ülejäänud töö tehti RR jaoks. Viisaastaku (1971–1975) aruandes nendib E. Annus, et mikrofilmimist peaks korraldama osakond, kelle ülesandeks on kogude täiendamine.¹⁰

Ajakirjanduse valik

Vastavalt kolleegiumi kinnitavale otsusele oli esimene Tallinnas bibliografeeritav ajaleht *Vaba Maa* (1918–1938). Oma aja võttis töötajate väljaõpe ja töö korraldamine: liigitamise, kaartide dubleerimise, annoteerimise jm probleemid. Mõnel töötajal oli raskusi fraktuuri lugemisega, millest sugenesid vead näiteks isikunimedesse. (Bibliograafide tehtud kirjed redigeeris, st võrdles originaaliga E. Annus, hiljem I. Sepp.) Nõnda kuluski esimese ajalehe peale ligi 10 aastat. Vaatamata perspektiivplaani olemasolule tuli iga järgneva nimetuse puhul arvestada nii bibliograafide kaadri kui ka ühiskondliku tellimusega, mis tänu lugejateeninduse laienemisele hakkas esitama omapoolseid nõudmisi. Oli kõhklusid ja kahtlusi. Nõu saadi alati E. Annuselt ja V. Millerilt, ka A. Nagelmaalt jt headelt kolleegidelt Kirjandusmuuseumist. Puudust tunti eesti ajakirjanduse ajaloost. Leho Lumiste 1977. a-l Stockholmis ilmunud “Eesti ajakirjanduse ajalugu” jõudis meieni suure hilinemisega.

Olgu siinkohal toodud ilmselgelt aruandeline loetelu RBO aastatepikkusest põhitööst. 1979. a-l valiti järgmiseks päevaleheks *Uus Eesti* (1935–1940), et aastad 1938–1940 oleksid sündmuste faktoloogia osas kaetud. Kuna *Vaba Maa* oli 1938. a-l peaministri otsusega suletud, aga enamus toimetusest läinud *Rahvalehte* (mis sealt alates muutus kolm korda nädalas ilmuvast ajalehest päevaleheks), jätkati selle ajalehega (ilmus 1923–1940). Sensatsioonimaiguline nädalaleht *Esmaspäev* (ilmus 1922–1940) andis olulist lisa personaaliasse. *Õpetajate Leht* (ilmus 1930–1940) täiendas pedagoogika-ajakirjanduse rida.

1983. a-l otsustati minna väljapoole nn ametlikku programmi ja võtta töösse saksaägised *Linna Teataja* (1941, detsember) ja *Eesti Sõna* (1941–1944). (*Eesti Sõna* oli küll alustatud Tartus, aga 1942. a. kohal pooleli jäetud). Tõuge selleks tuli juba uurijatelt, kes olid sunnitud lehti lappama. *Eesti Sõna* oma sõjaaegsete spetsiifiliste probleemidega oli bibliograafidele paras pähkel ja jäi seetõttu ainult Ruth Kangro teha, kes jõudis tööga lõpule

¹⁰ Eesti ajakirjanduse mikrofilmimise ühisprojekt käivitati 1990. aastatel tänu Helsingi Ülikooli Raamatukogu rahalisele ja tehnilisele abile.

1987. a-l. Pikemat perioodi ilmuvaid ajalehti bibliografeeris mõistagi mitu inimest.

Küllap kolkapatriotismist ajendatuna otsustati lõpetada *Tallinna Teataja*, mis oli Kirjandusmuuseumis pooleli jäänud 1916. aasta kohal. Tallinnas on niisiis bibliografeeritud aastad 1917 kuni 1922, mil leht oma ilmumise üsna kuulsusetult lõpetas. Ajalehed *Sotsialdemokraat* (1917–1921) ja *Kaja* (1919–1935) olid valitud suunitlusega avada Eesti poliitiliste parteide ajalugu. Põllumeestekogude häälekandja *Kaja* oli sisuliselt *Uus Eesti* eelkäija, sellega alustati 1994. a-l. Muuhulgas edastas ajaleht rikkalikult just maaelu kajastavaid sündmusi. Kahjuks jäi mõlema viimatinimetatud ajalehe bibliografeerimine selle töö lõpetamise tõttu RRs pooleli.

Perspektiivplaanis olnud **saksakeelsete** ajalehtede sisu avamiseni jõuti 1980. aastate lõpul. Valiku tegemiseks konsulteeriti mitmete baltisaksa ajaloo uurijatega ja aktsepteeriti lõpuks Ea Janseni soovitus alustada 1860. a-l ilmuma hakanud *Revalsche Zeitungiga*. Otsuse kasuks rääkis ennekõike asjaolu, et tegemist oli Tallinna lehega aastatest, mil eestikeelne ajakirjandus alles alustas ja oli valdavalt maarahvakeskne. (*Dörptsche Zeitung*i bibliografeerimist kavandati TÜ raamatukogusse).

*Revalsche Zeitung*i artiklite bibliografeerimisega tegeles alates 1989. a-st vaheaegadega 1–3 töötajat, algusest peale Küllike Kütt. Kuna Rahvusraamatukogul puudusid ajalehe varasemad aastakäigud, laenati neid tööks Eesti Akadeemilise Raamatukogu dublettide hulgast. Tehti ka ettevalmistusi selleks, et esimesel võimalusel hakata looma arvutiandmebaasi. Töö lõppes K. Küti lahkumisega raamatukogust 1997. aasta alguses. Bibliografeerida jõuti 12 aastakäiku: 1860–1872. *Revalsche Zeitung* on bibliografeeritud samadel põhimõtetel nagu eestikeelne ajakirjandus, on aga peaaegu sajandise ajavahe tõttu omaette tähestik-, süstemaatilises ja kohakartoteegis.

Samal, 1989. aastal alustati ka venekeelsete ajalehtede bibliografeerimist. Valik langes 1920. aastatel Eestis lühiajaliselt ilmunud ajalehtedele, mis sisaldasid olulist teavet revolutsiooni- ja sõjajärgsete aastate kohta. Meil oli õnn koos töötada erudeeritud Rein Kruusiga, lühemat aega oli selle tööga hõivatud teinegi töötaja. Rein Kruusi ülekohtuselt varase surmaga 1992. a-l lõppes see tööloik RBOs, kuna sellele alale sobilikku inimest ei õnnestunudki leida. Venekeelsete ajalehtede kirjed on eestikeelsetega koos.

1983. a-l hakati ajalehtede kõrvalt **erialaajakirju** bibliografeerima. Oli ju ajakirjaartikkel reeglina tuumakam kui ajalehes ilmunu. Tegijaile andis ajakiri võimaluse mõnel hädalisel juhul tööd kodus teha ja sisseelamine bibliograafitöösse oli ühe eriala piires pisut kergem.

Kuna KMAR BOs oli bibliografeeritud põhiliselt kultuuri- ja kirjandusajakirju, sai RR ülejäänud endale. Bibliografeerimisele kuuluvate ajakirjade valik tehti erialade kaupa. Seejuures püüti jälgida tervikpildi kujunemist, sest ajakirjade väljaandmine oli sageli takerdunud, nimetus muutunud vm. Näiteks võiks tuua muusikaajakirjade ilmumise: *Sireen* 1922, *Helikund* 1923, *Muusikaleht* 1924–1940. Ajakirjade esimese etapi valiku kinnitas RR teadusnõukogu 20. mail 1982.¹¹ Kavasse võeti pedagoogika-ajakirjad (*Kasvatus* 1919–1940, *Eesti Kool* 1935–1940, *Kooliuuenduslane* 1933–1940 jm), muusikaajakirjad, majandus-, loodusteaduse- ja tehnika-ajakirjad. 1990. aastatel jõuti *Eesti Kiriku* ja *Usuteaduslise Ajakirjani*, mis olid 1980. aastatel tehtud kavast välja jäetud. Taasiseseisvunud Eesti vabariigis tuli arvestada ametkondlikku infovajadust ja teha kättesaadavaks varasem kogemus sellistes valdkondades nagu omavalitsus (*Maaomavalitsus*), politsei (*Eesti Politseileht*), riigikaitse (*Sõdur*) jm. Ka ajakirjadest registreeriti artiklite kõrval sisulist väärtust omavaid sõnumeid ja mitmesuguseid faktoloogilisi lühiteateid.

1980. aastate lõpus kopeeriti kirjandusteadlase Maie Kalda initsiatiivil ja vahendusel nn Sõgla kartoteek toonasest KKist ja liideti RBO kartoteekidesse. Tegemist oli saksaegses ajakirjanduses ilmunud ilukirjanduse, kirjandusteaduse ja teatritsensioonidega, mida oli bibliografeerinud Martin Neithal. Ka pseudonüüme oli ta avanud Kirjandusmuuseumi kartoteegi põhjal. Muuseas puuduvad kartoteegis Erna Siiraku artiklikirjed, ta oli need ise välja võtnud ja hävitanud.¹²

1996. a-l jõuti lõpule RR-ile kavandatud ajakirjade projektiga. Jätkata oleks tulnud kogumike ja jätkväljaannete sisu avamist. (Üksikud bibliografeeritud kunstialmanahhid ja aastaraamatud olid juhuslikult silma jäänud RR uudiskirjanduse näitustelt).

KM ja RR ühine töö on kirja pandud 1996. a-l ilmunud loetelus “Analüütiliselt bibliografeeritud Eesti ajakirjandus”, koostajad Merike Kiipus ja Anne Ainz.

Mitmete asjaolude kokkusattumise tõttu osutus võimalikuks tegelda sektoris saksa-aege raamatu ja perioodika bibliograafia koostamisega. Retrospektiivse rahvusbibliograafia programmist oli see periood omal ajal välja jäänud, arvatavasti ideoloogilistel põhjustel. 1997. a-l ilmus Janika Tomingase koostatud “Eesti raamat 1941–1944”, perioodikaköide valmib loodetavasti 1998. a-l, koostaja Külli Kaunissaar.

¹¹ Teadusnõukogu koosseis: R. Aru, I. Eenmaa, H. Jürman, P. Kolbre, O. Korjus, K. Oja, M. Sibul, A. Valmas, T. Valner.

¹² Telefonivestlusest M. Neithaliga 19. augustil 1996.

Kaader

Ligi 30 aasta jooksul on retrosektoris bibliograafi leiba maitsnud 30 inimest. See amet ei sobi kõigile: ühelt poolt nõuab ta äärmist punktuaalsust, teiselt poolt laia silmaringi. Eriti kehtib see 50 või 100 aasta eest ilmunud ajalehe sisu avamisel. Meie õnn, et meie hulgas oli nii ajaloolasi kui ka geograafe, suure lugemuse ja keelteoskusega kolleege. See töö andis palju inimesele, kes oskas näha rohkemat kui bibliografeeritavat päevaportsu. Eriti tuntav oli kummaline kahestumine stagnaaja umbses õhustikus, kui sai kaheksaks tunniks varjuda 50 aasta tagusesse peaaegu olematuks kuulutatud Eesti-aega, et kõigele vaatamata uskuda tehtu vajalikkusesse.

1978. a-l lahkus E. Annus RRist retrospektiivset raamatubibliograafiat koostama.¹³ Tema töökohaks jäi TA Teaduslik Raamatukogu. E. Annuse juhitud töö oli sedavõrd paigas, et olulisi nihkeid see äraminek kaasa ei toonud. Aastail 1978–1980 oli juhatajaks Juta Saava, 1980–1981 oli osakonnanjuhataja kohusetäitja I. Sepp. 1981. a-st 1998. a-ni oli juhatajaks A. Ainz. Sektori hing oli algusest peale Ilse Sepp, tema käes oli bibliografeeritu redigeerimine ja süstemaatilise kartoteegi korraldamine, mis tähendas loogilist ja ühtede põhimõtete järgi sisetöötatud süsteemi.

Erudeeritud ja täpsed töös olid kauaaegsed head kolleegid Ilse Hamburg, Maimu Halling, Ruth Kangro, Riina Värva, Kersti Tanksimäe, Küllike Kütt, Lili Noormägi. Entusiastlik fotograaf ja kroonik oli Malle Pihlak.

Sektori (osakonna) teadustööd on pärit E. Annuse, I. Hamburgi ja R. Kruusi sulest. E. Annus kaitses 1975. a-l Tartu Ülikoolis väitekirja “Eesti kalendrikirjanduse ajalugu kuni 1860. a.”, selleteemalisi käsitlusi on tema sulest ilmunud veel mitmeid. Osakonna esimesel kümnendil oli üheks ülesandeks rahvaraamatukogude koduloobibliograafilise töö juhendamine. Seegi töö lasus E. Annusel, kes luges lisaks koduloobibliograafia kursust Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Kodu-uurimisliikumine sai hoo sisse 1960. aastatel ja tänu varasemale traditsioonile toetas rahvusliku väärtusorientatsiooni säilimist ning kultuuriloo uurimist (näiteks TA Kodu-uurimise Komisjoni või Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi tegevus, õpilaste vabariiklikud kodu-uurimise konverentsid, rahvaraamatukogude kodulootöö konkursid). E. Annuse koostatud metoodikavahend “Koduloobibliograafia” (1980) süstematiseeris raamatukogude ja koduloobibliograafide tarbeks varasema koduloolise teatmekirjanduse, teoseid ka tutvustades (välja pidi mõistagi jätma

¹³ Kuna raamatukogud ei saanud maksta kraaditasu, valiti 22. märtsil 1978 toimunud konkursil E. Annus TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusajaloo sektori vanemteaduri kohale alates 1. aprillist 1978. (RR, f 1, n 2-k, s 449).

selle, mis oli erihoiul: erialaleksikonid, väliseesti trükised jm.) Ilse Hamburgilt ilmus 1986. a-l uurimus “Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni”, uurimuse jätk — bibliograafia ajalugu kuni 1917. a-ni — on esitatud kirjastamiseks 1998. a-l. Lisaks valmis tal teisigi teemaga haakuvaid kirjutisi ning konverentsiettekandeid. Rein Kruus oli teravapilguline ja pädev retsensent ning eesti-vene kirjanduskontaktide uurija. Einike Ader koostas mõnda aega ka teatribibliograafiaid. Teised sektori töötajad on esinenud juhuslikumat laadi ülesastumistega ajakirjanduses ja konverentsidel. 1992. aastal ilmunud albumi “Eesti Rahvusraamatukogu ja tema raamatud” koostamises osales ka RBO — nii oma kartoteekide abiga kui tegijatena (A. Ainz, K. Kütt).

Oma panus on sektori töötajatel mitmete raamatunäituste korraldamises. Eesti raamatu 450. aastapäeva tähistamiseks korraldatud juubelinäituse korraldamises ja näituse kataloogi koostamises 1975. a. osales E. Annus. Lisaks RRI juubelinäitus 1988. a-l, “Algus selles majas ja selles ajas” (raamatukogu peamajast lahkumise tähistuseks 1991. a-l), “Kirjasto ja sidos” (Soome raamatukogudes), “E. V. Välisministeerium 1918–1940”, “Eestlase riik ja raamat” (Eesti Vabariik 80), kui mõnda nimetada.

Lugejateenindus

Bibliograafiatöö normaalses ühiskonnas on täiesti apoliitiline tegevus, aga mitte nõukogude ühiskonnas. Seetõttu ei tohi unustada ideoloogilist tausta, mis ilmestas ja pingestas Eesti- ja Saksa-aegse trükisõna bibliografeerimist. See sundis vähemalt kirjalikult fikseeritud formuleeringutes veel kuuekümnendatel aastatel olema väga ettevaatlik ja riigitruu: “on vaja tunda mitte ainult progressiivsete väljaannete sisu, vaid ka reaktsiooniliste oma, et mõista, mille eest ja mille vastu progressiivsed jõud võitlesid” jms. Tegelikult ei oleks olnud käsitletava perioodi bibliograafiat võimalik kadudeta trükis avaldada kuni glasnostiajani, selleks oli seal liiga palju erinevatel aegadel erinevalt keelatud teemasid ja nimesid. Mõõndusi tehti nn sisetöökartoteekidele ja RBO omad olid just niisugused.

Et tegemist oli erihoiu perioodikaga, tuli aeg-ajalt keegi mõttele viia ka RBO kartoteegid erihoidu. Kuna RRI erihoiuosakond asus üsna kitsastes ruumides Toompea lossis, ei olnud idee teostatav. (Lugejad ei saanud väljaannetele ilma erihoiu loata ligi niikuinii). Aga üldiselt ei tundnud meie töö RRis mingeid ideoloogilisi pitsitusi. Veel 1980. aastatel RRis tolmutanud Moskva kontrollbrigaade püüdis direktsoon RBOst ohutus kauguses hoida. Igaks juhuks toimis küll enesetsensuur. Näiteks Vabadussõja ajal ja 1940/41

toimunud “punaste veretööd” olid peidetud rubriiki “nõukogude võim kohtadel”, mille vastu erilist huvi üles ei näidatud. Ka *Eesti Sõna* bibliografeerimist ei kajastatud kõikides RRi aruannetes ja tööplaanides (kokkuleppel asedirektor Anne Valmasega), et töö jätkamine ei kahjustuks.

Sedamööda, kuidas täienesid ja said kasutatavaks kartoteegid, tulid ka lugejad, ennekõike üliõpilased ja uurijad. Osakonna algaastatel oli raskusi kaartide paljundamisega täiendavate UDK liikide või nimede tarvis, segas kataloogikaartide, vahekaartide ja isegi kataloogikappide puudus. Seetõttu jõuti süstemaatilise kartoteegi kasutuskõlblikuks korraldamisega valmis alles 1977. a-l. Esimene sissekanne teadiste vihikus on 2. detsembrist 1976, *Sirbi ja Vasara* toimetis on palunud täpsustada *Dörptsche Zeitungiga* seonduvat. Toimetused, kirjastused ja toimetajad jäidki püsiklientideks. Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogunduse eriala üliõpilastele kujunes sektor kodu-lookirjandusega tutvumise kohaks. RBO töötajatelt ilmus ka propageerivaid kirjutisi. Päringute arv — 1980. aastal 100 ringis — suurenes pidevalt.

Koos laulva revolutsiooniga algas retrokartoteekide tormiline kasutamine. Esimene suurem päring tuli nn Ants Paju komisjonilt Eesti Vabariigi riigitegelaste represseerimise kohta nõukogude võimu poolt. E. V. parlamentaarsete kogude ja valitsuste isikkoosseisude elulooliste andmete väljaselgitamine algas just siis (Ilse Sepp, Krista Kiisa, Anne Ainz). Sellest tööst kasvas hiljem välja Jaan Toomla koostatud kogumik “Valitud ja valitsenud”. Eesti Vabariigi taasiseseisvumisel olid lugejateks paljude ametkondade esindajad, kes vajasisid järjepidevuse taastamiseks teavet alates ametimeeste mundrikuubedest kuni seadusandluseni.

Rahvusbibliograafia osakonna esialgsed ruumid RR peamajas (Rüütelnõu hoones) jäid üsna pea kitsaks, 1980. a-l majutati osakond elanikest vabastatud korteritesse Kohtu 2 (nn Tolli maja Kiriku platsil), kus oldi kuni kolimiseni Tõnismäele. Uus maja andis rahvusbibliograafia saali. Lugejaile olid kasutada osakonna kõik kartoteegid. Avariikulid võimaldasid eksponeerida olulisemat osa Eesti-ainelisest teatmekirjandusest, mis oli käepäraseks kasvanud bibliografeerimis- ja kartoteekide korraldustöös. Tänu kadunud Hille Tammele, kes komplekteeris raamatukogule rohkesti erihoiukuuluvusega teatmekirjanduse dubletteksemplare, oli RBOl juba nõukogude ajal üsna täielik kogu eestiaegseid leksikone ja teatmikke. Ilma selleta oluaks raske korrastada nii personaalia- kui ka süstemaatilist kartoteeki. On ju eriti selle perioodi probleemiks nimede eestistamine. Suureks abiks oli Henn Mikelsaare 1986. a-l valminud masinakirjaline “Manalased” (Eesti avaliku elu tegelaste lühieluloandmed), kus eriti väärtuslik oli see vähene, mis erihoiust ja KGB arhiividest selleks ajaks läbi oli tilkunud. Keeruline oli, eriti algusaastatel, määrata asutuste ja organisatsioonide tegevusala ja asutamis-

aega. Suure vaeva nägija asutuste kartoteegi pidajana ja täiendajana oli Ilse Hamburg. 29-aastase bibliograafitööga oli kasvanud sektori töötajate kompetents sedavõrd, et nad võisid olla uurijaile mõnelgi korral võrdväärseiks partnereiks. Kujunes välja ka oma püsiklientuur, kes tuli meiega Toompealt uude majja. RBOI oli nii mõnigi autoripühendusega raamat, mille koostamistöös oli retrosektorist abi saadud.

1997. a. veebruaris võttis RR arendusrühm kaadri koondamise nimel vastu otsuse lõpetada retrospektiivse artiklite bibliograafia koostamine kui "staatiline tegevus". (Osa bibliograafe oli kavandatud rekataloogima aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelset raamatut). Edasiste struktuurimuudatuste käigus otsiti võimalust säilitada senine lugejateenindus, paraku see päriselt ei õnnestunud.

1998. aasta kevadel loovutas rahvusbibliograafia saal oma koha Euroopa Liidu infopunktile. Rahvusbibliograafia osakonna nõukogude perioodi ja väliseesti ning *Estonica* kartoteegid liideti teatmesaali kartoteekidega, retrokartoteegid kuni 1944 paigutati arhiivkogu kompleksi kaks korrust allapoole. Nii kaotasid lugejad võimaluse kasutada suurt osa Eestiainelist teavet ühes kohas. Avariitulitel olnud (teatme)kirjandus suunati osaliselt arhiivkogu saali käsikogusse, põhiosa aga hoidlasse tagasi. Ka avariulite kadumist kahetsesid mitmed uurijad, arvates, et Šveitsi, Rootsi jm tubade kõrval võiks Rahvusraamatukogus ka Eesti tuba olla.

Kokkuvõtteks

29 aasta jooksul on retrosektoris kirjutatud, redigeeritud, paljundatud, kohandatud ja liidetud ligi 900 000 kaarti. On seda vähe või palju? RRi üha enam pitsitavas ruumipuuduses on meie kartoteeke saanud ilmselgelt liiga palju, nad ei mahu kuhugi enam ära. Vististi on nad ka pisut vanamoelised. Kui mõelda, et see on eestlase mälu, siis tuleks küllap tänulik olla neile, kes selle töö tegemist RRis alustasid ja toetasid.

Artiklite bibliograafiat ei peeta sageli enam ka rahvusbibliograafia esmatähtsaks osaks, selle ammendavaks teostuseks ei jätku tavaliselt raha. Nii meilgi. Või peaksid miljonilise rahva rahvusbibliograafilised otsustused lähtuma veel mingitest kriteeriumidest?

- A d a m s o n, Virve. Bibliograafia osakonna töösuunad ja kartoteegid. // Juurtega sajandite mullas. — Tallinn: Eesti Raamat, 1990, lk 92–93.
- [A n n u s, E.] Bibliograafide saavutusi ja päevamuresid. // Keel ja Kirjandus (1967) nr 1, lk 58–59.
- A n n u s, E. Teadlaste ja spetsialistide teenistuses. // Sirp ja Vasar (1966) 28. okt., lk 2.
- L o t m a n, Piret. Parlamendiraamatukogust Rahvusraamatukoguks. II. Eesti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu 1940–1953. — Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1993, lk 86.
- P l o o m p u u, L., Püss, L. Eesti NSV Riiklik Raamatupalat riikliku bibliograafia, vabariigi trükitoodangu statistika arvestamise ja põlise säilitamise keskusena aastail 1941–1963. // Nõukogude Eesti raamatukogundus: artiklite kogumik II. — Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964, lk 139–181.
- У л ь п и с, А. Опыт составления ретроспективной библиографии Литовской ССР // Советская Библиография (1960), № 1, стр. 14–22.

RETROSPEKTIIVSE ANALÜÜTILISE RAHVUSBIBLIOGRAAFIA OLUKORRAST JA PERSPEKTIIVIST EESTI KIRJANDUSMUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGUS

Veidi ajaloost

Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnas on tegeldud rahvusbibliograafiaga juba 76 aastat. **21. novembril 1921. aastal alustas Tartus tegevust Eesti Bibliograafia Asutis (EBA), mille põhitööks sai eesti ajakirjanduse üldise retrospektiivse analüütilise bibliograafia koostamine.** Algselt plaanitati luua küll kõiki bibliograafiatöid ühendav keskus, mille ülesandeks seati 1) Eestis ja väljaspool seda eesti ja teistes keeltes ilmunud eesti-aineliste trükiste bibliografeerimine, 2) töötulemuste kättesaadavaks tegemine uurijaile käsikirjaliste kataloogidena või trükis avaldamise teel, 3) bibliograafiliste eriküsimuste teaduslik uurimine ja populariseerimine. Tegelikud olud ja võimalused kujunesid aga mõnevõrra teistsugusteks, kui alguses kavatseti. Lõpptulemusena pühenduti EBA päevil ainult eestikeelse ajakirjanduse bibliografeerimisele (va Inland 1836–1846). 1940. aastaks suudeti siiski bibliografeerida umbes 25 % kogu ilmunud eestikeelsest ajakirjandusest. Kõige täielikumalt töötati läbi 19. sajand — ca 75 %. Kokku kirjutati 865 000 bibliograafilist kaarti, neist paigutati viimistletuna kartoteekidesse 565 000. Paarikümne aasta jooksul kujunesid välja rikkalikud kartoteegid: isiku-, koha- ja süstemaatiline kartoteek, mis on olnud tänaseni väärtuslikuks allikmaterjaliks teaduslikus uurimistöös.

1940. aastal sai EBA pärandi hoidjaks ja sisulise töö jätkajaks Kirjandusmuuseumi bibliograafiaosakond (BO), mis 1965. aastal allutati Arhiivraamatukogule. Oma tegevuse algaastail tuli uuel struktuuriüksusel korrastada ja viimistleda 300 000 EBA bibliograafilist kaarti, mis liideti kartoteekidesse 1957. aastaks. Samuti vajas korrastamist ÕESI ajalehelõigendite kogu. 1940–1943 koostati jooksvat raamatubibliograafiat.

1940. a lõpul alustati personaalbibliograafiate (Vilde jt) koostamist. Samal aastal alustati pseudonüümi- ja anonüümilahenduste kogumist spetsiaalse kartoteegi jaoks. 1941–1957 tegeldi jooksva erialabibliograafia (kirjandus, keel, rahvaluule, teater jt kultuurialad) registratsiooniga. 1955–1957 koostati KKI ülesandel “Eesti Kirjanduse ajaloo” 4. köite jaoks retrospektiivset kirjandusbibliograafiat. Kõiki neid töid tehti ainult 3 inimesega. Sellise

töö killustamisega kaasnes paratamatult üldise retrospektiivse bibliograafia hääbumine. **1958. aastal katkestati universaalse retrospektiivse bibliograafia koostamine täielikult** ning asendati erialabibliograafiaga (kirjandus, rahvaluule ning nendele lähedased 13 piirala). Samas jätkati ka personaalbibliograafiate (Koidula, Kreutzwald, Jakobson jt) koostamist, tegeldi pseudonüümika ja anonüümikaga, baltika ajakirjanduse tiitlite bibliograafiaga, raamatuteadusega, ajakirjanduse ja bibliograafia ajaloo uurimisega.

Eesti ajakirjanduse üldise analüütilise bibliograafia koostamise vajadus kerkis teravalt üles alles I raamatuteaduse konverentsil 1961. aastal, kus bibliograaf Virve Adamson pidas vastavasisulise ettekande ning küsimust käsitlesid ka teised sõnavõtjad. 1962. aastal koostas osakonna juhataja August Palm "Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia 20 aasta plaani", milles rõhutati retrospektiivse rahvusbibliograafia vajalikkust ja tähtsust teaduslikus uurimistöös ning eraldi toodi välja töö maht ja tööjõu vajadus. Plaan ei realiseerunud Kirjandusmuuseumis, kuid pälvis siiski üleriiklikku tähelepanu. (Eesti rahvusbibliograafia projekt on osaliselt täitunud Endel Annuse initsiatiivil ja juhtimisel Eesti teadusraamatukogude vahelise ühistööna).

Üleriikliku poleemika tulemusi arvestades **jätkus universaalse retrospektiivse bibliograafia koostamine** arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnas **1963. aastal**, kuid alles jäi ka osa eelpool nimetatud tööloike. **1964–1966 katkes üldise bibliograafia koostamine uuesti**, kuna tuli täita Partei Ajaloo Instituudi tellimust refereeriva bibliograafia osas, millest ei jäänud muuseumisse ühtki materjali.

1967. aastal asus põhitöö probleeme lahendama Meelik Kahu. Ta koostas bibliografeeritud ajakirjanduse statistika aastani 1967, millest selgus, et XIX sajandil ilmunud perioodikast oli läbi töötatud ca 3/4; aastaist 1901–1917 üle 2/3 ja 1918–1940 veidi üle 1/10. Eestis ilmunud võõrkeelse ajakirjanduse sisu oli täielikult avamata. 1960ndatel aastatel tehti Kirjandusmuuseumis tõsisid jõupingutusi eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia edendamiseks, kuid Teaduste Akadeemia süsteemis polnud võimalik kavatsed plaane ellu viia.

1968. aastal alustas Tallinnas tööd Riikliku Raamatukogu rahvusbibliograafia osakond ning eesti ajakirjanduse retrospektiivne analüütiline bibliografeerimine hakkas toimuma kahes asutuses uue ühtse meetodika alusel, mille töötasid välja Endel Annus ja Ilse Hamburg. Kahe raamatukogu vahel sõlmiti koostööleping, mille tulemusena jäi Ilse Hamburg 19 aastaks meetodilisele tööle Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukokku. Koostöölepingu raames redigeeriti ja liigitati ümber BO süstemaatiline kartoteek (1901–1940) juba uute printsiipide kohaselt. Koostöö Eesti Rahvus-

raamatukoguga (RR) on kestnud ka peale lepingu tähtaja lõppemist. RR on varustanud BO kartoteeke Tallinnas bibliografeeritud ajakirjade bibliograafiliste kaartide dublettidega tänini, kuigi selleks pole enam lepingulist kohustust, seda on tehtud lihtsalt missioonitundest eesti kultuuriloo vastu.

1975. aastast alates on Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna põhiülesandeks taas eesti ajakirjanduse üldise retrospektiivse analüütilise bibliograafia koostamine. Lisaks tegeldakse Kirjandusmuuseumi bibliograafiaga. Osakonna ajalugu on näidanud, et töö liigne killustamine väikese tööjõu hulga juures on saanud saatuslikuks üldisele bibliograafiale, samas ei saa vaielda tolleaegsete muude bibliograafiliste tööde vajalikkuse üle.

Retrospektiivse analüütilise töö vajalikkusest

Eesti ajakirjanduse universaalse analüütilise bibliograafia koostamine on aeganõudev, kuid samas väga vajalik. Juba 1923. aastal kirjutas ERMi Arhiivraamatukogu juhataja Richard Antik 23. juuli *Postimehes* järgmist: "Bibliograafia on väga tarvilik neile, kes pärast ajalehtedest mõnesuguseid teateid tahavad leida — ei ole tarvis kõiki ajalehti tervete aastakäikude kaupa läbi sorida, vaid kirjutuste kohta leitakse teated sisukohaselt korraldatud nimekirjast. Asutuse ülesandeks on kokku seada täieline Eesti bibliograafia nimestik...".

Täielikust nimestikust (vt väljaannet "Analüütiliselt bibliografeeritud ajakirjandus. Nimestik seisuga 1. 4. 1996.") oleme täna veel üsna kaugel, kuid olemasolev teatmefond (2,15 milj kirjet) on väärtuslik ja asendamatu infopank ükskõik millise eriala ajaloo uurijale. Täielikult on BOs avatud Eestis ja väljaspool Eestit ilmunud töölisajakirjanduse (1905–1940) sisu. Lõpetatud on *Päevalehe* (1905–1940) bibliografeerimine. 1987. aastal alustati *Postimehe* (1919–1944) bibliografeerimist.

Sageli on kaheldud, kas on ikka vaja seda tohutut infotulva, mis on talletatud BO kartoteekides. EBA ja BO külastajate raamatud näitavad täpselt, kes on olnud meie materjalide uurijad ja millist informatsiooni nad on saanud. Raamatuid lehitsedes selgub, et andmeid on vajatud väga erinevatel teemadel nii XIX kui ka XX sajani kartoteekidest. Kõige rohkem on kasutatud isikukartoteeki, kuid olulist teavet on saadud ka süstemaatilise ja kohakartoteegist (viimast on peetud isegi eesti koduloobibliograafia keskseks allikaks). Külastajate raamatutes võime kohata selliseid nimesid nagu E. Vilde, K. E. Sööt, F. Tuglas, J. V. Veski, F. Linnus, O. Liiv, F. Puksoo, V. Ernits, P. Ariste, V. Panso, J. Kross, L. Siimisker, A. Kaalep, J. Peegel, M. Traat, J. Tuulik, H. Runnel, Ü. Tonts, S. Issakov, V. Rumessen, S. Vahtre,

T. Rosenberg, H. Palamets, M. Laar, T. Lukas jpt. Võiks teha lausa eraldi uurimustöö teemal "Kuidas on mõjustanud üldine bibliograafia Eesti ühiskondliku arengu protsessi".

Tuginedes Eesti Kirjandusmuuseumi pikaajalistele kogemustele, võib küll öelda, et aasta aastalt on suurenenud nii Eesti kui ka teiste maade (Soome, Rootsi, Taani, Kanada, USA, Jaapan jt) uurijate nõudlus eesti ajakirjanduse üldise retrospektiivse bibliograafia järele. Üha enam on laienenud uurimistemaatika: aktiveerunud on nii kultuuri-, poliitika- kui majandusuhete uurimine. Viimastel aastatel on rohkesti päringuid esitatud ka baltisaksa teemadel. Seoses Eesti astumisega Euroopa Liitu peaks huvi teiste rahvaste ajaloo vastu kasvama veelgi.

Eesti erinevates raamatukogudes on prioriteetseteks peetud eriala- ja personaalbibliograafiade koostamist. Samas pole ühtegi eriala- või personaalnimestikku võimalik üllitada, ilma et kasutataks üldise analüütilise bibliograafia kartoteeke. Mida ammendavam on üldine bibliograafia, seda lihtsam on igasuguste väljaannete koostamine. Eesti Vabariigis töötavate bibliograafide arv pole sugugi väike. Kui võrrelda aga üldise retrospektiivse analüütilise bibliograafiatöö mahtu ja töötajate arvu, kes sellel alal on tegutsenud, siis on need numbrid üsna väikesed: EBAs oli rakendatud 3–4, paaril aastal isegi 7, BOs 3–5, RRs samuti 5 bibliograafi. Nimetatud arvud ei tähenda veel, et kõik need töötajad on saanud iga päev mingit konkreetset ajalehte või ajakirja bibliografeerida. On ju vaja bibliograafilisi kaarte paljundada, kohandada, järjestada ning kartoteekidesse liita.

1997. aasta probleemidest ja edaspidistest väljavaadetest

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna põhitöök on ja jääb eesti ajakirjanduse üldise retrospektiivse analüütilise bibliograafia koostamine kuni 1944. a ilmunu põhjal. BO miinimumülesandeks on viia lõpuni ajalehe Postimees bibliografeerimine. Bibliografeerimisel järgitakse ammendavuse põhimõtet. Eestikeelsest ajakirjandusest registreeritakse kõik autoriga ja eestiainelised artiklid ning kultuurilooliselt olulised sõnumid. Iga kirje annoteeritakse ja indekseeritakse UDK järgi. Liigitamine toimub Ilse Hamburgi poolt koostatud UDK liigitustabelite alusel, mis on kohandatud spetsiaalselt eesti ajakirjanduse analüütilise bibliograafiakartoteegi jaoks. Igapäevases töös peetakse oluliseks EBA esimese juhataja Jakob Muide põhimõtet: "On raske vahet teha, mis rohkem, mis vähem tähtis. On kord täielik töö tehtud, ei tule seda enam ümber teha". Bibliografeerimise käigus võib tõesti nii mõnigi küsimus tunduda ebaolulisena, kuid 100 aasta pärast võib see olla vägagi aktuaalne.

Bibliografeerimise põhimõtteid on aastakümnete jooksul korduvalt muudetud. EBA perioodil oli sageli vaja kiiresti saavutada kvantiteedi suurenemist, kuid selle arvel kannatas kvaliteet. Kiirema edasimineku huvides loobuti XX sajandi artiklite bibliografeerimisel sõnummaterjalist ja autorita artiklite registreerimisest ning lähtuti ainult olulisematest tekstidest. XIX ja XX sajandi artiklite bibliografeerimisel ei koostatud annotatsioone. BO on püüdnud EBA vigu vältida. Ammendavalt on läbi töötatud 1930ndate aastate *Päevaleht* ja samuti toimitakse *Postimehega*.

1997. aastal jätkati BOs *Postimehe* (1926, 1928, 1943) bibliografeerimist. Lõpetati 1927. aastakäigu bibliografeerimine ning tehti algust 1930. aasta sisu avamisega. Esmakordselt katsetati bibliografeerimistööd arvuti abil. Katse õnnestus, kuigi selleks kasutati ainult WordPerfecti andmefaili. 1926. aastakäigu bibliograafilised kirjed trükiti arvutist välja juba sorteeritud kujul (isikunimede alfabeet, kohanimede alfabeet, UDK indeksid). Ära jäid sellised mahukad tööprotsessid nagu kaartide kohandamine ning järjestamine.

Problemaatiline on üleminek INNOPACile. Meil kasutatav UDK ei vasta kaasaja variandile. Samuti pole Eestis koostatav märksõnastik sobiv vanema perioodi ajakirjanduse bibliografeerimiseks. Lahendus oleks järgmine: 1) kasutada kõige üldisemaid UDK indekseid kaasaja variandist, 2) leida vähegi sobiv märksõna tulevases üldises märksõnastikust, 3) järgida vaba märksõnastamist oma raamatukogu märkuste alas. Kõige vajalikum oleks INNOPACi sisestada isikukartoteek (ca 500 000 kaarti), mis vajab indekseerimist ja märksõnastamist elektronkataloogis nõutavate põhimõtete järgi. Kuid siit tekivadki probleemid. Andmete sisestamiseks tuleb teha õige valik 500 000 kirje seast. Tohtu töö oleks artiklite indekseerimine ja märksõnastamine uute nõuete järgi, pealegi on esimesel aastal osakonna kasutada ainult 2 töökoha litsentsi. Mis saaks sel juhul *Postimehe* bibliografeerimisest? Oluline töö on ju praegu pooleli ja see tuleb lõpuni viia!

Kahjuks pole praeguses Eesti Vabariigis universaalset analüütilist rahvusbibliograafiat eriti väärtustatud. Näiteks Eesti Rahvusraamatukogus katkestati 1997. aastal analüütilise retrospektiivse bibliograafia koostamine. Kurioosne on olukord eriti seetõttu, et Nõukogude okupatsiooni tingimustes oli võimalik kodanliku perioodi ajakirjandust bibliografeerida, kuid nüüd, taasiseseisvunud Eestis, ei peeta seda tööd enam vajalikuks. Kuni püsib eesti rahvuskultuur, jätkub ka selle uurimine. Eesti rahvuskultuuri uurimine ilma ajakirjanduslikku allikmaterjali ja selle bibliograafiat kasutamata oleks nonsens. Alles aegade möödudes selgub, millist rolli on etendanud meie rahvuskeelne ajakirjandus ja selle sisu bibliograafia Eesti ühiskondliku arengu protsessis.

1997. aastat sobiksid ilmekalt iseloomustama EBA juhataja Oskar Urgarti sõnad artiklist “Bibliograafia Asutis tegevuse lõpetamise eel? Kas tänini loodud väärtused tuule pillutada?” (*Postimees*, 1929, 16. okt): **“Meie kultuurpoliitilises kavakindlusetuses ei üllata lõpeks enam liialdavalt kokkuhoidlik arvestamine näppude vahel olevate summadega ja raiskav käegaheitmine kaugemas perspektiivis ... Asutise lagunemisel on hävinemise hädadoht ka sellel varandusel. Kas selleks, et vahest kümnekonna aasta pärast tööd uuesti otsast alata? Aga sel ajal, kui meie õige vähenõudliku toetuse ära võtame Bibl. Asutiselt, ilmuvad meie naabritel, suurematel ja vähematel, kapitaalsed teosed bibliograafia alalt. On ju mujalgi olud kitsad, kuid nähtavasti leidub seal rohkem arusaamist ja head tahtmist”**.

Viimastel aastatel on Kirjandusmuuseumis kogetud nii positiivset kui ka negatiivset suhtumist BO põhitöösse — retrospektiivse analüütilise bibliograafia koostamisse. Positiivseteks võib nimetada Eesti Kultuurkapitali poolt määratud stipendiume, mida kasutati kahe arvuti ostuks ja saksa okupatsiooni aegse Postimehe bibliografeerimiseks. Kultuurkapitalile esitatud viiest taotlusest rahuldati kolm (muide, ka EBA peamine finantseerimine toimus Eesti Kultuurkapitali kaudu). Negatiivse kogemuse on andnud suhted Eesti Teadusfondiga. Eitavalt vastati nii 1995. aasta granditaotlusele kui ka 1996. aasta ühisprojektile Eesti Ajalooarhiiviga (*Tarto maa rahwa Näddali-Lehe* projekt teostub kahe asutuse ühisel jõul 1998. a). Üldiste majandus-raskuste ja nendest tingitud kokkuhoiupoliitika tulemusena jäeti Kirjandusmuuseumis 1996. aastal osa töökohti täitmata ning olude sunnil likvideeriti need 1997. aasta augustis. Ka BOs kaotati üks vanemtehniku koht.

Kuna Eesti Kirjandusmuuseum on riigi teadus- ja arendusasutus, siis tuleb ka Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnal oma tegevuses lähtuda eesti teaduspoliitikast ja sellega kaasnevast bürokraatiast. Teadusasutustelt on viimasel ajal nõutud kõikvõimalike aruannete täitmist, kuhu on vaja lisada publikatsioonide nimestikke 1 aasta kohta, 3 aasta kohta, isikuti, teadusteemade järgi, asutuse kohta tervikuna jne. Kuid kas aruannete tulemusi ka arvestatakse, kas nende põhjal võetakse vastu õigeid otsuseid? Teadusasutuste finantseerimine toimub ja jätkub ka edaspidi teadusteemade järgi. Eesti Kirjandusmuuseumi teadusnõukogu on 1996. aastal kinnitanud 9 sihtfinantseeritavat teadusteemat — eesti ajakirjanduse üldine analüütiline retrospektiivne bibliograafia on üks nendest.

1997. aasta lõpus kuulutas haridusministeerium välja uue teadusteemade konkursi. Pole veel selge, kuidas suhtutakse pooleliolevatesse teemadesse, mis pidid lõppema aastal 2001. Arhiivraamatukogu koostas väljaspool teadusteemasid eraldi arendusprojekti lähtudes oma spetsiifikast ja

kogudest ning eesti ajakirjanduse retrospektiivse bibliograafia alasest tööst. Kui Arhiivraamatukogu projekti arvestatakse, siis peaks raamatukogu finantseerimine hakkama toimuma otse haridusministeeriumi eelarvest. Vaatamata raskustele jätkub Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnas retrospektiivse rahvusbibliograafia — eesti ajakirjanduse üldise analüütilise bibliograafia koostamine.

Allikad

- A d a m s o n, Virve. Bibliograafia osakonna töösuunad ja kartoteegid. // Juurtega sajandite mullas : kogumik F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi 50. aastapäevaks. Tallinn : Eesti Raamat, 1990, lk 92–98.
- A d a m s o n, Virve. Eesti ajakirjanduse sisu bibliograferimisest : (elloost tänapäevani). // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 3 (1992) lk 38–48.
- Analüütiliselt bibliograferitud eesti ajakirjandus : nimestik seisuga 1.04.1996 / koostajad Anne Ainz ja Merike Kiipus. — Tallinn : Eesti Rahvusraamatukogu, 1996. - 26 lk.
- A n t i k, Richard. Eesti rahva muuseumi arhiivraamatukogu ja Eesti bibliograafia asutus. // Päevaleht (1923) 23. juuli, nr 191, lk 5.
- Bibliograafia osakond. // Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum : teatmik. Tallinn : Eesti Raamat, 1982, lk 17–25.
- K i i p u s, Merike. Eesti Bibliograafia Asutis ja tänapäev. // Raamatukogu (1996) nr 6, lk 13–15.
- U r g a r t, Oskar. Bibliograafia Asutis tegevuse lõpetamise eel? // Postimees (1929) 16. okt, nr 281, lk 5.

AASTATE TAHA VAADATES

Ella Kaur

Maare Kümnik

KES ME, VILISTLASED, OLEME ...?

Ülevaade Tartu Ülikooli vilistlastest, raamatukogundust ja bibliograafiat õppinutest küsitluslehtede alusel.

Koostatud vilistlaste seminar-kokkutulekul 25. ja 26. septembril 1997. a Tartu Ülikooli Raamatukogu konverentsisaalis kõneldu järgi.

26. jaanuaril 1927. aastal toimus Friedrich Puksoo esiloeng raamatukogundusest. “See on esimene juhus Tartu Ülikooli ajaloos, kus ülaltähendatud aine /raamatukogu-asjandus/ teiste ainete kõrval figureerib” kirjutatakse “Päevalehes” ja lisatakse “... siin tahetakse ka raamatukoguhoidjaid ja -korraldajaid ette valmistada./... /Mujal aga on ülikoolide j.t. õppeasutuste juures vastavad õppetoolid. Nii on näiteks Müncheni ülikoolis kaks professori raamatu- ja raamatukoguasjanduse alal” [1]. Selgitati ka raamatukogu- ja bibliograafiateadmiste vajalikkust igale kõrgharidust taotlevale inimesele.

Esiloengu päevast mööduski 1997. aasta algul 70 aastat. F. Puksoo alustatud õpetust jagati Tartu Ülikoolis 1967. aastani, vaheaegadeka, kuid siiski... Õpiti ja lõpetati statsionaarselt, kaugõppes, eksternidena, ka individuaalprogrammidega, kellest viimane lõpetas 1988. aastal. Samasisuline mõte õpetamise vajalikkusest ülikoolis ringleb asjaosalistes praegugi.

Raamatukogunduse ja bibliograafia õpetamisest Eestis on kirjutatud mitmeid töid [2]. Ülevaadet kõikidest inimestest, kes raamatukogundust ja bibliograafiat kui eriala õppisid, aga ei ole. Ometi on inimese osa olnud ja on nüüdki väga suur, sageli määravgi iga raamatukogu üldises arengus, selgelt tajutav ja märgatav teatavates tööloikudes igal konkreetset ajaperioodil.

Ajendatuna selle eriala kui iseseisva aine õpetamise alustamise 70. aastapäevast ja mõeldes F. Puksoo osale selles, tekkiski 23. jaanuaril Tartu Ülikooli Raamatukogus, Friedrich Puksoo päeval, idee kokku kutsuda kõik Tartu Ülikooli selle eriala vilistlased, et hoida järjepidevust ja sõprust ning arendada mõtet õpetuse taasalustamisest ka Tartus. Algatajaks oli Kaja Noodla. Õnneks ümbritses teda rühm endisi õpilasi ja kolleege, kes öeldut ei unustanud!

Töö algallikaks oli K. Noodla koostatud kartoteek ülikooli lõpetanute test aa 1945–1967 ja proseminari töid teinutest a-il 1927–1944 isiku

nime(de), lühiandmetega erialaeksami sooritamise ning töökoha kohta 1967. a seisuga. Olemasolevate andmetega alustati tööd kaasaegselt — arvutiga, kutsudes appi ühe arvutiasjatundja ja ühe üliõpilase. Uue andmekogumi saamiseks koostati küsitlusleht, milles peale informatsiooni kavandatava kokkutuleku kohta, on rida biograafilisi küsimusi ja ka selliseid, mis lehe koostajate arvates pidid aimu andma probleemidest, miks hakati õppima kõnesolevat eriala, miks jäädigi raamatukokku tööle, miks lahkuti ja kas üldse oli kasu selle aine õppimisest. Küsitlusleht sisaldab 22 küsimust või arvamusalaldust koos nn allküsimustega.

Küsitluslehe järgi koostati programm arvutiandmestiku jaoks, et oleks võimalik andmeid sorteerida mitme tunnuse alusel: nimi (nimed), aadress, sünniaeg, surmaaeg, sünnikoht, praegune elukoht, kool, TÜ-s õppimise aeg ja mida õpiti, viimane töökoht koos ametiga, tööalane elukäik (jutustav, seletav), tunnustused, teaduskraad, õppevorm või -viis, tööaastate hulk, isiku bibliograafia.

Raamatukogunduse ja bibliograafia eriala lõpetanutest on loodud arvutiandmebaas, mida saab ja tuleb pidevalt täiendada. Andmestikus on 236 isiku nimed (seis 16. 09. 97). Nimestik ei ole täpne, osa nimesid võib veel puududa, osa isikuid ei ole erialast studiumi siiski lõpetanud. Vajalik on edasine arhiivi- ja ka bibliograafiatöö. Nimestikus on 204 naist ja 32 meest. Meie seast jäädavalt lahkunuid on 61, vaimselt haigeid 3 ja 3 inimese kohta puuduvad andmed (seis 15. 12. 97). Vilistlastele saadeti välja 173 küsitluslehte, tagasitee on leidnud 125 lehte, seega 72,25 %. Kokkutuleku korraldamisse suhtuti positiivselt 100 korral (80 %), kuigi mitmed jätsid vastuse võlgu (12), eitavalt ja osavõtuvõimaluste puudumise (tervis, majanduslikud raskused, oluline ärasõit) tõttu vastati vastavalt 7 ja 6 korral. Vaime Kabur kirjutab: “Kokkutulek on kindlasti vajalik, sest eriala enesehinnang on madal ja väärtustamata”. Küsitluslehtede järgi on võimalik pilku heita **125 isikule** ja proovida vastata küsimusele “Kes me, vilistlased, oleme...” enamuses studiumiajast 1945–1967 aastani 1988.

Vastanutest on **naisi** 113 ja **mehi** 12. Vanim vilistlane on 88 aastane, noorim 46, **keskmine vanus** on seega 67 aastat! Suurima rühma (45 inimest) sünniaastaiks on 1935, 1936 ja 1937, kõige kaugem on 1909. aasta ja lähim 1951. aasta.

Kust me tulime? Tartu Ülikooli (TRÜ) tuldi õppima paljudest kohtadest (31) üle Eesti, mõned mujaltki. Enamus on lõpetanud keskkooli või gümnaasiumi, kuid ka pedagoogilise, kultuurharidusala- ja õhtukeskkooli. Enim on tulnud Tallinnast (39), Tartust (15), Viljandist (12), Pärnust (7), Rakverest, Türi, Rāpinast, Vastseliinast ja Väike-Maarjast — igaihest 3, Abjast, Haapsalust, Otepäält, Raplast, Tõrvast, Valgast, Võrust — 2. Järg-

nevad Ambla, Elva, Kilingi-Nõmme, Kiviõli, Kunda, Kuressaare, Leningrad, Mustvee, Märjamaa, Petseri, Puru, Põlva, Tapa, Tomsk (Podgornoje Keskkool), Väandra — igast 1. Vastamata on 8 isikul, kes kooli lõpetamise all on mõtelnud ülikooli!

Mida ja mil viisil me tudeerisime? Paljud õppisid Tartu Ülikoolis mitut eriala. Raamatukogundus ja bibliograafia oli lisaeriala aastatel 1927–1950 ja hiljemgi. Ainult käsitletavat eriala õpiti aastail 1954–1960, kui ülikooli võeti vastu kaks statsionaarset kursust ja kaugõppijaid. Neid oli 83, seega 66,4 %. Järgnesid eesti filoloogia koos raamatukogunduse ja bibliograafiaga — 14 (11,2 %), inglise filoloogia raamatukogunduse ja bibliograafiaga — 11 (8,8 %), saksa filoloogia raamatukogunduse ja bibliograafiaga — 8 (6,4 %), filosoofiateaduskonna valikained (ajalugu, sotsioloogia, filoloogia lisaks bibliograafia) — 4 (3,2 %), ajalugu ja raamatukogundus ning bibliograafia — 2 (1,6 %). Eriala taotlejaid kaugõppe teel oli natukene rohkem kui statsionaarselt õppijaid. **Kaks kõrgharidust**, tudeerides eri aastail üht ja siis teist ala, omandas 7 inimest (5,6 %) (E. Aaver, V. Adamson, K. Lepik, E. Leping, L. Peep, T. Raju, L. Trikkant). Ka tungi tõusta teadusredelil on olnud. **Aspirantuuris** õppis 9 inimest. **Teaduskraadi** on kaitsnud 10 inimest (8 %): Endel Annus (1975), Helgi Liin (1969), Vambola Lillemäe (1973), Mari Kalvik (1984), Vello Lään (1968), Hain Tankler (1983), Arvo Tering (1986), Kyra Robert (1993), Ruth Michelson (1993), Anne Valmas (1997). Neist on raamatukogunduse magister ainult üks — Ruth Michelson!

Paljud vilistlased kuuluvad nimekate eriteadlaste ja raamatukogunduse ning bibliograafia asjatundjate ridadesse, kelle elulood on erialastes leksikonides ja entsüklopeediates, näiteks, “Eesti kirjarahva leksikon” (1995), “Tartu Riikliku Ülikooli õppeteaduskoosseisu biobibliograafianimestik 1944–1980” (1987), “Kes on kes?” // ERÜ Aastaraamat. 7:1995 (1996).

Osa vilistlastest, kes olid erialateadmised saanud F. Puksoo käe all, kujunes hiljem teiste **õpetajaiks**: H. Johani, K. Noodla, H. Masing, H. Tallmeister (Pulk), E. Kudu. Nende eeskujul ja olude sunnil võrsusid uued praktikud-lektorid-õpetajad: A.-M. Kirsell, E. Aare (Aun), K. Sarv (Bredo), R. Michelson (Jöks, Parmas), H. Piirson (Ruugla, Fischer).

Miks asuti õppima raamatukogundust ja bibliograafiat? Sellele küsimusele on vastanud peaaegu kõik, vaid 9 lehel ei ole vastust. Domineerivad järgmised motiivid:

- raamat, armastus raamatu vastu, raamatute rikas ja rahulik maailm; huvi kirjanduse, lugemise, kultuuri ja keelte, ka ajaloo vastu; raamatu ja hariduse väärtustamine kodus — 61,

- töötamine raamatukogus, huvi raamatukogude vastu (meeldiv õhkkond), meeldiv eriala, humanitaaralased kalduvused ja eeldused — 63,
- bibliograafia tähtsuse mõistmine ajendatuna prof. G. Suitsu kirjanduse loengutest — 1,
- õpetajaks saada ei tahetud või ei olnud mõeldavgi “ideoloogilise sobimatus” tõttu — 12,
- uus eriala ülikoolis (a-st 1954) — 5,
- juhused — 4,
- Tartu Ülikooli aura ja kõrghariduse taotlus — 2,
- kergeim pääsemisviis Vene sõjaväest — 1.

Tundub, et otsus eriala valikuks on tehtud argumenteeritult: uus eriala TÜ-s — ainult 5 isikut on toiminud selle järgi, juhuse hooleks on asi jäänud vaid 4 korral. Oluline on olnud kolleegi või sõbra soovitus, kes varem on raamatukogus töötanud või seda eriala õppinud, kes tunneb selle töö võlu — 8 juhul.

Küsimusele, **kas eriala oli/on meelepärane**, vastati nappide põhjendustega, enamasti sõnadega “on”, “ja”, “jah” — 24 korral. Vastamata on jäänud vähemalt 7 lehel. Huvitavamad põhjendused:

- lihtsalt on meelepärane — 20,
- meeldib töö/suhtlus raamatuga — 18,
- meeldib kontakteeruda lugejaga — 16,
- võimaldab pidevat enesetäiendamist ja -arendamist — 18,
- omandatud teadmiste mitmesugused rakendusvõimalused, nt pedagoogia, uurijana — 7,
- eriala avarus ja hargnevus, huvitavus, loovus ja vaimsus — 8,
- meeldivad õpingukaaslased, õppejõud ja inimesed raamatukogunduses — 5.

Erialase töö negatiivsete tahkudena on nimetatud: ühiskondlik, majandusalane ja massitöö (3), üksluisus (1), igivana töökorraldus — nagu 100 aastat tagasi (1)!

Kas oli sellist, **mis andis suuna või teadmised kogu eluks?** See küsimus sulas eelmisega osaliselt kokku, kuid eeldati vastajate süvenenumat mõtisklemist. Vastamata jäeti 59 juhul (47,2 %). Rohkem kui pooltes vastustes leidub toredaid väärtarvamusi:

- armastus raamatu ja kirjanduse vastu, lugemishuvi — 18,
- teatmekirjanduse avastamine ja hindamine, selle kasutamisoskus, informatsiooni otsimisviisid (ka raamatukogudes) — 14,

- silmaringi arendamine, pidevad õpingud ja õppimine — 9,
- vaimsus, Tartu vaim — 6,
- kohusetunne, täpsus ja põhjalikkus — 4,
- raamatukogude ja bibliograafiate süsteemides peegelduv inimõtte areng — 4,
- suhteliselt suured reisimisvõimalused — 3,
- pidada haridust ja haritust enamaks kui raha — 2.

Kas oled saanud teha erialast karjääri? Sellele küsimusele vastati vähe, ilmnes raamatukoguhoidjate tagasihoidlik loomus — pürgimine kõrgemale ei ole olnud ega ole unistuste tipp. Vastamata jäeti 28 korral. 47 vastajat arvas, et tehti karjääri, kui sellena arvestada pidevat tõusu ametiredelil. 50 korral vastati — “ei teinud, ega tahtnudki teha”, “selles asutuses (Raadiomaja) ei olnud oma erialal võimalik tõusta”, ““karjäär” lõppes aspirantuuri juhendaja surmaga”. Siin peituvad ka mõned poliitilise aspektiga vastused: ei kuulunud NLKP-sse; ei, seoses 40 kirjaga.

Kes on olnud see inimene, kellelt oled raamatukogutöös nõu saanud/võinud küsida? On vastatud konkreetselt, nimesid üles lugedes (57), ja ka anonüümselt, üldiselt. Väljenditega “paljudelt”, “direktorilt”, “teadusdirektoreilt”, “osakonnajuhatajalt”, “kolleegidelt”, “eesti raamatukogunduse grand old lady'd ning man'id” ja arutlevalt “nõu küsida meeldib paljudelt, sest inimeste teadmised ja hoiakudki on erinevad — hea on kiiresti mõnd fakti teada saada või enda arvamust vaagida” jms on 24 vastust. Konkreetsete nimede ja koos lisamärkustega “jt”, “jt headelt kolleegidelt” on 16 vastust. Vastamata on jäänud 21 küsitluslehte. “Ei ühtegi” on vastanud 2 isikut. “Nõu vajatakse rohkem teaduse alal, mitte praktilises töös” arvab 1 vastaja ja teine “põhjalikust, sügavuti tööst ei oldud huvitatud”. Abilisena ei ole kedagi vajatud, sest “olen pidevalt teisi juhendanud” on ka üks vastus!

Konkreetsed isikuid on nimetatud 86. Enim mainitud on: Kaja Noodla (26 korda), Elsa Kudu (13), Helene Johani (9), Voldemar Miller (8), Arda-Maria Kirsel (7), Helmi Masing (6), Vaime Kabur (5), Linda Kask (5), Linda Ploompuu (5), Tiiu Erleman, Konrad Kikas, Kyra Robert, Ivi Tingre ja Kaljo-Olev Veskimägi (kõik 4 korda). Järgneb pikk rida vanemate ja tuntud kolleegide nimesid, kuid ka uusi, noori spetsialiste erinevatest raamatukogudest ja erineva ettevalmistusega, näiteks Tiiu Reimo EARist, Ülle Soosalu ERRist, Katrin Gottlob TPÜRist, Hermann Liebaers Belgia Kuninglikust Raamatukogust. Abilistena nimetatakse mitmeid asutusi ja raamatukogusid, näiteks Moskva Patendi Instituuti, ERR-i osakonnajuhatajaid, peabibliograafe ja metoodikaosakonna töötajaid, Tartumaa Keskraamatukogu, Kallaste Raamatukogu, kolleege Hiiumaalt, lugupeetud TÜ õppejõudusid. Enamasti

on abi küsitud oma raamatukogu vanematelt ja kogenud töötajatelt ning endistelt õppejõududelt-praktikutelt.

Kas õpitud eriala valmistas pettumuse ja miks? Selge ja loodetud vastuse "ei valmistanud" annab 77 küsitletut. 29 inimest jättis vastuse võlgu. "Teise erialana ei valmistanud pettumust" on üks vastus. 9 vastust on majandusliku taustaga "palk oli nigel, võrreldes teiste asutustega", samas hinnang erialale ei pruugi halb olla. Erialas pettumust ei ole märgitud, kuid on lisatud mõningaid negatiivseid varjundeid, näiteks: "midagi erilist ei lootnud", "eriala ei valmistanud pettumust, aga mõned inimesed küll, kes sel alal töötavad", "tegelikkus oli oodatust hallim ja tuimem", "töö oli liiga "kinnine" — 8 tundi järjest iga päev", "sisetöö ei sobinud", "kasvasin sellest üle", "võõrkeelte tundmise nappus". On ka igati rahulolevaid vastuseid: "olen väga rahul töö ja erialaga", "valmistas rõõmu", "isegi imestan, et ikka veel siin" s.o raamatukogus.

Miks lahkusid erialaselt töölt? Vastamata on jäetud 56 korral, sest ei lahkunud. 25 vastajat sõnastavadki vastuse täpselt — "ei lahkunud". Seega 81 inimest (ca 65 %) on jäänud või saanud truuks jääda oma erialale. Lahkumise põhjustena loetletakse paljusid asjaolusid, mida tuleb sageli vaadelda komplekselt: pensioneerumine — 15, madal töötasu ja ebasobiv tööaeg — 9, elukoha vahetus — 3, harukogu likvideerimine — 2, tervislikud põhjused — 2, uute huvide tekkimine ja kaalutlused edukamaks tööks mujal, "komistamine" teaduse otsa — 4, kõrvalülesannete ebameeldivus — 2, tööalased ümberkorraldused, teoreetilise töö raskused — 2, mitu koondamist ja üks konfliktne direktor — 1, raamatukogus ei hinnatud enam (a-l 1989) erialateadmisi — 1, ametikoha loovutamine nooremale kolleegile — 1, pakuti tööd teisel alal (ajakirjandus, kirjastamine, raamatukaubandus, muuseum) — 4, määrati kultuuriosakonda — 1, minek valitavale ametikohale — 1. Lõbusa ja esmapilgul ootamatu varjundi annab vastus "ei ole erialasele tööle läinudki"! Neid inimesi on tõepoolest kuus. Vastused kinnitavad eriala valiku sihiteadlikkust, õpitu ja töö kokkukuuluvust ning erialaste oskuste kasutamise võimalusi ka muudel aladel.

Millisel töölal oled saanud rakendada õpitud või praktilises tegevuses omandatud erialateadmisi ja -oskusi? Küsimuse formuleerijad ootasid vastuseid just teistele erialadele siirdunuilt. Vastamata on jäetud 51 korral, mis osutabki sellele, et jätkuvalt töötatakse või töötati raamatukogudes. Paljud peavad oma vastustes silmas raamatukogu erinevaid töövaldkondi, näiteks bibliograafia-, info- ja teatmetööd, üliõpilaste-praktikantide juhendamist, maaraamatukogude metoodilist juhendamist. Teistest tööaladest nimetati järgmisi: pedagoogiline töö — 11, teadustöö — 8, ajakirjandus — 3, raamatukaubandus — 3, muuseumid — 3, kirjastustöö — 2,

giiditöö — 1, kino — 1, tehnoloogiliste ja tehniliste küsimuste lahendamine tööstuses (standardid) — 1. Rõõmustav on, et pedagoogina oma erialal töötavad Mari Kalvik (dotsent TPÜ infoteaduste osakonnas) ja Mati Muru (Viljandi Kultuurikolledži raamatukogunduse kateedri juhataja). Raamatukogunduse ja bibliograafiateadmisi ning oskusi on saadud rakendada erinevatel tööaladel, mis annab erialale kaalu juurde.

Raamatukogulik staaž? Märge on tegemata 8 isikul, täisaastate ja kuudega on vastanud 117 küsitletut. Väga palju tööaastaid on vilistlastel nagu Endel Annus (ligi 56 aastat), Virve Adamson (49), Elga Kuusmann ja Ellen Sarv (48), Virve Ennosaar (47). 46 aastat on töötanud 3 vilistlast, 45 aastat — 5, 40 aastat — 11, 37 aastat — 13, 36 ja 32 aastat — kummalgi 8. Keskmine tööaastate näit on 31,3 aastat. Raamatukogulikke tööaastaid ei ole 6 vilistlasel, sest nad on kohe asunud teisele alale.

Praegune ja/või viimane töökoht? Raamatukogudes töötavad pooled (62) vastuist, muudes asutustes 23, pensionile jäänuid on 37, koondatud 1, I grupi invaliide 1 ja suvel meie seast lahkunud 1.

Kõige rohkem vilistlasi töötab Eesti Akadeemilises Raamatukogus — 10. Järgnevad Tartu Ülikooli Raamatukogu — 8, Eesti Rahvusraamatukogu — 6, O. Lutsu nim. Tartu Linna Keskraamatukogu (koos harukogudega) — 6, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu — 4, Eesti Meditsiiniraamatukogu — 3, Eesti Kirjandusmuuseum — 3, Kallaste Raamatukogu — 2. Ühekaupa töötab vilistlasi üle Eesti erinevates raamatukogudes: Abja, Kehtna, Kärkla, Mustla, Põltsamaa, Pärnu, Pärnu-Jaagupi, Rapla, Tallinn, Tartu, Valga, Viljandi.

Vilistlased töötavadki ametikohtadel, mis eeldavad erialaste teadmistega inimesi: direktorite/juhatajatena — 5 (M. Jürgens, H. Porgasaar, E. Sarv, M. Tedremaa, S. Vainlo), arendusjuhina — 1 (L. Pärnoja), osakonna juhatajatena — 9, filiaali juhatajana — 1, sektorijuhatajatena — 5, pearaamatukoguhoidjaina — 2, vanemraamatukoguhoidjaina — 18, vanembibliograafidena — 3, raamatukoguhoidjaina — 9, bibliograafidena — 1, vanemtoimetajaina — 1, teabeinseneridena — 2, teaduritena — 3. Ametikoht on märkimata 3 vastajal.

23 muudes asutustes töötavast vilistlasest on rakendust leidnud järgmiselt: õpetajad ja õppejõud — 6 (2 neist erialaõppeasutustes), muuseumitöötajad — 4, toimetusetöötajad — 3, müüja, vahendaja, kassapidaja (seoses ajakirjanduse ja raamatukogudega) — 3, infotöötajad — 2, peadirektor — 1, arhiivimaterjalide korrastaja — 1, operaator — 1, personalijuht — 1, valvur — 1.

Tunnustused ja autasud. Raamatukogurahva loomupärane tagasihoidlikkus ja küllap ka praegune mentaliteet eelnenud aastate esiletõstmiste hindamisel on väljendunud järgmiselt: vastamata on 34 isikul, 27 isikut on märkinud üldsõnaliselt “aukirju”, seega on konkretiseerimata ca 49 % vastustest. Isikud, kes on saanud hiljem kõrge tunnustuse osaliseks, ei ole maininud varasemaid aukirju, tänuavaldusi ja kiituskirju. Kokku on siiski esitatud 31 mitmesugust tunnustusviisi.

E r i a l a s e i d tunnustusi saanuid nimetatakse järgnevalt ikka vaid küsitluslehele vastanute hulgast:

- ENSV Kultuuriministeriumi ja Riikliku Ametkondadevahelise Raamatukogukomisjoni Büroo “Raamatukogutöötajate teenetemedal” — 5 (A. Karjatse, E. Kaur, A. Klaassen, M. Laos, E. Ojasoo),
- ERÜ auliikmeid — 6 (E. Annus, V. Kabur, H. Kulpa, H. ja L. Masing, I. Tingre),
- ERÜ aastapremia laureate — 4 (K. Robert, M.-E. Klaus, A.-M. Kirsell, H. Riives),
- F. Puksoo auhind — 5 (E. Annus 1991 ja 1996, V. Kabur, I. Loosme, K. Robert, A. Tering),
- F. Puksoo auhinnakonkursi tunnustus — 4 (K. Robert, A. Tering, A. Ainz, A. Valmas).

Mitmed Eesti teadusasutused ja kõrgkoolid on oma m e d a l i t e g a austanud ka oma raamatukogu töötajaid:

- Eesti Teaduste Akadeemia aumedal — 1 (E. Annus),
- Tartu Ülikooli väike medal — 2 (M. Kümnik, T. Aav),
- TRÜ arstiteaduskonna teenetemedal — 1 (M. Tedremaa),
- TPI väike teenetemedal — 1 (H. Liin).

R i i k l i k k e tunnustusi ja autasusid on olnud varasematel aegadel ja on praegugi mitmeid:

- NSVL Kultuuriministeriumi rinnamärk “Raamatupropagandist” — 1 (L. Teder),
- rinnamärk “Eesti NSV kultuuritöö eesrindlane — 19,
- rinnamärk “Haridustöö eesrindlane” — 2 (H. ja L. Masing),
- Nõukogude Eesti preemia (1982) ja Eesti Kultuurifondi auhind (1994) — 1 (E. Aaver),
- Eesti NSV teeneline kultuuritegelane — 9 (E. Annus, T. Hiielo, V. Kabur, L. Kask, L. Peep, K. Robert, M. Tedremaa, I. Tingre, H.-A. Toome),

- Eesti NSV teeneline kunstitegelane (1982) ja Eesti NSV rahvakunstnik (1988) — 1 (A. Ritsing),
- Eesti Kultuurkapitali pension — 2 (E. Annus, K. Robert),
- personaalpension — 1 (L. Peep),
- Avatud Eesti Fondi iseseisvuspäeva eripremia (1994) — 1 (E. Annus).
- Riigivapi neljanda klassi orden (1997) — 1 (E. Annus).

Leidub tunnustusi ka v ä l j a s t p o o l t Eestit:

- Väliseesti Kirjanike Liidu preemia (1992) — 1 (A. Valmas),
- A. Puksowi Fondi laureaat (1995) — 1 (A. Tering).

Eesti o m a p ä r a s e i m erialane t u n n u s t u s alustas oma teekonda 30. mail 1995. aastal. See on Ivi Tingre sõrmus silmapaistvale raamatukoguhoidjale järgneva tekstiga: “Armastusest raamatukoguhoidja elukutse vastu ning ajendatuna soovist väärtustada ja avalikkusele teadvustada raamatukoguhoidja loomingulist, sihipärast ja vastutustundlikku tööd inimeste vaimseks arenguks, lähetan teele sõrmuse” [3].

Olles korduvalt tunnustatud kutseala parimaks ja omistatud rida tunnustusi alates kõrgetest riiklikest aunimetustest ja preemiast oma töökohta pidupäevade tänukirjadeni, siis tähendab see ju ikkagi lugupidamist ja meie töö tähelepanuväärsust. Mõnigi kord väärinuks tunnustatud töötajaja rahalist hüvitust, mida on senini vähe jagunud.

Kokkuvõtvalt. Küsitluslehed annavad palju huvitavat andmestikku vilistlaste stuudiumi ja töö kohta, mis oligi põhieesmärk. Olenevalt isikust, tema huvidest ja tegevushaardest ning suhtumisest küsitlemisse sisaldub lehtedel veel mõtteid ja informatsiooni isiku kui indiviidi kohta, mida käesolevasse ei ole suudetud mahutada. Vastustest ilmneb Tartu Ülikoolis raamatukogundust ja bibliograafiat õppinute armastus ja huvi oma valitud eriala vastu, antakse hea hinnang eriala sisule, vajalikkusele ja tähtsusele. Lugupidamise ja austuse osaliseks on saanud eriala õppejõud-praktikud ülikooli ja ka teistest raamatukogudest. Erialateadmised ja -oskused on soodustanud töötamist mitmel teiselgi tööalal. Vilistlased on raamatukogudes (isegi oma esimesel töökohal) püsinud, hästi toime tulnud ja paljudest on kujunenud oma eriala meistrid. Õpetus on osutunud tulemuslikuks! Arvamusavaldustest koorub ka üksikuid kitsaskohti, mida edasises erialaõpetuses tuleb arvestada.

Raamatukogunduse ja bibliograafia õpetamise vajalikkust Tartus peetakse tarvilikuks ka nüüd. Maria Sikk toonitab: “Kahjuks ei ole raamatukogunduse ja bibliograafia eriala enam ülikooli juures. Seda eriala vajaksid

/ka/ fondide hoidjad /muuseumides/". Ülikooli võimalused, arvestades nüüdset ainesüsteemset õpetamist ja head praktikabaasi ülikooli ja linna raamatukogu näol, annaksid lõpetanuile perspektiivis avarama haarde kui ainult raamatukogud. "Raamatukogutöö on tark töö" hindab vilistlane Reet Lensment. Vaime Kabur kirjutab: "Vajalik on selgete sihtide seadmine ja õige tegutsemine, aga paratamatult tuleb näha ka seda, mida senises "õigustühiseks" tunnistada. Paljalt patrioodiks pürgimine on liiga platooni-line, ega vii edasi." Raamatukoguhoidja ja bibliograafi kutse väärtustamise kohta sobivad hästi vilistlase Linda Kase sõnad: "Raamatukoguhoidja imidži loojaks oleme me kõik — igaüks omaette ja me kõik koos" [4].

Viited

1. Raamatukogu-asjandus ülikoolis käsitamisel // Päevaleht 29. 01. 27, nr 28, lk 8.
2. K. Noodla. 40 aastat bibliograafia õpetamisest Tartu Ülikoolis // Tartu Riiklik Ülikool 17. 02. 67, nr 3, lk 2; K. Noodla. Raamatukogunduse õpetamine Tartu Ülikoolis 1927–1967 // TRÜ Toimetised 248 (1969) 3–26 : tab; S. Vaaro. Eesti tuntumaid raamatukogutegelasi : /L. Ploompuu, H. Masing, K. Noodla, E. Kudu/ : Diplomitöö / TPedI. Tallinn, 1973. 88 lk; H. Pabor. Raamatukogunduslik kõrgharidus Eesti NSV-s aastatel 1944–1965 : Diplomitöö /TPedI. Tallinn, 1984. 96 lk; M. Aasmets. Raamatukoguliigituse arenguhooni Eesti Rahvusraamatukogus ja Helmi Masingu tegevuse taustal. 1.–2. kd. Tallinn : Valgus, 1990, lk 21–22, 62–68; M. Kalvik. Pilguheit raamatukoguharidusele Eestis aastail 1944–1988 // ERÜ aastaraamat. 6 : 1994. Tallinn, 1995, lk 75–81; M. Kümnik. Mõtteid raamatukogunduse õpetamisest Tartu Ülikoolis aastail 1954–1959 // Raamatukogu (1996) 2, lk 27–30; H. Johani. Raamatukoguhoidja, bibliograafi, informisti kutseala kaitseks // Raamatukogu (1997) 4, lk 5–10; H. Kulpa. Mälestuskild raamatukogunduse ja bibliograafia õppimisest Tartu Ülikoolis 1930ndail aastail // Raamatukogu (1997) 4, lk 10.
3. Ivi Tingre sõrmus // Raamatukogu (1995) 3, lk 45.
4. L. Kask. Pisut raamatukoguhoidjast — tema enese ja teiste väärtushinnanguis // Raamatukogu (1996) 1, lk 4.

KOHTUMISED RICHARD ANTIKUGA

“Inimene võiks õigupoolest 120-aastaseks elada,” lausus ühel kohtumisel siis veel 94-aastane Richard Antik, lisades kelmikalt, et kord näinud ta unes, et tema elab 137-aastaseks. Toronto eesti vanadekodu “Ehatare” 4. korruse elanike seast arvas ta end aga igatahes kõige tublima olevat: “Teistel mälu ja mõistus sassis ...” 93-aastaselt olevat ta silmanägeminegi veel nii hea olnud, et sai lugeda. Nüüd aga ei saa enam pojapojaga kirjavahetustki pidada, sest noortest abelistest, kes teda aeg-ajalt kirjatöodes abistavad, ei oska keegi taani keelt.

Teekonda alustades ei või kunagi päris kindel olla, kuhu välja jõutakse. Nii ei osanud allakirjutanugi 1995. aasta sügisel Torontos Tartu Instituudi arhiivi ellu ja tegmistesse sisse elades oletada, milliseid ootamatusi järgnevalt seitsmelt kuult loota. Karl Auna fondi stipendiaadina oli mu esmaseks tööülesandeks korraldada K. Auna käsikirjaline kogu, toimida jõudumööda samuti muudegi kogudega ja saada lõpuks tervikülevaade arhiivis leiduvast.

Jõulud tõid aga üllatuse, mille tulemusel tööreis andis n.ö planeerimata lisaproducti. EÜS-i vilistlase Erich Rannu pärimisele, kas Kirjandusmuuseumi töötaja ka midagi Richard Antikust kuulnud on, tuli muidugi jaatavalt vastata. Järgnes E. Rannu konkreetne ettepanek organiseerida Arhiivraamatukogu endise juhataja ja EKLA teaduri vahel kokkusaamine.

Nii tõigi 1995. aasta lõpp endaga kaasa tutvumise inimesega, kellest Eestis nõukogude ajal ja hiljemgi üsna vähe või ebamäärast kuuldi, kes osutus aga inimkehastuses ajalooliseks mäluks — kõrgeist vanadusest hoolimata vitaalseks ja vaimukaks. Kümnekonna kohtumise käigus kuulsin ja lindistasin mõndagi meenutuslikku R. Antiku kodu, lapsepõlve ja kooliaastate kohta, tööst AR-s, kodumaalt lahkumisest 1944 ja elust võõrsil. Need kassetid on hoiul Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis.

Nüüd hiljem neid üle kuulates tekkis ometigi küsimus — kuidas sellest kõigest kirjutada. Meenutused on ju üsna katkendlikud, pöördudes aina ja aina tagasi R. Antiku lapsepõlve ja kooliaastatesse. Paljud faktid vajaksid täpsustamist, lüngad täitmist. Pealegi kummitab mingi isevärki emotsioon — kõik kuuldu ja lindistatu toob silme ette vanaduse vaevadele vaprat vastu paneva vanahärra, kes on rõõmus võimaluse üle jagada oma meenutusi kellegagi, kellele neis ette tulevad kohad, nimed, sündmused pole

võõras, kauge maailm, vaid tuttav ajalooline või koguni tänane reaalsus, kes on kõiges selles kaasosaline, ehkki muutunud ajas. Lindilt vestluse taustaks kostev võõras keeles või võõrapärase kõlaga eesti keeles toimiv "Ehatare" igapäevaelu on see kontekst, kuhu minu jaoks asetuvad ka R. Antiku meenutused, milles kõige meelsamini pöördutakse kaugele jäänud Eestisse: varasesse noorpõlve, kooliaastatesse, töömehepõlve. Kõike seda meeles hoides peatutakse järgenvalt sellel, milliseks kujunes R. Antiku saatus võõrsil.

Arhiivraamatukogust lahkumise järel 1942 omandas R. Antik Tartus endise Vaht'i antikvariaadi kogud, asutades isikliku kunstigalerii. Kodumaalt lahkumise lugu algas nagu paljudel teistelgi 1944. Suvel asus Antikute perekond elama Elvasse, kus R. Antiku õemes V. Telling vabariigi lõpu-aastatel linnapea ametit pidas. R. Antik ise elas siiski jõudumööda Tartus, olles seotud töökohustustega ja teenistusega kodukaitstes. Antikute viimane kodu Tartus Kitsal tänaval oli puruks pommitatud, kraam Elvasse saadetud. Olukorra ohtlikumaks muutudes pidi ka R. Antik Tartu maha jätma ja asuma koos avalikult rahvavaenlasteks kuulutatud Tellingute pere ja abikaasa Agnese vanematega Elvast ümber Tallinnasse. Seal oldi umbes kuu aega — 17. augustist 20. septembrini.

Lõplik otsus Eestist lahkuda langetati olude sunnil ja kiirustamisi, nagu on jällegi teada paljudest teistest tollastest põgenemislugudest. Palgatud voorimehe võtsid teel sadamasse üle sakslased, põgenikud jätkasid teekonda käruga oma varandust kaasa tarides. Sadamas lehvis Eesti lipp, mispeale paljud olevat sadamast tagasi pööranud. Sadamas seisnud laevadest "Moero" ja "Lappland" sattus viimane olema see, millele asus Antikute pere. Varakult saabunud septembripimeduses jälgiti Tallinna pommitamist ja põlemist.

21. septembri hommik oli vaikne, pommitamist ei olnud. Laevad sõitsid sadamast välja, kui päike ei olnud veel tõusnud. Kõige ees liikus miini-traaler, siis "Moero" ja seejärel "Lappland". Hommikusöögi lõppedes võisid laevalael viibijad märgata aga lähenevaid lennukeid. R. Antiku kirjeldustest võis mõista, et need pildid pole pealtnägijate silmist kadunud tänase päevani: "Kohvrid ujuvad vee peal, sinised, kollased, pesu... Inimesed hüppavad vette. Laev püsti, inimesed ronivad tagasi laevale... nagu kärbsed... lauatiükide peale. Pilt nii selge, nagu ekraanilt vaata..."

Põgenikud jõudsid Danzigisse, kuid siirdusid Saksamaalt Taani. R. Antiku abikaasa Agnes oli teatavasti olnud Eestis üsna viljakas taani jt. skandinaavia keeltest tõlkija. Sündinud 31. märtsil 1903 Tartus, pärines ta omal ajal Venemaale elama asunud taani juustu- ja piimameistrite Laustenite perekonnast. Perekond oli omal ajal krahv Bergi poolt Sangaste mõisa kutsutud. Seal omandas Agnes eesti keele, samuti valdas ta saksa, vene ja prant-

suse keelt. Richard Antikuga tutvus ta Tartus preili Salomoni tütarlaste koolis õppides. R. Antik käis sel ajal Treffneri koolis. Antikud abiellusid 1924 ja neile sündisid 1925 tütar Ruth-Elna ja 1929 poeg Einar.

Põgenike seltskonnas polnud päris Taani kodakondseid rohkem kui Agnese vanemad. Ometi võeti põgenikud vastu, hoolitseti elementaarse öömaja ja toidu eest. Öömaja eest maksmiseks oli vaja teha üsnagi lihtsaid töid. Korteriorsingutel abistasid Laustenite sugulased, kuid üürikorterit polnud Saksamaa kaudu tulnutel lihtne leida — neid kardeti majja võtta. Taanlaste suhtumine sakslastesse ja nendega koostööd teinud inimestesse oli aktiivselt hukkamõistev. Seepärast oldi umbusklikud ka Saksamaa kaudu Taani tulnud eesti põgenike suhtes. Kuigi võõrastena ei olnud eneste sisseseadmine kerge, osteti lõpuks siiski maja, kus erinevad leibkonnad koos elama asusid.

Esimese kindlama töö leidis R. Antik arhivaarina kindlustusseltsi "Danske Phönix" peakontoris, seejärel eksport-importfirmas H. A. Möller. Nii ühes kui teises oli töö üsna pingeline ja täpsust nõudev. Huvitavamaks ja ka tasuvamaks osutus aga töö Hagerupi kirjastuse kunstikirjanduse ja rariitete osakonnas, kuhu R. Antikul õnnestus pääseda tänu keelteoskusele, raamatukogutööst saadud kogemustele ja teadmistele kunstiajaloo. Tema ülesandeks sai koostada ja täiendada katalooge, mis võimaldas tal rakendada kõiki eespool loetletud oskusi ja täiendada neid veelgi. Osakonna likvideerimise järel kaotas ta aga selle väärtusliku töökoha.

R. Antik töötas Taanis olles ka turismibüroos passide osakonnas, tegeledes peamiselt dokumentidega aga ka praktilise turismitöö korraldamisega. Elust Taanis oli R. Antikul meenutada mitmeid huvitavaid kohtumisi. Hagerupi juures töötades puutus ta sageli kokku rikaste kunstihuviliste ja ostjatega, nt omaaegse Soome suursaadikuga Eestis P. J. Hynnineniga, kes sõja järel täitis sama kohust Taanis. R. Antiku otsene ülemus Hagerupi juures oli härra Vogt, Sergei Rahmaninovi kunagine mänedžer ja sekretär, kes meeeldi pajatas meenutusi kuulsast muusikust. Vabadel hetkedel jalutuskäike tehes sattus R. Antik mitut puhku vestlema sõbraliku härrasmehega, kel sama marsruut ja kes lõpuks tutvustamisel osutus kirjanik Anker Larseniks.

Taanis elades oli R. Antik Eesti Seltsi juhatuse liige ja esimees. Ta on korraldanud Kopenhagens kaks eesti kunstinäitust, 1946 ja 1950. Viimane neist oli väidetavasti eriti ulatuslik ja toimus Charlottenborgi kunstiakadeemia näituste hoones. Võõrsilt tulnud oli siiski raske Taani ühiskonda sisse elada ja R. Antik otsustas lahkuda. Sooviavaldused olid antud Kanada ja Argentiina saatkondadesse, et aga vastutulelikud käendajad leidsid nimelt Kanadas, viiski saatus R. Antiku edasi sinna. Kuna perekond polnud nõus Taanist lahkuma, asus R. Antik üksinda 1951. aasta lõpus teele. Taani jäid

nii tema abikaasa kui ka lapsed, kes nüüdseks on kõik elavate hulgast lahkunud. Praegu elab Taanis R. Antiku pojapoeg.

R. Antik maabus uuel mandril Halifaxis 28. detsembril 1951. Sealts viis sõit edasi Montreali ja seejärel Torontosse, kuhu ta jõudis vana-aasta õhtul. Sõbrad olid tulnud teda jaama tervitama ja üsna pea viidi ta EÜS-i uusaasta vastuvõtule. Kohe uue aasta saabudes asuti plaane tegema kunstinäituse korraldamise osas, mille tulemuseks oligi esimene ulatuslikum eesti kunsti näitus Torontos jaanuaris-veebbruaris 1952. Esitatud tööd olid peamiselt kirjastuse Orto omaniku Andres Lauri ja R. Antiku kogudest. Nii oli alanud R. Antiku vilgas seltskondlik tegevus sealses eesti ühiskonnas, mis kestis pikki aastaid.

Üle 10 aasta käis R. Antik tööl Toronto Keskhaiglas. Kui ta haiglas töötamise lõpetas, oli tal tema enese sõnutsi raha vähe, aga kunsti juba üksjagu kogutud. Tema erialaks oli kujunenud Kanada XIX saj kunst ja akadeemikud (*Royal College of Art*). Ammuse kunstihuvilisena (omal ajal Eestist Prahast koolitusel olles oli ta lisaks raaamatukogundusele täiendanud end ka kunstiajaloo) tegi ta omale asja selgeks, nii et ei kahelnud endas, vaid võis asjatundjana oksjonitel osaleda ja oma kunstiäri käima panna. Tema enese sõnul oli ta tollal Kanadas ainus, kes Kanada kunstiga kauplema hakkas.

1960-ndail õnnestus tal soodsalt osta ruumid Toronto südalinnas, väga heas asupaigas — 664 Yonge Street. Tõenduseks selle kohta, et Toronto ühel peatänavatest tollal teisi eestlasi tooni andmas oli, olgu toodud katkend koguteosest “Eestlased Kanadas I”: “Tehes 1969 väikese jalutuskäigu Toronto kesklinnas, võiks astuda peatänaval Yonge’il Valter Koppeli (likvideerus 1969) mälestusesemete ärisse, mis oli üks esimestest eesti äridest Torontos üldse. Üle tänava, pisut lõunapoolse asub A. Amjärve kondiitriäri, mis omab ka harukauplusi. Sada meetrit edasi põhja poole samal tänavapoolle leiab R. Antiku kunstigalerii (vahetas omaniku 1969), otse üle tänava on Vello Muikmaa fotostudio, mille spetsialiteediks on reklaamitooted. Jõudnud idast läände siirduva Bloorini, võite osta Esto pagarisaadusi sama nime kandvast ärist.” (lk 172)

R. Antiku kunstiäri saavutas keskse koha Toronto rohkearvuliste galeriide hulgas. “Toronto näituste areenil pälvivad tähelepanu kaks näitust R. Antiku galerii korraldatuna a. 1964. Esimest (8.–15. märts) pealkirjaga “Eesti mineviku gravüüridel ja maakaartidel” galerii ja lisaks K. L. Marley ning E. Raidi kolleksioonidest eksponaatidega võib selleainelisena pidada esimeseks ja ainulaadseks. See haaras kataloogi järgi 92 numbrit 19. sajandi Balti kunstnike eestiainelisi gravüüre (rahvarõivad, talupojatüübid, linnade- ja maastikuvaated) ning 44 Liivimaa ja Balti mere haruldasi maakaarte alates 16. sajandist. Teine näitus (6.–13. det.) “Eesti kunst 1918–1944”, s.o. Eesti

Vabariigi aegne, hõlmas galerii koostisest graafikat, akvarelle ja õlimaale, kokku 72 tööd 22 kunstnikult.” (Eestlased Kanadas I, lk 537)

Siiski müüs R. Antik varsti galerii C. Guthenbergile, tuues ühe põhjusena äritänav Yonge’i muutunud õhkkonna ja kontingendi. Aga ka tööd oli üle pea, sest pidas ta ju galeriid üksipäini.

Koos Karl Eermega pani R. Antik aluse Eestlaste Keskarhiivile Kanadas (EKAK), mille juhatajaks ta sai K. Eerme surma järel 1975. Arhiiv paikneb Toronto Eesti Majas ja mitmeid aastaid oli R. Antiku kodu selle vahetus läheduses — üks maja ühel, teine teisel pool Broadview’d. Siis oli tööaeg praktiliselt piiramatut ja arhiiv ei töötanud mitte ainult lahtioleku aegadel, vaid siis, kui oli huvilisi. Seda ametit pidas R. Antik 17 aastat.

Üks R. Antiku armastusi on tema enda sõnade kohaselt olnud alati ajakirjandus. Nõnda on ta ka võõrsil teinud kaastööd sealsetele eesti lehtedele. R. Antik on EÜS-i liige aastast 1922. Kanadaski on ta olnud aktiivne kaasvõitleja, kuulunud EÜS-i vilistlaskonda ja olnud Toronto Koondise esimees. Samuti on ta osalenud Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu, Eesti Liidu Kanadas, Eesti Kirjastuse Kanadas tegevuses, kuulunud Eesti Skautide Maleva juhatusse, toimetanud koguteost “Eestlased Kanadas” jne.

R. Antikust kui hinnatud seltskonnainimesest räägib ka Kanadas 1996. aastal omakirjastuslikult ilmunud raamat “Mälestused Mootsi järvest/Moots Lake Memoires”. Muskoka vaikuses, Mootsi järve kaldal asuvad mitmete Torontos elavate eestlaste suvekodud. 1960 ehitas ka R. Antik sinna suvemaja. Naabrid olevat teda isekeskis Järvevanaks hüüdnud, kirjutab raamatu üks koostajaid Helga Sepp ja jätkab: “Richard Antik müüs oma suvitusmaja vanaduse lähenedes ja hakkas linnaelanikuks. Tema lahkumine oli meile suureks kaotuseks. Meie kõik tundsime puudust tema põhjalikkudest teadmistest ja mälestustest vanast heast Tartu ajast, mida ta meile jõudetundidel järve ääres pajatas.” Raamatus, mis sisaldab suvituseltskonna mälestuslikke kirjutusi, leidub ka H. Sepa jutujamine R. Antikuga aastast 1995, mis annab hästi edasi R. Antikut tollal ümbritsenud meeoleolu aga ka tema muhedat pajatamise stiili. Seepärast olgu siinkohal esitatud pikem tsitaat raamatust:

“Olime oma järvenaabritega head sõbrad ja kuna olime mitte nii noored, siis hoidsime üksteisel silma peal. Mõnikord olime aga hoolitsuses liiga agarad ja “silma peal hoidmine” lõppes halenaljakalt. Mäletan, olin kord hilisel õhtutunnil naabrite juures kohvi joomas. Otsustasin koju järveäärset jalgrada pidi, kuigi see oli ohtlik pimeduses. Keeldusin koju-saatjatest ja sammusin kindlalt oma suvila poole. Olin just koju jõudmas, kui kuulsin minu seljataga vee solinat ja suurt “mauhti” — vist kivi kukkus

vette. See “kivi kukkumine” tekitas aga naabri majas paanikat. Naabrid jooksid vee äärde — vist küll Antik kukkus vette. Sumati vees, otsiti, palvetati taeva poole aga Antikut ei kuskil. Ainult tume vesi loksus vaikselt. Oh seda ahastust! Siis kõige suuremas paanikas lõi valgeks Antiku maja ja ta hõikas uksele: “Mis te sääil solistate?” See oli meie kõikide esimene kogemus kuulda, missuguse “mauhti” kobras oma laia sabaga vette hüpates tekitab. Mul on mälestuses mitmed lood, kuid mu käsi on nõrk kirjutamiseks, ainult pilte saan veel raamidesse panna. Aga kirjutage teie, kallid endised järvenaabrid, ja tulge mulle neid ette lugema.”

Ei oska arvata, kas ja kuna võiks käesolev kirjatükk jõuda R. Antikuni. Kui täitub tema unenägu, millest hakatuseks juttu oli, siis pole selles ju kahtlustki. Väike on aga lootus, et mälestuskatked, mida siinkohal kokku on püütud sõlmida, saaksid asjaosalise enese poolt täpsustatud, täiendatud või lausa ümber kirjutatud. 1995 üles võetud lintidel leiduv on paraku vaid tühine osa R. Antiku ajaloolise mälu kogu ulatusest: tsaariaeg, Vabadussõda, Eesti Vabariigi sünni- ja edenemise lugu, veel üks sõda ja lahkumine kodumaalt... Kahtlemata saanuks lugu sootuks teine, kui kirjutanud oleks meenutaja ise, aga tema käsi oli siis selleks tõesti juba liiga nõrk. Eemal viibivale R. Antikule mõttes tervisi saates, panen siinkohal punkti tema enese sõnadega, mis sagedasti meenutusi katkestasid või lõpetasid, jäädes mõtlike ja elutarkadena õhku rippuma: “Nii on lood...”

Allikad

- Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos. I. Toronto, 1975, lk 172, 537–538.
- Mälestused Mootsi järvest/Moots Lake Memoirs. Moots Lake Cottage Owners Association. Toronto, 1996, lk 96–97.

P.S. Veel enne käesoleva aastaraamatu trükikotta jõudmist saabus Kanadast kurb sõnum: Richard Antik lahkus meie keskelt 16. aprillil 1998 — mõni päev pärast oma 97-ndat sünnipäeva.

ÕNNITLEME ERÜ LIIKMEID — 1997. AASTA JUUBILARE!

85. sünnipäev:

Edith Poom 22. 03. 1912

70. sünnipäev:

Aino Kopp 07. 05. 1927

Ilme Martin 02. 07. 1927

Endla Vaher 03. 05. 1927

Valdemar Vilder 08. 01. 1927

65. sünnipäev:

Ilse Hamburg 21. 01. 1932

Ruth-Regina Hõbemägi 13. 11. 1932

Ly Läll 18. 03. 1932

Helju Peterson 15. 05. 1932

Evi Rannap 27. 12. 1932

Niine Rattik 20. 02. 1932

Ivi Tingre 05. 01. 1932

60. sünnipäev:

Mari Kalvik 09. 04. 1937

Aita Karjatse 15. 05. 1937

Mati Muru 04. 02. 1937

Kaie Männik 10. 07. 1937

Aime Olvik 05. 02. 1937

Helje Riives 01. 07. 1937

Silvi Roomets 15. 08. 1937

Selma Seppas 24. 12. 1937

Viiu Sinisaar 05. 03. 1937

Meeta Sõna	06. 03. 1937
Milvi Tedremaa	01. 06. 1937
Ene Tiismaa	14. 11. 1937
Eha Tillmann	12. 02. 1937
Eha Valdma	30. 10. 1937

50. sünnipäev:

Kristi Alaküla	25. 04. 1947
Reet Hein	13. 08. 1947
Galina Horina	10. 07. 1947
Maret Kaju	25. 09. 1947
Eva Kivi	11. 02. 1947
Eha Klamp	16. 04. 1947
Lea Krull	28. 05. 1947
Riina Langemets	20. 03. 1947
Asta Leiten	27. 04. 1947
Maire Lillepea	27. 04. 1947
Sven Maiväli	20. 04. 1947
Arda B. Mäepere	28. 08. 1947
Anu Nuut	26. 08. 1947
Mare Pikkal	12. 07. 1947
Ere Raag	05. 02. 1947
Mihkel Reial	13. 06. 1947
Sirje Ristikivi	01. 04. 1947
Silvi Tenno	19. 12. 1947
Tiina Tuvi	13. 10. 1947
Kaie Tähe	31. 07. 1947
Anne Valдру	23. 07. 1947

RAAMATUARVUSTUS

Harri Kiisk

NÕUKOGUDE TSENSUUR EESTIS: AJAST, MIL RAAMATUID KIRVEGA PURUKS RAIUTI JA AHJUS PÕLETATI

Kaljo-Olev Veskimägi “Nõukogude unelaadne elu”

See oli 1940. a augustikuu keskpaiku, kui Tallinnas, Balti jaama ees toimus Moskvast tagasisaabuva okupeeritud Eesti kommunistliku nn riigivolikogu delegatsiooni vastuvõtmine. Nad olid käinud palumas Eesti ühendamist Nõukogude Liiduga. Jaamahoone trepile oli asetatud kõnepult, mille taha asus Johannes Vares-Barbarus, kes naiivselt õnneliku ja otse ärganud näoga kuulutas: “Nüüd on meile maailm lahti! Nüüd on meil õhku ja avarusi! Nüüd Eestis jälle kõlab töömehe vaba laul!”

*

Kunstnik Georg Westenberg, kes töötas Riigi Trükikojas, tõi mulle säält trükitud salajase nimekirja keelatud kirjanduse kohta, mis oli esimene taoline Eestis. Selles nimekirjas leidub ka Johannes Barbaruse “Memento”, mis sisaldab poemid Mihkel Martna ja Eduard Vilde kohta. Nii oli siis see “nüüd on meil õhku ja avarusi!” Iseseisvusajal avaldas Barbarus tosin luule-raamatut ja oleks tänuväär, kui need kogud avaldataks uuesti faksiimiles. Nii saaks originaalsel kujul kättesaadavaks ühe meie produktiivse ja küllaltki huvitava luuletaja looming, sageli trükitehniliselt põnevas kujunduses, tihti Jaan Vahtra kubistlike illustratsioonidega ja ilusate kaantega. Nende kogude uustrükk oleks hädavajalik aga ka selles mõttes, et nii nähakse, kui võrd suur vaimuvabadus valitses Eesti Vabariigis. Barbarus võis vabalt edvistada nii kommunismi kui ka maailmarevolutsiooiga — keelu alla ei läinud sellest mitte midagi tol hirmsal vaikival ajastul, kui Päts oli president. Esimene keeld tabas Barbarust nüüd, mil ta ise oli nn ülemnõukogu presiidiumi esimees, seega mingi *quasi*-president. Keelatud raamatute nimekirjale ei kirjutanud alla mitte too kommunistide poolt nii sõimatud siseminister Kaarel Eenpalu või kolonelist haridusminister Aleksander Jaakson, vaid hoopiski

endine Varese valitsuse välisminister ja nüüdne kommunistlik hariduse rahvakomissar Nigol Andresen ja nõunik August Alle. Mõlemad mehed olid hädaldanud vaimse surve üle iseseisvas Eestis. Tõsi küll: Alle ei jaksanud avaldada üle nelja luulekogu (aga Barbarus suutis neid siiski ilmutada 12!).

*

1996. aastal ilmus Tallinnas Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonna raamatukogunduse õppetooli dotsendi Kaljo-Olev Veskimägi (sünd 15. juulil 1930) uurimus “Nõukogude unelaadne elu” (352 lk), mis toob päevavalgele rohkesti seni tundmata üksikasju. On tunne, nagu loeks mingit irratsionaalset-groteskset-satiirilist romaani, aga kahjuks on sääil kirjeldatu valus ja traagiline tõde, kui soovite: sotsialistlik realism. Nagu uurimusest selgub (lk 88) algas töö keelatud raamatute nimekirjaga juba Varese valitsuse haridusministri Johannes Semperi ajal, kusjuures suure töö tegi kommunistlik sisekaitseülem Harald Haberman. Huvitav oleks muidugi teada, kas Barbaruse “Memento” pandi keelatud teoste nimekirja juba Semperi ajal, kes oli Barbaruse lähedane sõber ja mõttekaaslane. Mõlemad olid teatavasti eesti jõukaimad kirjanikud ja sooritasid tihti pikki ja kulukaid välisreise. Varese-Barbarus kuulutas Moskvast tagasi jõudes küll, et “nüüd on meile maailm lahti!”, aga reisimisele tehti selleks korraks lõpp.

*

K.-O. Veskimägi nimetab (lk 91), et raamatute keelukomisjoni kuulusid kirjanikest pääle Semperi ja Alle veel August Jakobson, Mihkel Jürna ja Rudolf Sirge. A. Jakobson oli 1940. a mais saanud K. Pätsilt presidendi auhinna (1500 kr). M. Jürna oli 1940. a juulis-augustis kommunistliku riigivolikogu abisekretär; tema novellikogu “Üks armastus” pandi augustis keelatud raamatute nimekirja — moraalsel põhjustel. Keelustati ka keelukomisjoni liikme R. Sirge kirjutatud “Jozef Pilsudski” elulugu. A. Jakobsoni “Vaeste-Patuste alev” ja kaks novellikogu pandi keelu alla 1949. aastal. A. Jakobson oli kahekordne Stalini preemia laureaat ja ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees — *quasi*-president aastail 1950–1958. Johannes Sütiste avaldas kohe okupatsiooni algul pikema poemi “Maakera pöördub itta”, kus muu hulgas mõnitab president K. Pätsi, kes talle 1936. a oli andnud riigivanema auhinna (1000 kr) luulekogu “Päikese ootel” ja poemi “Noored partisanid” eest. Viimane keelati nüüd A. Alle poolt (lk 115). Olgu veel meenutatud, et J. Semper oli saanud riigivanem K. Pätsi käest auhinna koguni kahel korral, 1935 ja 1937.

Väga vaenulikult suhtuti teatavate kirjanike poolt Kaarel Eenpalusse. Ometi oli tema see, siis veel riigivanem Karl Einbund, kes 1932. a-l seadis sisse riigivanema auhinna, mis 1938. a-l läks üle presidendi auhinnaks. Eenpalu peaministriks olles viidi läbi Raamatu Aasta ja korraldati hiljemgi rida üritusi eesti raamatu tutvustamiseks ja levitamiseks. See oli lausa erakordne huvi ja toetus, mida tookordne riigivõim osutas raamatule. Kirjastus "Loodus" korraldas 1927. a-st alates kuus romaanivõistlust, mis tõid esile rohkesti uusi autoreid. Nii lõi end A. Jakobson läbi juba oma esimese romaaniga "Vaeste-Patuste alev". "Looduse" direktor Hans Männiku eestvõttel anti välja ka 8-köiteline "Eesti Entsüklopeedia", mida Eesti Vabariigi 20. aastapäeval riigihoidja K. Pätsi poolt osteti ja üle kogu maa koolidele kingitusena laiali saadeti.

K.-O. Veskimägi nimetab (lk 61), et ENSV Kirjandus- ja Kirjastus- asjade Peavalitsuse ülem aastail 1946–1950 oli Leonida Päll, kelle "valitsemisaega" langeb kõige järjekindlam eesti raamatu hävitamine." Veskimägi avaldab L. Pälli järgmise seisukoha: "Peab tunnistama, et enne nõukogude korda Eestis ilmunud kirjandus tuleb suuremalt osalt kõrvaldada." 26. veebruaril 1948 andis L. Päll kirjaliku käsu "Kõigile maakondade volinikele", milles seisab: "Teie juures kogutud ajakirjad "Looming", "Eesti Kirjandus" ja "Eesti Entsüklopeedia" tulevad otsekohe hävitada põletamise teel." (Lk 206.)

Ja täpselt 10 aastat tagasi oli K. Päts kinkinud koolidele entsüklopeediad. Eesti Haridusministeerium oli koolidele tellinud "Eesti Kirjanduse" ja "Loomingu". Ja kirjastus "Looduse" direktor H. Männik arreteeriti NKVD poolt ning küüditati, samuti kui K. Päts, K. Eenpalu, A. Jaakson jt kultuuri toetanud eesti riigimehed. Raamatu Aasta peasekretär, haridusministeeriumi nõunik Juhan Jaik, kes tegi palju raamatute tutvustamiseks ja levitamiseks, aga samas pidi taluma mitmeid halvustavaid väljendeid mh A. Alle poolt, pidi nüüd nägema, kuidas Alle nõunikuks oleku ajal läks A. Jakobsoni ettepanekul keelu alla Juhan Jaik'i noorsooraamat "Uhuu jutustused" (lk 116).

Nõukogude-aegse haridusministeeriumi "Noorsoo ja Vabahariduse osakonna värske direktori Paul Rummo" ülesandeks jäi eeskätt keelatud noorsookirjanduse nimekirja koostamine (lk 113, 118). P. Rummo paigutas sinna 120 teost. Nagu mäletan, olid nimekirjas ka pildiseeriad "Miki-Hiir" ja "Piilu-Part". Kooliõpetaja Karl Taev koostas nimekirja 120-st ajalooainelisest teosest. Mihkel Jürna pani omalt poolt kirja 52 memuaarteost. 1935. a-l anti

kirjanikele Raamatu Aasta auhinnad, kusjuures noorsookirjanduse eest sai I auhinna O. Luts ning II auhinna J. Parijõgi ja J. Jaik. Jüri Parijõgi sai 1938. a ka presidendi auhinna (1000 kr). 1941. a juulis tapeti ta NKVD poolt Tartu vangla õuel. 1941. a augustis hukati Julius Oengo (J. Oro). Heiti Talvik suri 18. VII 1947 Siberis; Hugo Raudsepp hukkus vangilaagris 16. IX 1952. Ta sai Raamatu Aasta auhinna (1000 kr) näitekirjandusliku loomingu eest ja 1939. a-l ka presidendi auhinna (1500 kr).

*

TKA — selle tähtedekombinatsiooni taga seisab seletus: Täiesti keelatud autorid. Nende hulgas olid esikohal eesti riigimehed K. Päts, K. Eenpalu, J. Laidoner, J. Tõnisson, J. Uluots, A. Rei, A. Piip jt. (Lk 245.) TKA alla arvati põgenenud kirjanikud (Suits, Under, Visnapuu, Gailit, Mälk, Kivikas jt) ning hiljem ka need, kes kodumaal põlu alla pandi (Tuglas, Semper jt). Keelu alla läksid Mart Pukitsa teosed. M. Pukits oli teinud palju läti kultuuri tutvustamiseks Eestis. Nagu K.-O. Veskimägi kirjutab (lk 244), “anti 1954 Pukitsale Läti NSV teenelise kultuuritegelase aunimi. Uudist levitas TASS ja ajakirjandus.” Tänu sellele anti 10. märtsil 1955 TKA alt vabaks M. Pukits. Väga rohkesti taolisi üksikasju saame teada K.-O. Veskimägi uurimusest.

*

Üks eriti agaraid tsensoreid-raamatuhävitajaid oli Irina Rodionova, neiuna Burtseva, sündinud 1920. a-l Tallinnas. 1941. a-st alates töötas ta NKVD-s ja 1947. a-l siirdus n.ö raamatute alale. Veskimägi kirjutab: “Just tema tegutsemisaastatele 1948–1953 langeb eesti raamatute hävitamise lõpuleviimine ja just tema selle ka lõpule viis. [- - -] Keelatud raamatute nimestikus toodud raamatutest kõige suurema osa on ette pannud just tema. Ehmatama paneb selle naise viha, millega ta seda tegi.” (Lk 64.)

*

Meeste poolelt paistavad silma eelkõige nn ideoloogid — Endel Sõgel ja Max Laosson, kes Stalini-Beria hirmsaima terrori päevil olid ässitajad ja süüdistajad. Oli veel kolmaski nn ideoloog, tänaseks unustusse vajunud Magnus Mälk. Tema nimegi ei leidu suures “Eesti kirjarahva leksikonis” (Tallinn, 1995). Nagu K.-O. Veskimägi leiab, võinuks Mait Metsanurga õel kommunist *Dora Praats* (ilmus “Ammukaares”) olla “otsekui maha kirjutatud Magnus Mälgult, mehelt, kelle isal on Kalamajas kaks maja, ise on

vapside kihutuskõneleja, aga teinud õige pöörde, sai sukavabriku komissariks ja seejärel ka direktoriks.” (Lk 105.)

1949. a-l sokutas parteisekretär Ivan Käbin Magnus Mälgu okupeeritud Eesti Kirjanike Liidu sekretäriks. Tema ajal visati Kirjanike Liidust 1949. a-l välja N. Andresen ning 1950. a-l J. Semper, P. Viiding, A. Sang, K. Merilaas, B. Alver, H. Raudsepp, L. Kibuvits, M. Metsanurk, L. Anvelt, A. Taar, A. Tassa, P. Vallak ja M. Veetamm.

9. detsembril 1950 peeti koosolek, millest võtsid osa E. Männik, A. Alle, O. Urgart, I. Sikemäe, M. Raud, M. Mälk, P. Kuusberg ja M. Jürna. Nende poolt otsustati heita Kirjanike Liidust välja ka F. Tuglas, kes 1937. a-l oli saanud riigivanem K. Pätsi I auhinna (1000 kr) ja 1935. a-l Raamatu Aasta auhinna (1000 kr). Eriti teravaks Friedebert Tuglase ründajaks koosolekul oli Oskar Urgart. Nn ideoloogide kõrval tuleb tegeliku raamatute keelaja ja hävitajana märkida Arnold Adamsi nime, kes aastail 1959–1983 oli ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse ülem.

K.-O. Veskimägi uurimuse keskel (lk 112–113 vahel) on toodud pilte ja dokumente. Neist Tallinnas, 1. juunil 1959. a antud Akt Nr. 11 toob kahel leheküljel nimekirja paguluses ilmunud eesti raamatuid ja sissejuhatuses üteldakse nende saatusel, et on “põlemise teel hävitatud”. Alla on kirjutatud peavalitsuse ülem A. Adams ja eriosakonna juhataja E. Tilk; juures oli ka A. Pöder. Nimekirjas on 45 raamatut; autoreist mh G. Suits, A. Gailit, M. Under, B. Kangro, V. Uibopuu, J. Köpp, Arvo Mägi, G. Helbemäe, K. Rumor, Aino Kallas, A. Kivikas, P. Krusten, E. Ilbak, L. Reiman, J. Jaik, A. Teder, A. Mälk, aga ka R. Tagore (!). Reino Sepp’ a “Eesti spordileksikon” ja Juhan Aaviku helitööd hävitati samuti “põletamise teel”. Ka heliplaadid ei pääsenud keelustamisest. Tolle nimekirjaga tegelesid parteitegelased I. Käbin, L. Lentsman, Rebane, E. Jaanimägi ja Harri Kõrvits. Neist viimane oli tuntud heliloojate põlu alla panijana.

Moskva Raadioinformatsiooni Komitee esimees oli pärinud 1951. a-l Ivan Käbinilt aru, milliseid eesti heliplaate võiks uuesti välja anda ja saatnud vastava nimekirja. Kui see tagasi saadeti, olid eesti kommunistid maha tõmmanud A. Lätte “Pilvedele”, ühe mõjuvamaid meeskoorilaulu (põhjendus: “Sügav haud, idealistlik-nukrutsev”), E. Kapi “Mere kutse” Elsa Avessoni klaveriseadega (põhjendus: “E. Avesson saatis J. Simonit Saksamaal”), G. Ernesaksa “Jüriöö marsi” J. Barbaruse sõnadele, M. Härma “Tuljaku” ja “Meeste laulu”, V. Kapi laulud “Kannel” ning “Kallis Mari” — viimased E. Avessoni klaveriseades. Keelu alla pandi kogu usuline kirjandus.

*

Õnneks suudeti siiski väga palju päästa. Kõigepäält vaprad raamatukogude töötajad ja siis muidugi kodud. Eriti kardetavaid teoseid peideti, kuhu võimalik. Kui aga läbiotsimisel keelatud kirjandust leiti, võis see tuua ränga karistuse. (Lk 215–231.) Nii mõisteti Tartu tuletõrjuja Johannes Hausenberg 5 aastaks ja ametnik Johannes Bitter 10 aastaks vangilaagrisse Siberis. 19-aastane Tallinna Polütehnilise Instituudi üliõpilane Rünno Mullari arreteeriti ning sai 25 aastat vangilaagrit ja viis aastat asumist.

Kui eesti kompartei keskkomitee 1948. a-l leidis, et Moskvas ülemkohus “on tõesti olnud liiga leebe”, siis sõnas tookordne 1. parteisekretär Nikolai Karotamm: “Ei mingit armuheitmist. Kohus peab alluma parteilisele juhtimisele.”

*

K.-O. Veskimägi kirjutab (lk 53) 1940. a kohta, et “eeltsensuurita [- - -] tohtisid ilmuda vaid apteegitähikud [- - -].” Omal ajal oli apteegis hambapasta kõrval müügil ka hambapulber väikestes paber-kottides. Minu ema, Marta Kiisk, töötas Tallinna Linnaapteegis Pärnu maanteel. Neil hakkasid hambapulbri kotid otsa lõppema. Vanasti telliti lihtsalt uued, aga nüüd tuli kotike saata loa saamiseks ülemtsensor Olga Lauristini asutusse. Säält tuli see tagasi trükkimiskeeluga, mis tekitas rohkesti imestust. Lähemal vaatlusel selgus aga, et aluspaber oli valge, tekst oli suurte siniste tähtedega ja varjud olid mustad. Muidugi — Eesti lipp! Olga ja Johannes Lauristin olid 1940. a suvel Krimmis puhkusel. Nüüd saabus O. Lauristin Tartusse, kus koos L. Kriguli ja L. Voltriga korraldas keelatud raamatute hävitamist Gustav-Adolfi tänava kirjastuse maja keldris ja õuel. Paarkümmend inimest olid kirvestega töö. (Lk 133.)

*

Agarast kontrollimisest hoolimata juhtus siiski ka äpardusi (lk 65): “Nõukogude *unelaadne* elu” pidanuks olema “*uuelaadne*”; “*Teotame* üksmeelselt rahuüritust” on õigesti “*Toetame*”; “*Kassivõitlus*” on muidugi “*klassivõitlus*.” Siia võiks veel lisada loo nõukogude esimese okupatsiooni päevilt, mida jutustas Ervin Pütsep. 1940. a sügisel peeti Nõukogude Vene lennuväe päeva. Võru ajaleht pidi avaldama sel puhul suure loosungi: “Elagu võimsad stalinlikud kotkad!” Kui leht trükist ilmus, seisis sääl: “Elagu võimsad stalinlikud *kotad!*” Õnneks märgati seda enne lehe väljasaatmist, muidu oodanuks toimetust ränk karistus.

*

Mõned vähemad õiendused:

- Lk-l 117 on antud romaani “Suletud ring” autorina Valev Uibopuu. Peab olema *Valter* Uibopuu. Raamat ilmus 1930. a-l, mil Valev Uibopuu oli 17-aastane.
- Lk-l 201 märgitud autor E. Roosenberg on õigesti *E. Rosenberg*.
- Lk-l 211 loeme, et Hendrik Adamsoni viimane luuletuskogu oli ilmunud 1928. Sel aastal ei ilmunud H. Adamsonilt ühtki kogu ja viimasena ilmus “Linnulaul” 1937. a-l.
- Lk-l 245 leiduv K. Adson on ametlikult küll Karl Arthur Adson, aga kirjanikuna siiski A. (= Artur) Adson.
- Lk-l 288 toodud B. Hiir peaks vististi olema R. (= Randar) Hiir või E. (= Erni) Hiir?
Ja allpool leiduv I. Mihkelson on õigesti J. (= Johannes) Mihkelson.
- Lk-l 291 imestab raamatu autor, et Andres Roolah’ti propagandateos “Nii see oli ...” lääneski “kergel käel” vastu võeti. “Teatajas” kritiseeris seda teravalt Aksel Mark ning Andres Roolah’ti poolt Rein Kordes’e varjunime all kirjutatud varasemategi võltsingute õiendamiseks on “Teataja” kulutanud mitmeid lehekülgi.

*

K.-O. Veskimägi kirjutab (lk 310), kuidas soomlased keelatud eesti raamatute nimekirju nähes leidsid, et “küll anti teil välja väga palju halba kirjandust”. Nad kohkusid alles siis, kui neile näidati keelatud soome autorite nimesid nagu E. Enäjärvi, P. Haanpää, M. Jotuni, Arvid Järnefelt, L. Kettunen, I. Kianto, Larin Kyösti, J. Lehtonen, E. Leino, H. Onerva, F. E. Sillanpää, M. Talvio, M. Waltari, Aino Kallas.

On tänuväär, et K.-O. Veskimägi selle põhjaliku uurimuse avaldas, sest kunagi võib uus generatsioon, kel pole nõukogude terroriajastust isiklikku kogemust, küsida: kas ikka oli tõesti nii hull, kui räägitakse? Siis jätkub, kui mõrvatute ja küüditatute nimekirjadele lisada keelatud raamatute loetelu ja Veskimägi uurimus sellest, kuidas neid põletati ja kirvega puruks raiuti.

KROONIKA

Reet Olevsoo (koostaja)

EESTI RAAMATUKOGUHOIDJATE ÜHING 1997. AASTAL

17. jaanuar Juhatusese koosolek:
– kinnitati F. Puksoo auhinna žürii koosseis
– kinnitati ERÜ 1997. aasta tegevuskava
– ERÜ aastapreemiale olid esitatud Helje Riives (TTÜR), Astrid Pöder (Libatse raamatukogu), Asta Leiten (Laiuse raamatukogu), Elna Ots (Orissaare raamatukogu) ning teenetepreemiale Elfriede Kristal (Kaberneeme raamatukogu) ja Maare Kümnik (TÜR).
Juhatus otsustas anda aastapreemia Helje Riivesele ja teenetepreemia Elfriede Kristalile
– arutati ERÜ aastakoosoleku ja kõnekoosoleku korraldamist
– otsustati teha aastakoosolekule ettepanek määrata välisliikmete sisseastumis- ja liikmemaksuks à 25 USD
– arutati abinõusid Kirjasto 3000 töökõlbliku versiooni saamiseks ATP Oy-lt
19. jaanuar Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus kohtus Kodukant Viljandimaa esinaine Kaja Kauri ja Sudiste Maanaiste Seltsi asesinaine Helve Joonega
20. jaanuar F. Puksoo auhinna žürii — Mare Lott (esinaine), Kalju Tammaru, Uno Liivaku, Anne Valmas oli koos ERÜ büroos. 1996. a. ilmunud töödest otsustati auhind anda Kaljo-Olev Veskimäe raamatule “Nõukogude unelaadne elu: Tsensuur Eesti NSV-s ja tema perekonnad”. Esitatud töödest märgiti ära Arvo Teringu uurimus “Descartes ja tema ideede jõudmine Baltimaale 17. saj. ja 18. saj. algul”. Auhind anti üle 23. jaanuaril Tartu Ülikooli Raamatukogu F. Puksoo päeval
27. jaanuar Kohtumine ATP Oy esindajatega, kirjutati alla lisaprotokollile, mis sätestas edasise töö käigu Kirjasto 3000 töökõlbliku eesti versiooni loomiseks
5. veebruar Kalju Tammaru kohtus Eesti Raamatukaupmeeste Liidu esinaine Sirje-Mai Pihlaku ja Soome Raamatukaupmeeste Liidu tegev-

direktori Olli Eräkiviga. Arutati Euroopa ja Ülemaailmse Raamatu-kaupmeeste Liitude peakoosoleku (Stockholmis) väljasõiduistungi korraldamist 1998. a. suvel Tallinna

18. veebruar ERÜ aastakoosolek RRI konverentsisaalis, osales 197 ERÜ liiget. Juhatusse valiti Jüri Järs (TTÜR), Kalju Tammaru (EHR), Malle Ermel (TÜR), juhatuselise liikmekandidaadiks jäi Mari Sibul (RR)
- Kõnekoosolek "Mida ühiskond ootab raamatukogult?". Diskussiooni juhtis Aira Lepik (TPÜ). Oma arvamust olid tulnud avaldama TPÜ professor Mati Heidmets, Küberneetika Instituudi direktor akadeemik Ülo Jaaksoo, Tartu Linna Haridusosakonna humanitaarainete peakoordinaator Piibe Leiger, TTÜ professor Vahur Mägi, arst Virve Siirak, Riigikogu liige Andres Tarand, Viljandi Paalalinna Gümnaasiumi direktor Vello Unt ja TTÜ professor Leo Võhandu
18. veebruar Bibliograafiatoimkonna koosolek
19. veebruar Koolituse toimkonna ettekandekoosolek "Raamatukogude arenguprojekt (PLDP) ja Euroopa Liit" RRis
19. veebruar Vanaraamatu toimkond tutvus RRI arvutiklassis süsteemiga INNOPAC, selgitusi jagas Asko Tamme (EAR)
3. märts Juhatuselise koosolek:
– juhatuselise aseesimeesteks valiti Kalju Tammaru ja Malle Ermel
– arutati aastakoosolekul tõstatatud küsimusi — raamatuleksikoni ja raamatukoguhoidja käsiraamatu koostamise võimalusi. Käsiraamatu koostamiseks esitati ettepanek Kultuuriministeeriumi Raamatukoguhoidjate Koolitusnõukogule
- 13.–14. märts Vanaraamatu toimkonna, Eesti Akadeemilise Raamatukogu ja TPÜ raamatuteaduse õpetooli korraldusel seminar "Usuteaduslik ja kirikukirjandus"
14. märts Koolituse toimkonna seminar "Raamatukogundus- ja infoteaduslik haridus ja koolitus Euroopas" TPÜRi konverentsisaalis
17. märts Bibliograafiatoimkonna koosolek RRis
21. märts Ida-Virumaa raamatukoguhoidjate teabepäeval Narva Keskraamatukogus tutvustas aseesimees Kalju Tammaru ERÜ tegevust

25. märts Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm arutas Kirjasto 3000 järjekordset (parandatud) versiooni ja formuleeris uusi parandusettepanekuid ATP Oy-le
26. märts ERÜ rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm ja Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium (ELNET Konsortsium) korraldasid RRis teabepäeva "Eesti raamatukogude infosüsteem: olukord ja arenduskavad". Kavas: Mihkel Reiali (ELNET Konsortsium) ülevaade Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi tegevusest ja teadusraamatukogude infosüsteemi projekteerimisest, Asko Tamme (ELNET Konsortsium) ettekanne raamatukogusüsteemist INNOPAC ja Jüri Järsi (Kirjasto 3000 projektijuht) ülevaade maakonna ja linna keskraamatukogude infosüsteemi loomisest
3. aprill Automatiseerimise teabepäeva (26.03) kordus TÜRis
8. aprill Maaraamatukogude sektsiooni koosolek Tartu Linna Keskraamatukogus. Koostati nimestik teabekirjanduse saamise analüüsimiseks maaraamatukogudes
14. aprill Juhatuses koosolek:
 – arutati 1997. a. suuremate ürituste ettevalmistamist
 – otsustati, kellele ERÜ juhatus taotleb raha osalemiseks IFLA aastakonverentsil Kopenhaagenis
 – otsustati toetada TÜ raamatukogunduse eriala vilistlaste kokkutulekut ja üürida buss tallinlaste sõiduks Tartusse
 – ERÜ aastaraamatu koostaja teatas, et TA Kirjastus ei pea otsustarbekaks trükkida aastaraamatut eelmisega samas formaadis. Otsustati formaati mitte muuta
23. aprill Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühma koosolekul arutati projekti "Maakonna ja linna keskraamatukogude infosüsteemi loomine" riist- ja võrkvara hankekonkursi korraldamist
- 23.–24. aprill Koostöös TPÜ raamatuteaduse õppetooliga korraldas vanaraamatu toimkond Leedu raamatu 450. aastapäevale pühendatud rahvusvahelise konverentsi "Raamat ühendab" RRis
25. aprill Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühendus tutvus Põlva, Valga ja Võru Keskraamatukogude uute hoonetega
25. aprill – 1. mai Tartumaa Kogu korraldas ekskursiooni Tšehhimaale (külastati ka Rahvusraamatukogu Prahas)

2. mai Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm saatis viiele firmale (Astrodata, Auto ID, ID-Balti, MicroLink ja Pennu) kutsed osalemiseks riist- ja võrkvara hankekonkursil
12. mai Projekti “Maakonna ja linna keskraamatukogude infosüsteemi loomine” ekspertgrupi (Toomas Etverk (AS Teek), Jüri Järs (TTÜR), Mihhail Ottmaa (RR), Tiiu Valm (Kultuuriministeerium), Anne Valmas (ERÜ)) esimene töökoosolek. Mai lõpuks tehti otsused — projektis osalevatele keskraamatukogudele osteti vöotkoodilugerid ID-Baltilt, muu riist- ja võrkvara Astrodatalt
- 12.–14. mai Kogude toimkond, Saksa Raamatukoguinstituut ja Eesti Akadeemiline Raamatukogu korraldasid EARis seminari “Kogude komplekteerimine ja kujundamine”
15. mail ERÜ Tartumaa Kogu Maret Vanambi eestvõtmisel korraldas õppe-reisi Valga Keskraamatukokku (sõidust võttis osa 38 ühingulast)
- 15.–17. mai 2. Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine Birštonases, Leedus. Eestist võttis osa 26 inimest. Ettekandega esinesid Mihkel Reial (RR) ja Andres Herkel (Riigikogu). Töörühmi juhtisid Aira Lepik (TPÜ), Tiiu Valm (Kultuuriministeerium) ja Sirje Virkus (TPÜ). Otsustati, et järgmine Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamine korraldatakse 4 aasta pärast Eestis
20. mai Pärnu linna ja maakonna 31 ERÜ liiget käisid õppesõidul Sillamäel, kohtuti keskraamatukogu töötajatega
23. mai Võrumaa Piirkondlik Ühendus oli külas Põlva Keskraamatukogus, võeti osa Jaan Vahtra 115. sünnipäevale pühendatud ettekandekoosolekust Põlva Kultuurikeskuses
26. mai Juhatuse koosolek:
 – arutati eesti raamatu 475. juubeli tähistamist aastal 2000
 – arutati projekti “Raamatukogu- ja arhiivimaterjalide säilitamine ja kasutamine” rahastamise taotluse esitamist Avatud Eesti Fondile. Nõusoleku projekti juhtida on andnud raamatukogu- ja arhiivimaterjalide säilitamise toimkonna juht Marge Tiidust Eesti Riigi-arhiivist
 – otsustati rahaliselt toetada ERÜ Pärnumaa liikmete tutvumisreisi Sillamäele, Tartumaa Kogu sõitu Valka ja Põlvasse ning Võrumaa Ühenduse reisi Norrassa

- kuulati Jüri Järsi informatsiooni Kirjasto 3000 rakendamisest linnade ja maakondade keskraamatukogudes
- ERÜ aastaraamat' 97 koostajaks kinnitati Mihkel Volt Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogust, kiideti heaks koostaja poolt esitatud sisukord
- 10.–11. juuni ERÜ juhatuse väljasõidukoosolek, eesmärgiks tutvumine Valga, Võru ja Põlva Keskraamatukogude töö ja uute hoonetega. Osalema olid kutsutud ka töörühmade ja piirkondlike ühenduste juhid
- 12. juuni Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühma koosolekul arutati Kirjasto 3000 parandusettepanekuid
- 4. juuli Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm saatis ATP Oy-le konkreetsed ettepanekud eesti-vene kooditabeli kasutuselevõtuks
- 29.–31. juuli Maaraamatukogude sektsiooni ja Jõhvi Linna Keskraamatukogu korraldusel maaraamatukoguhoidjate seminarlaager Toilas
- 30. juuli – 8. august Võrumaa Piirkondliku Ühenduse õppe- ja puhkereis Norrasse. Osales 34 raamatukoguhoidjat Võru- ja Harjumaalt, külastati kolme raamatukogu
- 31. august – 5. september IFLA 63. aastakonverents Kopenhaagenis. Eestist osales 41 inimest. IFLAI ja sellega kaasnevatel suurüritustel esinesid ettekandega Aira Lepik, Aili Norberg, Krista Talvi, Anne Valmas ja Sirje Virkus. Aira Lepik valiti IFLA hariduse ja koolituse sektsiooni sekretäriks (1997–1999), Marje Aasmets liigitamise ja märksõnastamise sektsiooni alalise komitee liikmeks (1997–1999)
- 16. september Maaraamatukogude sektsiooni koosolek ERÜ büros. Esialgsete kokkuvõtete tegemine teabekirjanduse leidumusest maakogudes
- 18.–19. september Vanaraamatu toimkonna väljasõidukoosolek Saaremaa Arhiivraamatukokku
- 24. september Võrumaa Piirkondliku Ühenduse tutvumisreis Valga Keskraamatukogusse, Osula, Kuldre, Sangaste ja Tsirguliina raamatukogudesse. Kordusreis korraldati 3. detsembril

29. september Juhatuse koosolek:
 – Maire Killari ülevaade raamatukogupäevade “Raamatukogu — eluaegse õppimise koht” ettevalmistamisest
 – arutati konverentsi “Eesti trükis” korraldamist
 – informatsiooni 2. Põhja- ja Baltimaade raamatukoguhoidjate nõupidamisest Birštonases ja IFLA aastakonverentsist Koppenhaagenis
 – otsustati, et näituse “Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing 75” koostavad Ly Läll ja Mare Horma Eesti Akadeemilisest Raamatukogust ning ERÜ büroo
7. oktoober Kirjasto 3000 eesti versioon tunnistati üldjoontes kasutamiskõlblikuks, koostöös ATPga jätkatakse paranduste ja muudatuste tegemist ning tarkvara arendamist
15. oktoober Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna koosolek. Seoses MARC-formaadi kasutuselevõtuga arutati ettepanekut MARCis leiduva UDK välja 080 liigendamiseks, samuti märksõnastamise probleeme rahvaraamatukogudes
16. oktoober Juhatuse koosolek:
 – arutati jooksvaid küsimusi (raamatukogupäevad, konverentsi “Eesti trükis” korraldamist jm)
- 20.–30. oktoober
 Raamatukogupäevad “Raamatukogu — eluaegse õppimise koht”, keskpunktiga Viljandimaal. Viljandis toimus mitmeid huvitavaid üritusi, erakordselt palju leidis raamatukoguteema käsitlemist kohalikus ajalehes. ERÜ juhatus liige, Viljandi Linnaraamatukogu osakonnajuhataja Maire Killar oli raamatukogupäevade eestvedaja, aktiivselt tegutses kogu linnaraamatukogu pere. Üritusi toimus üle Eesti, peamiselt siiski rahvaraamatukogudes. Eesti Kultuurifondilt maaraamatukogudele teatmekirjanduse ostmiseks eraldatud 20 000 krooni otsustas ERÜ juhatus anda raamatukogupäevade hea korraldamise ja ajakirjanduses kajastamise eest Viljandi Linnaraamatukogule (10 000 kr), Kohtla-Järve Keskraamatukogule (5000 kr) ja Põlva Keskraamatukogule (5000 kr)
20. oktoober kõnekoosolek “Raamatukogud ja ühiskond” RRis. Esinejaks oli prof. Marju Lauristin
29. oktoober konverents “Eesti trükis” RRis. Konverentsi kaaskorraldajateks olid Eesti Kirjastuste Liit, Eesti Raamatukaubastajate Liit ja Eesti

Rahvusraamatukogu. Ettekandjate hulgas oli raamatukoguhoidjaid, kirjastajaid ja kaupmehi. Osavõtjatele paljundati ettekannete teesid

29. oktoober Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühma juht Jüri Järs viis TTÜs läbi seminari "Kooliraamatukogu infosüsteemi loomine", kus käsitleti süsteemi ülesandeid, komponente ja ühilduvust koolis kasutatava tarkvaraga ning tutvustati Micro-CDS/ISISel baseeruvat rakendustarkvara
31. oktoober – 1. november Narva-Jõesuus toimunud Haridusfoorumil '97 osales Anne Valmas. Foorumil rõhutati elukestva õppe vajadust ja leiti, et ka raamatukogu on arvestatav õpikeskkonna osa
15. november ERÜ juhatus esitas Kalju Tammaru IFLA äsjaloodud Autoriõiguse ja teiste juriidiliste küsimuste komitee liikmekandidaadiks. 1998. aasta jaanuaris saabus IFLA peasekretäri Leo Voogti kiri teatega, et meie kandidaat on arvatud komitee liikmeks aastateks 1997–1999.
17. november Juhatuse koosolek:
– seati sisse ERÜ stipendium noore rahvaraamatukoguhoidja osavõtuks IFLA 64. aastakoosolekust Amsterdamis 16.–21. augustil 1998. a.
– Kalju Tammaru ettepanekul otsustati esitada ERÜ esinaise Anne Valmase kandidatuur Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali aastapreemiale ning Kultuurifondi aastapreemiale Matti Russ Võru Keskraamatukogust
– arutati raamatukogude, muuseumide ja arhiivide sihtkapitali asutamist Kultuurkapitalis
- 17.–19. november ERÜ aseesimees Kalju Tammaru ja Rutt Enok (Harju Maakonna-raamatukogu) osalesid Soome Raamatukoguühingu korraldatud seminaril "Läänemeremaade raamatukogud", kus arutati regiooni raamatukogude ja ühingute koostöövõimalusi
28. november Koolituse toimkonna koosolekul valiti toimkonna esinaiseks Aivi Sepp Viljandi Kultuurikolledžist
1. detsember Terminoloogiatoimkonna koosolek. Arutati kujunenud olukorda raamatukogusõnastike teemavihikute koostamisel ja raamatukogundus-alase üldsõnastiku koostamise võimalusi

2. detsember Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühma seminar Kirjasto 3000 rakendamisest rahvaraamatukogudes. Käsitleti tarkvaras tehtud muudatusi ja korduma kippuvaid küsimusi (Anneli Joonas, ATP Oy), muusikateavikute kirjeldamist (Aurika Gergeležiū, RR), Eesti üldise märksõnastiku kasutamist (Krista Weidebaum, RR) ja andmevahetust erinevate raamatukogusüsteemide vahel (Jüri Järs, TTÜR)
11. detsember Kalju Tammaru osales Leedu Raamatukoguhoidjate Ühingu aasta-koosolekul
15. detsember Juhatus koosolek
 – ajakirja “Raamatukogu” tegevtoimetaja Ene Riet esitas pretensioone ERÜ tegevusele
 – otsustati anda jõulutoetust vähese sissetulekuga ERÜ auliikmetele
 – ERÜ aastapremiate ja F. Puksoo auhinna rahaliseks suuruseks määrati à 2703 krooni
 – ERÜ juhatus toetas Viljandi Kultuurikolledži taotlust tõsta raamatukogunduseriala koefitsienti (senini 1,0 ehk madalaim) ja saata toetuskiri Haridusministeeriumile ettepanekuga kutsuda kokku probleemiga tegelev töörühm
15. detsember Liigitamise ja märksõnastamise toimkonna laiendatud koosolekul arutati UDK vormimäärajate kasutamist ja meditsiini valdkonna märksõnastamise probleeme
23. detsember Sakalamaa Raamatukoguhoidjate Ühenduse pidulik jõuluseminar toimus Olustvere lossi kaminasaalis, tutvuti Olustvere raamatukogu ja lossiga

ERÜ JUHATUS

- Esinaine **Anne Valmas**, Eesti Akadeemiline Raamatukogu
- Asetäitjad **Malle Ermel**, Tartu Ülikooli Raamatukogu
Kalju Tammaru, Eesti Hoiuraamatukogu
- Liikmed **Jüri Järs**, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu
Maire Killar, Viljandi Linnaraamatukogu
Aira Lepik, Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakond
Anu Nestor, Eesti Akadeemiline Raamatukogu
Ilme Sepp, Läänemaa Keskraamatukogu
Meeli Veskus, Aruküla raamatukogu

Liikme-	Mari Sibul , Eesti Rahvusraamatukogu
kandidaadid:	Ivi Tingre , AS Teek
Revisjoni-	Rutt Enok , Harju Maakonnaraamatukogu
komisjon:	Mare Horma , Eesti Akadeemiline Raamatukogu
	Krista Talvi , Eesti Rahvusraamatukogu

TÖÖRÜHMAD, TOIMKONNAD, SEKTSIOONID

Analüütilise kirje töörühm (Elviine Uverskaja, TPÜ)

Toimus kaks töökoosolekut. Kõik töörühma huvitavad küsimused seostuvad INNOPACiga. Töörühm ootab kuni INNOPACi juurutajad otsustavad, kas töörühma poolt väljatöötatud IFLA töörühma soovitel tuginev analüütilise kirje mudel on sobiv. Peale kinnituse saamist jätkab töörühm oma tegevust ja annab välja meetodilise juhendi.

Bibliograafiatoimkond (Anne Ainz, RR)

Toimkonna koosolekutel oli põhiliseks arutlustemaks eesti ajakirjanduse ja artiklite andmebaaside trükiväljaannete koostamine ja kasutamine.

Seoses INNOPACi juurutamise eeltöödega muutus Rahvusraamatukogu andmebaasi ARTIKKEL sisu: alates 1997. a-st sisestati sinna kogumike, jätkväljaannete ja ajakirjade artiklikirjed, välja jäid ajaleheartiklid.

Algas diskussioon, kas artiklite bibliograafia kuulub rahvusbibliograafia ringi ja kes, kuidas ja milliste vahenditega koostaks ammendava ajaleheartiklite andmebaasi. Arutluse all oli Artiklite trükiväljaande lõpetamine. Kuna andmebaaside kasutamise võimalused on ebahühtlased, ei olnud toimkond trükiväljaandest loobumise poolt.

Seoses INNOPACi evitamisega lähevad mitmed senised toimkonna liikmed ELNET Konsortsiumi andmebaaside ja trükiväljaannete koostamise toimetuse koosseisu. Sellega seoses tekkis küsimus bibliograafiatoimkonna edasise tegevuse vajalikkusest. Arvati siiski, et toimkond kui raamatukogudevaheline kooslus peaks oma tähelepanu pöörama kõigile bibliograafiatöö valdkondadele, esindades ennekoike andmebaaside ja trükiväljaannete kasutajapoolt.

Bibliokirje töörühm (Ene Vilipus, RR)

Töörühma liikmete põhitegevus oli suunatud USMARCi tundmaõppimisele ja INNOPACi kataloogimismooduli läbitöötamisele ning testimisele. USMARCi sisulise uurimisega alustati 1997. a jaanuaris. Sellekohane nõupidamine toimus Eesti Akadeemilises Raamatukogus. Aprillis ja mais toimus Eesti Rahvusraamatukogu korraldusel USMARCi seminar Helsingi Ülikooli Raamatukogu töötajate

juhendamisel, millest võtsid osa Eesti suuremate raamatukogude töötajad. Aasta lõpus RRis ja TÜRis toimunud USMARCI õppusi viisid läbi bibliokirje töörühma liikmed. Töörühma liikme Janne Andresoo (RR) poolt koostatud "Soovitusi raamatute kataloogimiseks" kirjastati TPÜs.

Kogude toimkond (Maret-Ene Klaus, EAR)

Kogude toimkond pidas 4 koosolekut. Tähelepanu all olid kogude säilitamisega seotud probleemid. Arutati ka komplekteerimispõhimõtete väljatöötamist raamatukogudele, kus need seni veel puuduvad. Endiselt on probleeme trükikodadelt sundeksemplari saamisega, vaatamata sundeksemplari seaduse rakendamisele.

Koos Saksa Raamatukoguinstituudi ja Eesti Akadeemilise Raamatukoguga korraldatud seminarist võttis osa 39 inimest. Seminari viisid läbi Elisabeth Simon (Saksa Raamatukoguinstituut), dr. Erda Lapp (Bochumi Ülikool) ja Peter Helferich (Kirjastus "Springer"). Kahjuks olid seminaril käsitletud küsimused Eesti raamatukoguhoidjatele põhiosas tuttavad ja palju uusi teadmisi ei saadud.

Koolituse toimkond (Evi Rannap, TPÜ)

Toimkonna töösuundadeks oli — tööalase koolituse nõudluse uuring, täiendõppe kavade vastavus nõudlusele ning raamatukogundus- ja infoteaduslik haridus ja koolitus.

Ettekandekoosolekul "Rahvaraamatukogude arenguprojekt ja Euroopa Liit" esinesid ettekannetega Krista Talvi (RR), Tiiu Valm (KM), Aira Lepik (TPÜ), Ilme Sepp (Läänemaa KR), Sirje Virkus (TPÜ) ja Elviine Uverskaja (TPÜ).

Tööalase koolituse nõudluse uuringuid jätkati teadus-, eriala- ja kooliraamatukogudes, mis 1996. a. uuringuga ei olnud hõlmatud. Krista Talvi ja Evi Rannap analüüsisid ja kooskõlastasid Eesti Rahvusraamatukogu ja TPÜ Infotöö õppekeskuse seminaride ja kursuste kavu, samuti analüüsisiti nende vastavust tege-likule vajadusele.

Seminaril "Raamatukogundus- ja infoteaduslik haridus ja koolitus Euroopas" esinesid Aira Lepik, Sirje Virkus ja Evi Rannap TPÜst ja Aivi Sepp Viljandi Kultuurikolledžist ning TPÜ üliõpilane Marja Kivihall.

Liigitamise ja märksõnastamise toimkond (Arda-Maria Kirsell, Aili Normak, EAR)

Toimkonna liikmed Marje Aasmets (EAR), Arda Kirsell (EAR), Malle Lang (TTÜR) ja Sirje Nilbe (RR) kuuluvad eestikeelsete UDK liigitustabelite toimetuskolleegiumi. Aasta algul oli käsil toimetamine. Juuli algul valmis eestikeelse UDK tööeksemplar, mis anti edasi arvutitöötlusse ning septembri lõpuks valmis eestikeelne käsikiri (ca 1000 lehte). Alustati arvitimaketi kujundamist (Jüri Järs, TTÜR). UDK eestikeelsed liigitustabelid ilmuvad 1998. aastal.

Koosolekutel arutati märksõnastamise küsimusi. Kuna märksõnastamisega on hakanud tegelema ka rahvaraamatukogud, on vaja taas selgitada märksõnastamise alustõdesid (märksõnastamise adekvaatus, ainsuse ja mitmuse kasutamine jm.). Kõne all oli ka märksõnastamine Meditsiiniraamatukogus ja Index Medicuse lisas "Medical Subject Headings". Meditsiiniraamatukogus on märksõnastatud dokumente juba raamatukogu loomisest alates. Viimastel aastatel on ära tehtud suur töö märksõnade (-sõnastike) tõlkimisel eesti keelde ja kataloogide üleviimisel eestikeelseile märksõnadele, valminud on ka vastav metoodikajuhend.

Mitmel korral on toimkonnas olnud arutusel liigituserinevused Eesti teadusraamatukogudes ja liigituspraktika võimalik ühtlustamine. Jõuti esimeste konkreetsete kokkulepeteni. 13 raamatukogule saadeti küsimustik sagedamini esinevate UDK vormimäärajate kasutamise kohta. 10 raamatukogult saadi vastused ja nende põhjal kokkulepitud soovitusel vormimäärajate kasutamise kohta edastatakse raamatukogudele 1998. a algul. Kavas on jätkata analüüsi ja arutelu kõigi üldmäärajate ja edaspidi ka erialaliikide osas.

Seoses üleminekule arvutitöötlusele ja MARC-formaadi kasutuselevõtuga arutati MARCis leiduva UDK välja 080 liigendamist ja toetati alamvälja moodustamist UDK üldmäärajate jaoks. Ettepanek saadeti MARCi büroole Kongressi Raamatukogus.

Maaraamatukogude seksioon (Heljo Järvelaid, Kose raamatukogu)

Maaraamatukogude seksioon algatas andmete kogumise ülevaate saamiseks, millist kirjandust peale ilu- ja lastekirjanduse külaraamatukogu 1996. a sai. "Rahvusbibliograafia. Raamatud" 4 vihikust tehti valiknimekiri, mille alusel koguti andmeid maaraamatukogust, vallast ja maakonnast. Ettevõtmise hingeks on Heljo Järvelaid, Ene Ruder (Valga KR), Tiiu Pihlakas (Jõgeva KR), Ere Raag (Võru KR), Külli Ots (Põlva KR), Elle Tarik (Tartu Linna KR) ja Linda Kask (ERÜ büroo). Esimese ülevaate uuringust tegi H. Järvelaid konverentsil "Eesti trükis", üksikasjalikum analüüs jätkub 1998. aastal.

Suvisest maaraamatukogude seminar-laagrist Toilas võttis osa 40 raamatukoguhoidjat. Anu Nuut (RR) andis osavõtjaile ülevaate Eesti Rahvusraamatukogu raamatukogunduse osakonna tööst ning Tiiu Valm (Kultuuriministeerium) kõneles raamatukogunduse arengusuundadest ja kavandatavatest rahvaraamatukogu seaduse muudatustest. Lisaks erialaküsimustele said osavõtjad teada, kuidas elab Ida-Virumaa.

Raamatukogu- ja arhiivmaterjalide säilitamise toimikond (Marge Tiidus, Eesti Riigiarhiiv)

Peeti 6 töökoosolekut, toimikonna liikmetele korraldati mitmeid kursusi ja õppepäevi. Raamatukogu- ja arhiivmaterjalide säilitamise toimikond valmistas ette ühisprojekti "Raamatukogu- ja arhiivmaterjalide säilitamine ja kasutamine", mille esimene etapp käivitub 1998. aastal Avatud Eesti Fondi ja Avatud Ühiskonna Instituudi (OSI, Ungari) toetusel. Esimeses järjekorras muretsetakse mikrofilmiseks

vajalik tehnika. Projekt hõlmab ajalehtede ja muude dokumentide mikrofilmimist, et luua paber kandjatel olevate materjalide tagatis(säilitus)- ja kasutusfondid. Kava kohaselt osaleb projektis 7 asutust: Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Akadeemiline Raamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseum, Tallinna Linnaarhiiv, Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Riigiarhiiv. Projekti juhib toimekonna juht Marge Tiidus (Eesti Riigiarhiiv).

Rahvaraamatukogude automatiseerimise töörühm (Jüri Järs, TTÜR)

Töörühma põhiülesandeks oli tagada projektis “Maakonna ja linna keskraamatukogude infosüsteemi loomine. Teine etapp (1997)” püstitatud ülesannete täitmine ning teha ettevalmistusi automatiseerimise alustamiseks väiksemates rahvaraamatukogudes (küla-, valla-, linna-, laste- ja kooliraamatukogud). Peamised töösuunad:

1. Kirjasto 3000 Eesti raamatukogude nõuetele vastava versiooni väljatöötamine, arendamine ja kasutuselevõtt kooskõlas ERÜ ja ATP Oy vahel sõlmitud lepinguga.
2. Vajaliku elementaarse riist- ja võrkvara hankimine igale projektis osalevale raamatukogule, mis tagab süsteemi juurutamise (kohtvõrk, tööjaamad, serverid, printerid, vöötkoodilugerid).
3. Koolitusküsimuste lahendamine.
4. Finantseerimise tagamine 1998. aasta tähtsaimate ülesannete täitmiseks.

Töörühma põhiülesanded üldjoontes täideti, kuigi paljud infosüsteemi juurutamist puudutavad väiksemad probleemid on lahendamata — raamatukogutarkvara vajab edasiarendamist, puuduvad seadmed andmebaasi varukoopiate tegemiseks, Interneti püsühendus puudub enamikes raamatukogudes jne. Esimesena Eestis alustas 19. detsembril Kärbla KR laenutuste registreerimist arvuti abil Kirjasto 3000 baasil.

Terminoloogiatoimkond (Reet Kukk, RR)

Toimus üks koosolek, kus vaeti raamatukogusõnastiku teemavihikute sarja jätkamise ning raamatukogundus- ja infoteaduslase üldsõnastiku võimalikule koostamisele asumisega seonduvat.

Vanaraamatu toimkond (Tiiu Reimo, EAR)

1997.a. tutvuti integreeritud raamatukogusüsteemiga INNOPAC. Töötati välja ettepanekuid vanatrükiste ja käsikirjadega seotud tööloikude osas. Kerkis mitmeid lahendamata küsimusi vanatrükise kirjeldamisega seotud eestikeelses terminoloogias.

Märtsis korraldas toimkond koos TPÜ raamatuteaduse õppetooliga EARis seminari “Usuteaduslik ja kirikukirjandus”. Lektoriteks olid dr. Toomas Paul, dr. Vello Salo, õp. Tiit Salumäe ja õp. Tauno Teder. Seminarist võttis osa 38 raama-

tukogu- ja muuseumitöötajat. Ekskursioonil käidi Usuteaduse Instituudi raamatukogus, tutvuti Academia Catholica ning Analüütilise Filosoofia Keskuse raamatukoguga.

Toimkonna liikmed Mare Lott (TPÜ), Larissa Petina (RR) ja Tiiu Reimo (EAR) esinesid ettekandega koos TPÜ raamatuteaduse õppetooliga korraldatud Leedu raamatu 450. aastapäevale pühendatud rahvusvahelisel konverentsil "Raamat ühendab", korraldustoimkonna töös osales Ruth Hiie (RR).

Kaante vahele sai bibliograafia "Vanatrükised ja haruldased raamatud XV–IXI sajandist: Bibliograafiad ja trükikataloogid Eesti raamatukogudes". Nimestiku koostasid Ruth Hiie, Niina Vorobjova (TÜR), Larissa Petina ja Tatjana Šahhovskaja (TÜR). Bibliograafia on mõeldud abivahendiks kõigile vanatrükisega tegelejatele.

Septembris toimus väljasõidukoosoleku Saaremaa Arhiivraamatukokku. Tutvuti raamatukogu kujunemise ja probleemidega, külastati Saaremaa muuseumi ning kohtuti kollekttsionäär Juhan Saarega.

Raamatukogupoliitika töörühm 1997. aastal ei tegutsenud.

LIIKMESKOND

ERÜl oli 1.01.1998. a. 586 liiget, neist 8 välis- ja 13 auliiget.

1997. aasta viis meie hulgast ERÜ auliikmed Antonina Danilovi (11.03.1904–4.01.1997) ja Kyra Roberti (25.07.1916–8.07.1997)

PREEMIAD, AUHINNAD

ERÜ aastapremia

1997. a. tegevuse eest esitati aastapremia kandidaatideks Hiie Piirsalu (Vändra raamatukogu), Maare Kümnik (TÜR), Asta Leiten (Laiuse raamatukogu) ning Tamara Lukka (Narva KR). ERÜ juhatuse otsusega said:

Maare Kümnik	aastapremia
Asta Leiten	teenetepremia
Tamara Lukka	teenetepremia

Premiad anti üle ERÜ aastakoosolekul 12. veebruaril 1998. a.

Friedrich Puksoo auhind

1997. aastal ilmunud tööde eest otsustas F. Puksoo auhinna žürii anda auhinna **Tiina Nurgale** väljaande "Saksa litograafia inkunaablid: kataloog" (Tartu, 1997. 115 lk.) eest, arvestades ka tema pikaajalist tegevust Tartu Ülikooli Raamatukogu varade tutvustamisel trükisõnas. Auhind anti üle TÜRi F. Puksoo päeval 23. jaanuaril 1998. a.

Auhinnale kandideerisid veel:

1. Pullat, R. Die Nachlassverzeichnisse der Deutschen Kaufleute in Tallinn 1702–1750 = Tallinna saksa kaupmeeste varandusinventaarid 1702–1750. Tallinn, 1997. 560 lk.
2. Pullat, R. Buch und Leser im Reval des 18. Jahrhunderts // Aufklärung in den baltischen Provinzen Russlands. Köln, Weimar, Wien, 1996. Separaat.
3. Riigikogu kroonika. Koostaja Gerli Palk. Tallinn, 1994–1997. Esitatud oli viis väljaannet aastate 1992 kuni 1997 kohta.
4. Jaan Kross. Bibliograafia. Koostanud Vaime Kabur, Gerli Palk. Tallinn, 1997. 368 lk.
5. Vanatrükised ja haruldased raamatud XV–XIX sajandist. Bibliograafiad ja trükikataloogid Eesti raamatukogudes. Tallinn, 1997. 95 lk.

Kultuurkapitali aastapremia

ERÜ juhatuse ettepaneku alusel andis Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali nõukogu **Anne Valmasele** aastapremia, arvestades tema järjekindlat tegevust raamatukoguhoidjate huvide kaitsjana.

VÕISTLUSED

Raamatukogupäevade ajal toimunud rahvaraamatukogutöötajate kirjanduse tundmise võistlusest võttis osa 11 võistkonda. Esikoha sai Tartu Linna Keskraamatukogu võistkond (Piret Kiivit Tammelinna harukogust, Tiina Sulg ja Tiina Tarik Tartu Linna KRst), teisele kohale tuli Põlva (Elve Vals Ruusa raamatukogust, Elsa Raadla ja Külli Ots Põlva KRst) ja kolmandale Kohtla-Järve Linna Keskraamatukogu (Liidia Hallik, Tiiu Hindriks ja Maia Kovaltšuk) võistkond. Kõigile osavõtjatele anti ERÜ kalender, võitjatele Kultuuriministeeriumi, Eesti Entsüklopeediakirjastuse, Eesti Akadeemilise Raamatukogu ja ERÜ poolt väljapandud väärtuslikud raamatud.

ERÜ VÄLJAANDED

1. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat. 8, 1996 / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing; toimetus Anne Klaassen (koostaja ja toimetaja) jt. Tallinn, 1997, 160 lk. ERÜ aastaraamat ilmus Kultuuriministeeriumi rahalisel toetusel.
2. Vanatrükised ja haruldased raamatud XV–XIX sajandist: Bibliograafiad ja trükikataloogid Eesti raamatukogudes / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, Vanaraamatu toimikond, koostajad Ruth Hiie jt. Tallinn, 1997. 95 lk.
3. Puksoo, F. Raamatuharrastusest ja Jaan Roosist kui bibliofiilist. Jaan Roosi 50. sünnipäeva puhul. Tallinn, 1997. 15 lk. Ümbertrükk: Eesti Kirjanduse Selts. Tartu, 1939
4. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu infoleht nr. 25/26 / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing. Tallinn, 1997. 4 lk.
5. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu infoleht nr. 27 / Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing. Tallinn, 1997. 4 lk.

ERÜ on ajakirja “Raamatukogu” kaasväljaandja.

ELNET KONSORTSIUM 1996–1997

Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium moodustati 1996. aastal. Konsortsiumi eelkäijaks oli Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu teadusraamatukogude automatiseerimise töörühm ja moodustajateks töörühmas osalejad: Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Tallinna Tehnikaülikooli ja Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogu, Eesti Põllumajandusülikooli Raamatukogu ning Eesti Kirjandusmuuseum.

Konsortsiumi loomisel oli mitu põhjust. Esimene, puhtpragmaatiline oli see, et eraldi organisatsiooni loomine oli vajalik Andrew W. Melloni Fondilt stipendiumi taotlemiseks. Teine põhjus oli pikemat aega tunda andnud koostöö formaliseerimise vajadus. ERÜ töörühm, mis oli, tõsi küll, eri nimede all, mitmeid aastaid vägagi heade tulemustega tegutsenud (selle tõestuseks olgu mitmed AEF stipendiumid, Eesti Raamatukogude infosüsteemi projekt, koostöö riigieelarveliste rahade jagamisel jm) ei taganud osaliste arvates küllaldast kindlust ja otsuste püsivust. Oluliseks põhjuseks oli ka projekti juhtimise tasakaalustatus, vajadus vältida ühe raamatukogu või, Eesti reaale arvestades, ka ühe linna domineerimist. Viimasena, kuid sugugi mitte tähtsuselt viimase põhjusena võib nimetada arusaama, et valides ühtse, kõigi põhivajadusi rahuldava tarkvara, on lihtsam ja majanduslikum toda tarkvara osta, installeerida ja edaspidi hallata ühtselt, ühe katusorganisatsiooni kaudu.

Esimene uut struktuuri loov kokkulepe sõlmiti juba 1995. aastal kui valmistuti Melloni Fondile taotluse kirjutamiseks. Esimene oli kokkulepe Eesti, Läti ja Leedu teadusraamatukogude esindajate vahel, et võimaluste piires tehakse tööd ühtse infosüsteemi loomiseks. Et Melloni Fond ühtse, kõiki kolme riiki katva süsteemi finantseerimist ei pidanud endale jõukohaseks, jätkati eraldi, kuid konsortsium ikkagi loodi. Esimeheks valiti Rahvusraamatukogu tehnoloogiadirektor Mihkel Reial, kes oli olnud ka ERÜ töörühma eesotsas.

1996. aasta oli Konsortsiumile asutamise, sisseelamise ja esimeste projektide aastaks. Kahtlemata olulisim oli Melloni Fondile tehtud projekt teadusraamatukogude infosüsteemi loomiseks. Praktiliselt kestis töö kogu 1996/1997 akadeemilise aasta, 1996. a suvel alustati integreeritud süsteemi valikuga, sügisel võeti tööle konsortsiumi tegevdirektor, kevadel langetati otsus valiku kohta — ja jaanipäevaks 1996. a-l sai mahukas taotlus,

4 kausta, Ameerika Ühendriikidesse teele saadetud. Tolle dokumentide hulgaga töötamisel oli suurim tollase Konsortsiumi tegevdirektori Aarne Kurjama panus, nimetamata ei saa jätta ka Ingrid Saaret Tartu Ülikooli Raamatukogust, kes pani kokku esimesed nõudmised süsteemi valikule ning asutusena Rahvusraamatukogu, mis oma majast Konsortsiumile kantseleiruumid leidis. 1996. a novembris saabus taotlusele positiivne vastus, mispeale algasid pikad ja rasked läbirääkimised valitud tarkvarafirma **Innovative Interfaces, Inc. -ga**.

1997. a veebruaris lahkus senine tegevdirektor Aarne Kurjama, tema asemel asusid ametisse Asko Tamme Eesti Akadeemilisest Raamatukogust tegevdirektorina ja Ülo Treikelder Tartu Ülikooli Raamatukogust projekti-juhina.

Veebruaris osales tegevdirektor Asko Tamme Euroopa INNOPAC-i kasutajate aastakoosolekul Glasgow's, kus läbirääkimiste käigus Innovative Interfaces Inc. esindaja Robert Waltoniga pandi paika esialgse ostu-müügilepingu ja tulevaste suhete põhiprintsiibid. Tarkvaratootja nõustus erinevalt 1996. a mai kokkuleppes rakendama lubatud stipendiumi kogu ulatuses. Selle tulemusena läks tarkvara ost Eesti raamatukogudele ligikaudu 1,5 miljonit krooni vähem maksma. Konsortsium ei saa seda siiski tervenisti tuludesse kanda, sest samast Andrew W. Melloni Fondi stipendiumist peab kandma ka INNOPAC-i koolituskulud ja lisatarkvara, mis esialgses lepingus ei kajastu ja mille vajadus alles koolituse ja testimise käigus selgub.

Märts, aprill ja mai kulusid pingelisele, tihti ka tüütule lepingu viimistlemisele, milles põhiraskus ettearvatult langes Eesti-spetsiifilistele probleemidele: eesti tähestik, kirillitsa, süsteemi tõlge eesti keelde ja Eesti ja Ameerika raamatukogude erinevusest tingitud lisanõudmistele. Leping valmis mai lõpuks, selles on Innovative Interfaces võtnud endale kohustuse kindlustada süsteemi töö eesti ja slaavi tähestikega, rakendada kinnistest fondidest tellimissüsteemi, mis meid rahuldab ja ka teatava aja jooksul korraldada kogu süsteemi tõlkimine eesti keelde. Ostu-müügilepingusse ei õnnestunud sisse kaubelda mitmekeelset hierarhilist märksõnastikku ega UDK eestikeelset versiooni. Märksõnade kasutamisel on küll võimalikud viited kitsamatele ja laiematele terminitele ning nende vahel liikumine.

Leping kirjutati alla 9. juunil Rahvusraamatukogu kuppelsaalis, allkirjutajateks Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi juhataja, Eesti Rahvusraamatukogu tehnoloogiadirektor Mihkel Reial ja Innovative Interfaces Inc. finantsdirektor ja üks kolmest omanikust, Robert Walton. Lisaks Eesti raamatukogude esindajatele olid kohal ka Riigikogu aseesimees, Rahvusraamatukogu nõukogu esimees Tunne Kelam, Tallinna kõrgkoolide, EENET-i, Eesti Informaatikakeskuse, Tallinna kõrgkoolide ning ajakirjanduse esinda-

jad. Olulise sündmuse tähistamiseks kutsus ELNET-i nõukogu liikmed ja Robert Waltoni õhtusöögile Tallinna linnapea Ivi Eenmaa.

Lepinguga üheaegselt valmistati ette ka tulevast andmebaasi, õigupoolest olid töölehed valmis peaaegu lepinguga üheaegselt. Selle töö käigus otsustas konsortsiumi nõukogu, et tulevases süsteemis rakendatakse kataloogimisstandardina ISBDD ja formaadina US MARC-i. Samuti konverteeriti olemasolevaid andmeid, Rahvusraamatukogus rahvusbibliograafia ja välis koondkataloogi andmebaase, Tartu Ülikooli Raamatukogus INGRID-i andmebaas. Rahvusraamatukogu lõpetas töö jaanipäevaks, Tartu Ülikooli raamatukogu septembris.

Lisaks lepingu ettevalmistamisele, andmebaasi kirjeldamisele ja esimeste andmete konverteerimisele tegutseti pidevalt ka riistvaraga. Konsortsium valis kahe keskserveri platvormiks Sun Ultra 150, serveri valik toimus kooskõlastatult Innovative Interfaces-iga ja siiani on Sun Microsystems-i kohalik esindus, Microlink, olnud usaldusväärne ja asjalik partner. Pole asjakohatu märkida, et koos serverite ostuga sõlmis ELNET ka serverite täishoolduslepingu kuni 2000. aasta lõpuni. Eesti Informaatikakeskusele eraldati riigieelarvest 3 miljonit krooni Eesti Raamatukogude Infosüsteemile kohtvõrkude ja tööjaamade hankimiseks. Lepingu Informaatikakeskusega hanke läbiviimiseks sõlmis Eesti Akadeemiline Raamatukogu. Suhteliselt keerukas ja bürokraatlik protseduur sai siiski sügiseks lõpetatud ja esimeseks INNOPAC-i koolituse ajaks olid 1997. a riigieelarve eest paigaldatud tööjaamad ja kohtvõrgud raamatukogudes enam-vähem paigas. Riigihanke võitsid firmad Astrodata ja Helmes, kellega samuti mingeid olulisi probleeme Konsortsiumi raamatukogudel ei ole olnud. Lisaks raamatukogude tööjaamadele ostis ELNET Andrew W. Mellon Fondi stipendiumi n.ö kokkuhoitud raha eest kokku 12 arvutit Rahvusraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu arvutiklassidesse, mis koolituse läbiviimisel ongi vältimatuks osutunud.

Augustis korraldas Rahvusraamatukogu teadusraamatukogude suveseminariga Ojaäärsel, mille käigus juba teist aastat järjest arutati ja analüüsiti INNOPAC-i ja raamatukogude koostöö probleeme. Koostöö ja finantseerimise praktiline korraldamine on ka selgelt kõige probleemsem ala tulevase süsteemi funktsioneerimises.

Oktoobris käisid neli ELNET nõukogu liiget, Mihkel Reial, Toomas Liivamägi, Jüri Järs ja Asko Tamme Andrew W. Mellon Foundation'i korraldatud automatiseerimiseminaril Varssavis, Poola Rahvusraamatukogus. Tegemist oli suure, õigupoolest aruandlusüritusega, kus vaadeldi põhjalikult fondi finantseerimisel läbiviidud automatiseerimisprojekte Visegradi riikides. Baltimaade esindajatel ettekandeid polnud, küll aga tekitas üldist huvi konsortsium kui kõiki suuremaid teadusraamatukogusid hõlmav organi-

satsioon. Nenditi sellise lähenemise suurt potentsiaali lisaks integreeritud raamatukogusüsteemile ka muude infotehnoloogiaga seotud küsimuste lahendamiseks.

Esimene koolitussessioon oli juba vastavalt Innovative'i võimalustele kavandatud novembri algusse. Oktoobri jooksul installeeriti järk-järgult tarkvara serveritesse ning laeti ka konverteeritud andmed. Muuhulgas eraldasid Innovative'i töötajad Rahvusraamatukogu välisraamatute koondkataloogi andmebaasist Põllumajandusülikooli raamatukogu paarkümmend kirjet ja liitsid need Tartu andmebaasile. Siiski oli novembri teisel nädalal toimunud koolituse ajaks süsteem, kuigi iseenesest täiesti töökorras, siiski suuresti ette valmistamata, nii mõndagi olulist funktsiooni ei olnud isegi võimalik vaadata, rääkimata õppimisest. Siiski lahendati mitmed probleemid juba nende paari koolituspäeva käigus ja edasine probleemide eritlemine ja lahendamine edeneb jõudsalt.

Olulist abi koolituses osutas septembrist kuni detsembrini Ameerika Raamatukoguassotsiatsiooni vahetusprojekti ALA Fellows käigus Eestis viibinud Texase raamatukoguhoidja, ülikooliõppejõud ja doktorant Sherry K. Little. Kuigi ametlikult Eesti Akadeemilise Raamatukogu juures töötav, korraldas Sherry K. Little mitmeid seminare ja õppusi nii Tartu kui ka Tallinna teistes raamatukogudes ja oli asjalikuks toeks INNOPAC-i koolituse läbi viimisel.

Aastale joont alla tõmmates võib öelda, et asjad liiguvad. On probleeme ja muresid, nii tehnilisi kui ka organisatsioonilisi, kuid kokkuvõttes on ELNET organisatsioonina leidnud omale koha Eesti raamatukogumaastikul. Nii mitmedki teadusraamatukogud on tundnud huvi konsortsiumiga liitumise vastu, mis ainult rõõmustab. Viimase pooleteise aasta jooksul laotud alusmüürile tuleb 1998. aasta jooksul töötav ja efektiivne süsteem peale ehitada ja selleks, et 1999. aasta alguses saaks juba anda hinnangut töötavale Eesti raamatukogude tarkvarale, soovime jõudu kõigile osalistele!

1997. AASTA STATISTIKAT

Tabel 1

	Teavikute kasutuskogud aasta lõpul	Põranda-pind (m ²)	Töötajad		sh raamatukogu-hoidjaid	
			Kokku	Koosseis	Ametis	Koosseis
RR	3 120 148	51 477	508	517,5	435	428
EAR	2 283 967	9 125	181	167,48	142	130,48
TÜR	3 427 314	28 880	331	293,25	249	223,75
TTÜR	1 207 964	4 944	95	82	95	82
EMR	222 091	464	23	17,55	14	11,25
TPÜR	283 224	2 055	42	35	36	31,5
KMAR	720 465	2 215	16	14,5	16	14,5
EPMÜR	514 889	570	29	28	27	26
EPR	25 208 977	788	23	20	14	14
ESR	240 119	160	5	4,5	5	4,5
ELR	102 530	626	28	26	19	19

Tabel 2

Tulud ja kulud (tuhandetes kroonides)

	Tulud				Kulud		
	Kokku	sh riigilt	sh oma-valit-suselt	Muudest allikatest	Kokku	sh tööjõu-kulud	sh komplek-teerimis-summad
RR	49 844,9	45 000,0	0	4 844,9	49 844,9	19 230,5	5 111,2
EAR	25 904,0	24 988,0	0	916,0	25 811,0	7 370,0	10 904,0
TÜR	21 490,0	20 915,0	455,0	120,0	21 490,0	9 656,0	7 240,0
TTÜR	8 604,8	8 476,0	0	128,8	8 371,0	3 231,7	4 514,0
EMR	1 431,3	1 273,3	0	158,0	1 431,3	976,6	180,6
TPÜR	2 607,0	2 607,0	0	0	2 607,0	1 080,0	1 527,0
KMAR	1 579,0	1 290,0	0	289,0	1 579,0	553,0	48,0
EPMÜR	2 088,9	1 688,9	0	400,0	2 088,9	882,4	301,4
EPR	3 810,4	3 752,2	0	58,2	3 849,8	880,9	1 654,2
ESR	374,7	374,7	0	0	374,7	137,3	71,0
ELR	2 817,8	2 668,6	0	149,2	2 534,4	1 487,9	246,3

Raamatute ja jadaväljaannete juurdetulek kasutuskogudesse

	Raamatud		Jadaväljaanded (nimetusi)		
	Nimetusi	Köiteid	Ajakirjad	Ajalehed	Jätkväljaanded
RR	24 925	34 320	2 164	229	381
EAR	8 683	10 418	1 432	342	3 204
TÜR	11 890	27 646	3 350	451	3 769
TTÜR	6 046	17 205	821	268	764
EMR	1 007	1 445	118	0	0
TPÜR	4 165	10 817	182	41	0
KMAR	2 529	5 424	187	361	200
EPMÜR	1 336	1 813	164	23	58
EPR	229	340	170	0	0
ESR	229	229	55	12	42
ELR	875	2 725	54	0	0

Tabel 4

Teavikute juurdetulek kasutuskogudesse komplekteerimisallikate järgi

	Juurdetulek kokku	sh ostud	sh vahetus	sh annetus	Sund-eksemplar	Muu
RR	63 418	17 808	3 554	11 274	20 565	10 217
EAR	21 604	9 965	4 042	586	5 252	1 759
TÜR	43 862	21 921	4 631	7 653	7 093	2 564
TTÜR	19 582	12 064	1 347	3 403	2 309	459
EMR	1 589	966	7	519	97	0
TPÜR	11 137	9 597	302	910	328	0
KMAR	8 227	194	11	716	7 249	57
EPMÜR	2 336	1 268	38	788	0	242
EPR	2 671 083	1 756 452	914 394	5	0	232
ESR	8 268	322	0	0	0	7 946
ELR	2 807	2 597	0	210	0	0

Teavikute kasutuskogud aasta lõpul

	Kokku	sh paber- kandjal	Auvised	Elektroonilised teavikud	Mikrovormid
RR	3 120 148	3 071 635	26 381	296	21 836
EAR	2 283 967	2 266 383	257	115	17 212
TÜR	3 427 314	3 397 545	13 768	5 564	10 437
TTÜR	1 207 964	861 264	0	986	345 714
EMR	222 091	222 069	0	22	0
TPÜR	283 224	283 121	92	8	3
KMAR	720 465	720 465	0	0	0
EPMÜR	514 889	514 746	2	91	50
EPR	25 208 977	4 060 305	0	13 903 085	7 245 587
ESR	240 119	191 507	0	48	48 564
ELR	102 530	102 530	0	0	0

Tabel 6

Raamatukogude kasutamine

	Registreeritud lugejaid	Külastusi	Laenutusi		
			Kokku	sh lugemissaali	sh koju
RR	57 271	606 922	557 270	525 794	31 476
EAR	15 855	86 928	486 694	174 049	312 645
TÜR	22 487	798 700	740 784	496 627	244 157
TTÜR	16 493	236 261	384 746	238 812	145 934
EMR	4 032	22 309	98 259	45 054	53 205
TPÜR	5 003	120 000	405 000	201 000	204 000
KMAR	1 512	4 612	16 100	16 100	0
EPMÜR	6 109	32 623	69 749	29 950	39 799
EPR	3 161	3 161	356 871	322 135	34 736
ESR	1 795	6 313	140 718	139 993	725
ELR	4 850	40 425	103 357	20 741	82 616

SUNDEKSEMPLARI SEADUS

(*Riigi Teataja, I osa, nr 16, 06.03.97, lk-d 495–499*)

Vabariigi Presidendi 26. veebruari 1997. a. otsus nr. 84

Kuulutan välja Riigikogus 12. veebruaril 1997 vastu võetud “Sundeksemplari seaduse”.

Alus: Eesti Vabariigi põhiseaduse § 107.

Lennart MERI

SUNDEKSEMPLARI SEADUS

Vastu võetud 12. veebruaril 1997. a.

1. peatükk

ÜLDSÄTTED

§ 1. Seaduse ülesanne

Käesolev seadus määrab kindlaks trükiste, auviste ja elektrooniliste teavikute sundeksemplaride loovutamise alused ja korra ning trükistele, auvistele ja elektroonilistele teavikutele ning nende sundeksemplaridele esitavad nõuded.

§ 2. Sundeksemplaride kogumise eesmärk ja ülesanne

Sundeksemplaride kogumise eesmärk on trükiste, auviste ja elektrooniliste teavikute kui rahvuskultuuri olulise osa täieliku kogu loomine nende bibliograafiliseks registreerimiseks, statistilise arvestuse pidamiseks ning kättesaadavaks tegemiseks teadustöös ja kunstiloomes. Sundeksemplaride kogumisega tagatakse trükiste, auviste ja elektrooniliste teavikute riiklik hoiustamine ja kaitse.

§ 3. Mõisted

Seaduses kasutatakse mõisteid järgmises tähenduses:

1) sundeksemplar — raamatukogudele tasuta loovutatav trükise, auvise ja elektroonilise teaviku eksemplar käesoleva seaduse §-s 2 toodud eesmärkide ja ülesannete täitmiseks;

2) trükis — trükitehniliste vahenditega valmistatud informatsiooniandja, kaasa arvatud rahvusvahelises pimedate kirjas (Braille' kirjas) trükis;

3) auvis — eriseadmete abil kuulmis- ja nägemismeelega tajutava informatsiooni kandja: heliplaat, helilint, helikassett, diapositiiv, diafilm, videokassett, mikrokaart ja mikrofilm;

4) elektrooniline teavik — magnet-, optilisele või muule alusele (magnetlint, magnetketas, kompaktplaat ja muu) masinloetavas vormis jäädvustatud informatsiooni kandja;

5) sissetooja — käesoleva seaduse § 5 lõike 1 punktides 2 ja 3 tähendatud isikud ja asutused.

2. peatükk

SUNDEKSEMPLARI LOOVUTAMINE

§ 4. Sundeksemplari objekt

(1) Sundeksemplari objektiks on:

1) Eestis valmistatud trükised, auvised või elektroonilised teavikud;

2) välisriikides tellimisel valmistatud trükised, auvised või elektroonilised teavikud;

3) Eestisse levitamiseks sissetoodud välisriikides valmistatud eesti-keelsed või Eestit käsitlevad trükised, auvised või elektroonilised teavikud.

(2) Sundeksemplari tuleb loovutada trükistest, auvistest või elektroonilistest teavikutest, mida on Eestis valmistatud (käesoleva paragrahvi lõike 1 punkt 1) või Eestisse sissetoodud (käesoleva paragrahvi lõike 1 punkt 2 ja 3) üle 50 eksemplari.

(3) Sundeksemplare ei loovutata trükistest, mis:

1) ei sisalda rahvuskultuuri seisukohalt olulist informatsiooni;

2) on graafiliste teoste originaaltõmmised.

(4) Käesoleva paragrahvi lõike 3 punktis 1 nimetatud trükiste kategooriad määrab kindlaks kultuuriminister oma määrusega.

(5) Elektrooniliste teavikute kategooriad, millest sundeksemplare ei loovutata, määrab kindlaks kultuuriminister oma määrusega.

(6) Kui trükise, auvise või elektroonilise teaviku tiraaž kuulub hävitamisele kohtulahendi alusel, ei arvata selle tiraaži hulka sundeksemplare.

§ 5. Sundeksemplaride loovutajad

(1) Sundeksemplare on kohustatud loovutama kõik juriidilised ja füüsilised isikud ning riigi- või kohaliku omavalitsuse asutused:

1) kes valmistavad Eestis trükiseid, auviseid või elektroonilisi teavikuid;

2) kelle tellimisel on välisriikides valmistatud trükiseid, auviseid või elektroonilisi teavikuid;

3) kes toovad sisse Eestis levitamiseks välisriikides valmistatud eestikeelseid või Eestit käsitlevaid trükiseid, auviseid või elektroonilisi teavikuid.

(2) Eestis valmistatud trükiste sundeksemplarid loovutab trükkija, kusjuures komplekti kuuluvad lisad, mida ei ole valmistanud trükkija, loovutab väljaandja.

§ 6. Sundeksemplaride arv

(1) Sundeksemplaride loovutaja saadab käesoleva seaduse 3. peatükis tähendatud raamatukogudele:

1) kaheksa eksemplari Eestis valmistatud või välisriikides tellimisel valmistatud trükistest, välja arvatud rahvusvahelises pimedate kirjas trükised;

2) neli eksemplari Eestisse levitamiseks sisetoodud välisriikides valmistatud eestikeelsetest või Eestit käsitlevatest trükistest, välja arvatud rahvusvahelises pimedate kirjas trükised;

3) kaks eksemplari rahvusvahelises pimedate kirjas trükistest;

4) kaks eksemplari auvistest ja elektroonilistest teavikutest.

(2) Kultuuriministeeriumil on õigus väljaandja või sisetooja põhjendatud taotlusel konkreetse trükise sundeksemplaride arvu vähendada tulenevalt trükise hinnast, tiraažist või sisetoodud kogusest. Sundeksemplaride vähendatud arv ei tohi olla väiksem kui kaks.

§ 7. Sundeksemplaride loovutamise tähtaeg ja saatmise kulud

(1) Trükiste, auviste ja elektrooniliste teavikute sundeksemplarid loovutatakse hiljemalt 20 päeva jooksul pärast esimese tiraažiosa valmimist või Eestisse esmakordset toomist.

(2) Sundeksemplaride saatmise kulud tasub loovutaja.

3. peatükk

SUNDEKSEMPLARIDE SAAJAD

§ 8. Eestis valmistatud välisriikides tellimisel valmistatud trükiste sundeksemplaride saajad

(1) Eestis valmistatud või välisriikides tellimisel valmistatud trükiste (§ 6 lõike 1 punkt 1) sundeksemplarid saadetakse alljärgnevalt:

1) Eesti Rahvusraamatukogu 2 eksemplari;

2) Tartu Ülikooli Raamatukogu 2 eksemplari;

3) Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu 2 eksemplari;

4) Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 1 eksemplar;

5) Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu 1 eksemplar.

(2) Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogule saadetud sundeksemplariid jaotatakse teiste käesolevas paragrahvis nimetatata teadus- ja erialaraamatukogude vahel kultuuriministri kehtestatud korras.

§ 9. Eestisse levitamiseks sissetoodud välisriikides valmistatud trükiste sundeksemplaride saajad

Eestisse levitamiseks sissetoodud välisriikides valmistatud eestikeelsete või Eestit käsitlevate trükiste (§ 6 lõike 1 punkt 2) sundeksemplarid saadetakse:

- 1) Eesti Rahvusraamatukogule;
- 2) Tartu Ülikooli Raamatukogule;
- 3) Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogule;
- 4) Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogule.

§ 10. Trükiste sundeksemplaride saajad sundeksemplaride arvu vähendamisel

Igal trükise sundeksemplaride arvu vähendamise juhul on sundeksemplari saajateks Eesti Rahvusraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu. Kui sundeksemplaride vähendatud arv on suurem kui kaks, määrab sundeksemplari(de) saaja(d) kindlaks Kultuuriministeerium.

§ 11. Rahvusvahelises pimedate kirjas trükiste sundeksemplaride saajad

Rahvusvahelises pimedate kirjas trükiste (§ 6 lõike 1 punkt 3) sundeksemplarid saadetakse:

- 1) Eesti Rahvusraamatukogule;
- 2) Tartu Ülikooli Raamatukogule.

§ 12. Auviste ja elektrooniliste teavikute sundeksemplaride saajad

Auviste ja elektrooniliste teavikute (§ 6 lõike 1 punkt 4) sundeksemplarid saadetakse:

- 1) Eesti Rahvusraamatukogule;
- 2) Tartu Ülikooli Raamatukogule.

§ 13. Sundeksemplaride saaja kohustused

(1) Sundeksemplaride saaja peab tagama sundeksemplaride säilitamise, sihipärase kasutamise ja kättesaadavuse teadustöö ning kunstiloomes eesmärgil.

(2) Sundeksemplaride saamisel märgistatakse need templiga "Sundeksemplar".

(3) Sundeksemplare ei ole lubatud tasuta üle anda, vahetada ega müüa.

§ 14. Sundeksemplaride kogu üleandmine

(1) Sundeksemplaride saaja ümberkorraldamise või tegevuse lõpetamise korral antakse sundeksemplaride kogu üle teisele raamatukogule.

(2) Sundeksemplaride kogu üleandmisega seotud küsimused lahendab Kultuuriministeerium. Sundeksemplaride kogu üleandmine toimub kultuuriministri määruse alusel.

4. peatükk

NÕUDED TRÜKISTELE, AUVISTELE JA ELEKTROONILISTELE TEAVIKUTELE NING NENDE SUNDEKSEMPLARIDELE

§ 15. Nõuded trükistele, auvistele ja elektroonilistele teavikutele

(1) Eestis valmistatud trükisel, auvisel ja elektroonilisel teavikul peavad olema järgmised andmed:

- 1) väljaandja nimi (füüsilise isiku puhul ees- ja perekonnanimi);
- 2) väljaandmise koht;
- 3) valmistaja nimi ja aadress;
- 4) väljaandmise aasta; ajakirjadel ka kuu ja järjenumbr; ajalehtedel kuupäev, järjenumbr, jätkväljaannetel järjenumbr.

(2) Andmete olemasolu ja õigsuse eest vastutab väljaandja.

§ 16. Nõuded sundeksemplaridele

(1) Sundeksemplarid peavad olema kompleksed, sisaldades kõiki lisasid.

(2) Sundeksemplarid loovutatakse ka sisult identsetest, kuid vormiselt erinevatest trükistest, auvistest ja elektroonilistest teavikutest.

(3) Eesti Rahvusraamatukogule esitatakse koos sundeksemplaridega saateleht alljärgnevate andmetega:

- 1) loovutaja nimi (füüsilise isiku puhul ees- ja perekonnanimi) ja aadress;
- 2) iga nimetuse kohta loovutatavate eksemplaride arv;
- 3) valmistatud tiraaži suurus või sissetoodud kogus.

(4) Trükiste, auviste või elektrooniliste teavikute täiendavast valmistamisest või Eestisse sissetoomisest teatab sundeksemplaride loovutaja Eesti Rahvusraamatukogule hiljemalt 20 päeva jooksul, näidates ära täiendavalt valmistatud tiraaži suuruse või sissetoodud koguse.

(5) Eesti Rahvusraamatukogu on kohustatud käesoleva paragrahvi lõike 3 punktis 3 ja lõikes 4 nimetatud andmed hoidma saladuses ja ta võib neid kasutada ainult riikliku statistika koostamisel.

5. peatükk

VASTUTUS

§ 17. Vastutus

(1) Käesoleva seaduse rikkumine toob kaasa seadustes ettenähtud haldus- või distsiplinaarvastutuse.

(2) Isikud, kes on enda või kolmanda isiku huvides ära kasutanud informatsiooni, mida nad on teada saanud trükiste, auviste või elektrooniliste teavikute väljaandja või nende sundeksemplaride loovutaja ärisaladustest, peavad hüvitama tekitatud kahju seaduses ettenähtud korras.

6. peatükk

SEADUSE RAKENDAMINE

§ 18. Seaduse jõustumine

Käelolev seadus jõustub elektrooniliste teavikute sundeksemplaride loovutamise osas 1998. aasta 1. jaanuaril.

§ 19. Haldusõiguserikkumiste seadustiku § 184¹ muutmise

Haldusõiguserikkumiste seadustiku (RT 1992, 29, 396; RT I 1995, 76–78, 1345; 83, 1441; 1996, 3, 56 ja 57; 26, 528; 31, 631; 35, 714; 48, 944; 83, 1488; 86, 1538; 1997, 1, 3 ja 4; 5/6, 30) § 184¹ muudetakse ja sõnastatakse järgmiselt:

“§ 184¹. Sundeksemplari seaduse rikkumine

Trükistele, auvistele ja elektroonilistele teavikutele ning nende sundeksemplaridele esitatavate nõuete rikkumise või sundeksemplaride loovutamata jätmise eest –

määratakse rahaträhv kuni viiekümne päevapalga ulatuses.”.

Riigikogu esimees Toomas SAVI

SUMMARIES

Anne Valmas

ABOUT LIFELONG LEARNING AND LIBRARY DAYS

Changes in public life are more and more reflected in library work and make us participate in everything that is happening around us. The motto of the library days of 1997 — Library as a place of lifelong learning — enabled the libraries to get involved in local life. The idea of lifelong learning should prevail at every library. We don't take this idea seriously enough, because we are not used to it. School and library should join to gain better results by joined resources and brains. From this idea the main principle of the library days of 1998 was derived — Library as a part of an educational environment.

An educated man lays the foundation to an intelligent society. A small nation should be educated to be successful in the world. Libraries should make their contribution to this process.

Anu Kehman

CHILDHOOD WITH AND/OR WITHOUT A BOOK

At a scientific conference of the Estonian Children's Library "Childhood with and/or without a Book" on April 2, 1997 the centre of attention was a child of an information era and its relation with a book, mass media and computer. Reports were made by teachers, writers, librarians and specialists of different fields of knowledge (film, children's literature, information science and fine arts).

A fall in children's reading interest and literacy are sources of worry. Among schoolchildren's interests TV holds the 1st place while book reading is on the 3rd place. Computer doesn't play a significant role in a child's free time yet.

We can't ignore the fact that a child lives in a society of rapidly developing information technology. Significance of virtual culture is growing and commercialism is getting more important. In order to maintain children's reading interest, the parents ought to be more tolerant of their children's hobbies (watching TV, listening to the music, computer games, etc.) and try to connect these activities with book reading.

THE BIG INTERNETLAND OF THE SMALL ISLAND

This seminar was a forum to discuss the functions of libraries as information centres and their future importance. It is essential to introduce a well-functioning information system and high level of automation. The programme of the application of the county and city information system must be put into practice for the year 2000. At the beginning of October of 1997 public librarians assembled at Hiiumaa to discuss the topic "A Public Library as an Information Centre". Almost all librarians of city and county central libraries and some from village libraries took part of it. The establishment of public Internet rooms eliminates social inequality in information society when a part of people have the access to information and the knowledge to use it, the others have no access and no knowledge.

Public Internet rooms were established and supported by United Nations Development Program in Kärđla Central Library, in the villages of Paope and Sõru. The project will help Estonia to integrate into information society. Besides these three public Internet rooms at Hiiumaa, the room was opened in the National Library in Estonia. The Council of the Open Estonian Foundation has raised 2.34 million Estonian crowns to open 30 more public Internet rooms.

Aira Lepik

ABOUT THE DIALOGUE BETWEEN LIBRARIES AND SOCIETY

The 2nd Nordic-Baltic meeting of librarians, which had been organized by the Vilno Information Bureau of the Nordic Council of Ministers, the Helsinki City Library and the Lithuanian Librarians' Association has taken place in May 1997 in Birštonas, Lithuania.

There were plenary meetings and meetings in sections on the agenda, which afforded every participant both an opportunity to listen to reports on general topics and to have discourses in circles to find solutions to their common problems. The reports were on the role of libraries in the modern society, trends of development of libraries in different countries and automation of libraries. Briefly, libraries and their co-operation, copyright, library legislation and Internet in library work were the keywords of plenary meetings.

The participants worked in the following sections: research libraries, childrens' and school libraries, education, lobby work, automation of libraries, copyright, Internet. While visiting an exhibition on the work of different libraries and enjoying a cultural program, the people could have a more informal intercourse. The 3rd Nordic-Baltic meeting of librarians will take place next century in Estonia.

**A CONFERENCE "ESTONIAN PRINTED WORK"
ON OCTOBER 29, 1997**

On October 29, 1997 a conference "Estonian Printed Work", arranged by the Estonian Librarians' Association, the Estonian Publishers' Association and the National Library of Estonia has taken place in Tallinn. At this conference their common problems have been under discussion.

The conference was opened by Anne Valmas, Chairwoman of the Estonian Librarians' Association. The following speech by Tõnu Koger, Head of the Estonian Encyclopedia Publishers was about publishing conditions in Estonia. Ülle Talihärm (National Library of Estonia) gave a survey of the Estonian book of 1996 and Leie Juha (National Library of Estonia) of the Estonian periodicals of 1996. Karin Viirsalu (Tartu University Library) discussed problems of receiving deposit copies. Heljo Järvelaid (Kose Library) gave a survey of the amount of non-fiction in rural libraries. Anne Kõrge (Estonian Childrens' Library) treated reading preferences of our children. The speech by Peeter Olesk (Director of Tartu University Library) dealt with the problem of pay for book usage. Sirje-Mai Pihlak (Estonian Booksellers' Association), Asta Kalm (a wholesale company "Raamatulevi") and Toomas Etverk (a joint-stock company "Teek") treated the subject of book trade and wholesale. Toomas Etverk also discussed supplying libraries both with books and sound records, videophonograms and multimedia products. Ülo Kaevats, chief editor of the Estonian Encyclopedia, informed the audience of the publishing problems of the encyclopedia. Nelli Melts spoke about cultural societies of national minorities and Russian printed word in Estonia.

There were 2 posters — "Publishing of the Estonian book abroad" by Anne Valmas, and "Johannes Fischer, superintendant general of Livonia as a publisher of books in Estonian, printed in Riga, in the last quarter of the 17th century" by Liivi Aarma.

Heino Rääim

**MEMORIAL COLLECTIONS IN THE ARCHIVAL LIBRARY
OF THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM**

In the Archival Library of the Estonian Literary Museum a number of memorial collections of persons of great significance to Estonian national culture are kept. In 1917 the personal library of Villem Reiman, a prominent social figure, was donated; in 1934 — the library of Matthias Johann Eisen (1857–1934), a professor of folklore at Tartu University, was added. At present, 28 personal collections are kept here, most of them having belonged to writers and scientists. In this survey the collections have been described in chronological order of their arrival; at the end an alphabetical list of the collections has been added.

ABOUT FORMATION AND PRIORITIES OF THE *BALTICA* COLLECTION IN THE ARCHIVAL LIBRARY OF THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM

The Archival Library of the Estonian Literary Museum carries its present name since 1995, but, in fact, it has a century-long history. The Estonian National Museum was founded in 1909 in order to collect material of all kind concerning Estonia. The museum had also its own library. In addition to collecting books in Estonia, it was considered important to collect literature concerning Estonia in foreign languages, on the basis of which the *Baltica*-collection was formed. In addition to purchases, the collection has received donations from many organizations (Estonian Students' Society, Learned Estonian Society, Estonian Literary Society), institutions (Russian Academy of Sciences St. Petersburg Imperial Public Library, Tartu Censor's Archives, printing offices) and private persons. The collection includes literature of the period 1543–1997 in many languages, mostly in German, Finnish and Russian.

A number of rarities, e.g. Estonian Grammars of 1637, 1648, 1660, 1693 with explanations in German; the 1st translations of Estonian folk songs (1779/1815), legends (1840) and the 1st translations of Estonian fictions from the middle of the 19th century can be found in this collection. At the present time the collection includes 25,000 titles, German and Russian newspapers and magazines, which are published in the Baltic countries, to be added. The *Baltica*-collection is reflected in alphabetical and subject catalogues (including also analytical entries) and a catalogue of periodicals in foreign languages. The collection is permanently completed on the principle of collecting all kind of articles concerning Estonia and publications of all kind by Estonian authors in foreign languages published abroad. Though, the greatest attention is paid to collecting publications on linguistics, folklore, literary science and translations of fiction.

Heili Kangust

RESTRICTED LITERATURE IN THE ARCHIVAL LIBRARY OF THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM

By the year 1940, as a result of prolonged careful work, the collections of the Archival Library of the Estonian National Museum, predecessor of the Archival Library of the Estonian Literary Museum in 1909–1940, included nearly 90 % of older Estonian printed word and nearly 100 % of the publications in Estonian issued since 1920. Completeness of its collections permitted the Archival Library to be called a national library. In 1940, after the beginning of the Soviet occupation in Estonia, issuing of indexes of banned books was started, but it didn't disturb the library's work yet.

In 1945 a system of departments of restricted literature was created in Estonia and publications of this kind were to be separated from general library holdings. In 1947 the Archival Library acquired right to organize a department of restricted literature. Immediately all the banned books which had earlier been taken to the Main Library of Tartu University, were brought back to the Archival Library, and henceforth the collections of the Archival Library were permanently checked to separate restricted publications.

By the beginning of 1955 the department of restricted literature of the Archival Library included 53,686 storage units. Functioning of the department was stabilized, issuing of written orders on restricted literature ceased. Since the 2nd half of the 1950ies the amount of banned books was reduced, many of them were taken back to the basic stock; the number of readers increased.

Although the Archival Library preserved its holdings for the most part, different complete collections had been split. The department of restricted literature continued functioning, which caused rather frequent re-accessioning. Readers' service was disturbed and librarians were working under permanent psychic pressure.

Marge Tiidus

COLLABORATION BETWEEN LIBRARIES AND ARCHIVES AT PRESERVATION OF NATIONAL HERITAGE

The participants of the project of microfilming "Preservation of Estonian library and archive holdings" are the National Library of Estonia, the Tartu University Library, the Estonian Academic Library, the Estonian Literary Museum, the Estonian Historical Archives, the Tallinn City Archives and the Estonian State Archives. The aim of the project is:

- to found a deposit stock of writings of national and cultural value which would guarantee long-time preservation of information on paper;
- to create an active stock of microfilms/microfiches which would enable their wide usage without damaging originals (i.e. information on paper);
- to enable wide usage of reading matter on a regional and international level.

In 1998 the project is financed by the Open Estonian Foundation and the Open Society Institute (Hungary) by providing 86,000 US dollars for it.

ABOUT RETROSPECTIVE BIBLIOGRAPHY OF ARTICLES IN THE NATIONAL LIBRARY

The State Library, predecessor of the National Library of Estonia in 1918–1940, has not participated in compiling national bibliography. After occupation of Estonia by the Soviet Union bibliographical work was rearranged, i.e. the Archival Library of the Literary Museum became a centre of retrospective bibliography, whereas current bibliography was taken up by the Book Chamber of the Estonian Soviet Socialist Republic (it was an affiliate of the State Library until 1962). The staff wasn't numerous and compiling of retrospective national bibliography didn't progress quickly enough to satisfy researchers.

Endel Annus, a *grand old man* of the Estonian national bibliography, initiated a search for opportunities of interlibrary co-operation, and in 1968 a department of national bibliography was created at the Kreutzwald State Library of the Estonian Soviet Socialist Republic, the principal task of which was to describe bibliographically the periodicals of 1918–1940 in co-operation with the Bibliographical Department of the Literary Museum. This work continued up to 1997.

Under the circumstances of the Soviet regime Estonian periodicals were kept separate. Nevertheless, a newly-opened department of the State Library began describing bibliographically the contents of Estonian periodicals. This paper gives a survey of the work of this period and the people who acted in support of Estonian culture.

Merike Kiipus

ABOUT THE SITUATION AND PERSPECTIVE OF THE RETROSPECTIVE ANALYTICAL BIBLIOGRAPHY IN THE ARCHIVAL LIBRARY OF THE ESTONIAN LITERARY MUSEUM

Periodicals in national language and bibliography of their contents are most essential sources in research of national culture. The staff of the Bibliographical Department of the Archival Library of the Estonian Literary Museum has done this work for 76 years. On Nov. 21, 1921 Institution of Estonian Bibliography was founded in Tartu, the basic work of which was compiling a general retrospective analytical bibliography of Estonian periodicals. This work has been carried on by the Bibliographical Department of the Literary Museum. In 1965 the above-mentioned department was affiliated to the Archival Library of the Literary Museum.

The basic work of the Bibliographical Department of the Archival Library – compiling a general retrospective analytical bibliography on the basis of the publications up to 1944 is a task of national significance. For some time (1958–

1963 and 1966–1967) this work has been at a standstill. In the 50ies and 60ies also current special bibliography, bibliography of the titles of the Baltica periodicals and personal bibliographies (Lydia Koidula, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Carl Robert Jakobson et al.) have been compiled. The Bibliographical Department of the Archival Library has also been dealing with pseudonyms and anonyms, bibliology and research of the history of bibliography.

Since 1975 the Bibliographical Department has again been doing its basic work-compiling the bibliography of national periodicals, and, in addition, bibliography of the Estonian Literary Museum. Most thoroughly the contents of the Estonian periodicals of the 19th century have been bibliographically described — ca 3/4; of the period of 1901–1917 — ca 2/3. Periodicals of 1918–1940 (the period of the Estonian Republic) have been bibliographically described both in the Bibliographical Department of the Archival Library of the Estonian Literary Museum and the Estonian National Library.

In the Bibliographical Department of the Archival Library the contents of the Estonian workers' magazines, published both in Estonia and outside (1905–1940) have been fully described. Bibliographing of the newspaper "Päevaleht" (1905–1940) has been finished. In 1987 bibliographing of the newspaper "Postimees" (1919–1944) was started. This task will be completed in the nearest future.

The cards are classified on the basis of UDK, which has been specially adapted to bibliographical card indexes of Estonian periodicals. In connection with the application of INNOPAC, an integrated library system, in Estonia, a card catalogue will be changed for an electronic one. The card catalogue of authors is used most often, therefore it will be changed first of all. Different card catalogues (2.15 million entries) are of great value to researchers who study the historical background of various specialities.

From year to year the number of researchers of both Estonia and other countries (Finland, Sweden, Denmark, Canada, USA, Japan) who need general retrospective bibliography of Estonian periodicals, has been growing. The research topics vary from cultural and political to economical relations. During the last years many inquiries on the Baltic German topics have been made. In connection with Estonia's joining the European Union interest in other peoples' history would be growing yet.

Maare Kümnik
Ella Kaur

WHO ARE WE, ALUMNI ...?

On Jan. 26, 1927 Mr Friedrich Puksoo, director of the Tartu University Library then, began to give lectures on library science and bibliography as an independent subject, following the example of foreign universities, e.g. the Munich University. Library science and bibliography was taught in Tartu at intervals for 40

years, up to 1967. Library science teaching ceased completely in 1988, when the last student who had studied it according to an individual program, graduated from the university. At present the subject is taught in Viljandi and Tallinn.

As in 1997 70 years from the beginning of library science teaching had passed, a seminar-reunion was arranged on Sept. 25–26, in order to strengthen friendly relations between the alumni and discourse on the results of the studies. Re-establishment of library science teaching was also under discussion. Arranging reunions was initiated by Kaja Noodla, F. Puksoo's student and a later university teacher and library scientist-bibliographer.

A preliminary data base of the persons who have studied library science and bibliography has been compiled. At present 236 persons have been listed. 173 questionnaires were sent out to learn of the background of the alumni: why this special subject had been chosen, the likes and dislikes of the studies, what kind of work had been done and why. The questionnaires were filled in by 125 alumni.

On the basis of a detailed analysis of the answers several conclusions could be drawn. The principal motive for choosing library science & bibliography has been a book itself — a rich and quiet world of books; communication with a reader, a (presumably!) quiet and pleasant atmosphere of a library. Often the course had been chosen to get an additional or 2nd speciality, especially by students of philology. For a number of the alumni library work has been their lifework, many of them carry on yet in the independent Estonian Republic.

Library science teaching in Tartu University has been resultative. It is up to the librarians and bibliographers themselves to create respect for their profession, to make people realize its value and charm.

Piret Noorhane

ENCOUNTERS WITH RICHARD ANTIK

Richard Antik (born in 1901), a well-known bibliographer and library scientist, was a former head of the Arhival Library of the Estonian National Museum. He has left Estonia as a refugee in 1944. This paper is written on the basis of his memories, recorded in Toronto in 1996.

In 1944 R. Antik and his family left Estonia together with many other people who sought refuge abroad. From Germany they went on to Denmark because of his wife's Danish descent (née Lausten). In Denmark R. Antik worked as an archivist in an insurance company "Danske Phönix" and in H. A. Möller export-import company. In the Department of art literature and rare books of the Hagerup Publishers he dealt with enlarging and compiling of catalogues. He was a member and Chairman of the Board of the Estonian Society in Denmark. In Copenhagen he arranged 2 exhibitions of Estonian art (in 1946 and 1950).

Towards the end of 1951 Richard Antik moved to Canada. For more than 10 years he worked at the Toronto Central Hospital, taking part in the activities of local Estonians at the same time. He is alumnus of the Estonian Students' Society and has been Chairman of the Society's Toronto Association. He has taken part in the activities of the National Council of External Fight, the Estonian Society in Canada and the Estonian Publishers in Canada. He has been member of the Board of the Scouts Troop and editor of the collection "Estonians in Canada". In 1960ies he owned an art gallery in the centre of Toronto, having been specialized in the Canadian art of the 19th century. Organizing of various art exhibitions together with other Estonians interested in art, has been one of his favourite activities. Richard Antik and Karl Eerme founded the Central Archives of Estonians in Canada. In 1975 R. Antik became Head of the Central Archives and occupied this post for 17 years. Richard Antik died in Toronto on April 16, 1998.

Asko Tamme

THE CONSORTIUM OF ESTONIAN LIBRARIES NETWORK DURING THE YEARS 1996–1997

The Consortium of Estonian Libraries Network (ELNET Consortium) was formed by Estonian major research libraries in 1996. The goal and the rationale of the Consortium is to cooperate the efforts of Estonian libraries in automation, with the object of creating a union database of all important collections, managing a shared cataloging and circulation system and thus forming prerequisites for larger common projects. The Consortium applied for a grant to purchase and implement integrated library system software from the Andrew W. Mellon Foundation, its application was accepted and by the start of the 1998/1999 academic year the system should be in use in the major partners of the project.

Additional subdevelopments are under way as well, the most important of them being retrospective cataloging of card catalogs. All this should significantly change the library environment in Estonian by the start of the new millennium.

Autorid * Authors

- Anne AINZ Eesti Rahvusraamatukogu, rekataloogimise talituse juhataja
National Library of Estonia, Head of the Recataloging Group
- Heili KANGUST Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu,
vanemraamatukoguhoidja
Archival Library of the Estonian Literary Museum, librarian
- Ella KAUR Tartu Linna Keskraamatukogu, tehnikakirjanduse osakonna
juhataja
Tartu Central Library, Head of the Technical Literature Department
- Anu KEHMAN Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, referent
Estonian Children's Literature Information Centre, abstractor
- Harri KIISK rootsieesti muusik ja ajakirjanik
Estonian musician and journalist, Stockholm, Sweden
- Merike KIIPUS Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu,
bibliograafia osakonna juhataja
Archival Library of the Estonian Literary Museum, Head of the Bibliography Department
- Maare KÜMNIK Tartu Ülikooli Raamatukogu, teadusbibliograafia osakonna
juhataja
Tartu University Library, Head of the Research Bibliography Department
- Helje LAAS Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu,
bibliograafia osakonna vanembibliograaf
Archival Library of the Estonian Literary Museum, bibliographer, Bibliography Department
- Aira LEPIK Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste osakonna
juhataja, professor
Tallinn Pedagogical University, Head of the Department of Information Studies, professor

- Piret NOORHANI Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja
Estonian Literary Museum, Head of the Archives of Estonian Cultural History
- Reet OLEVSOO Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, büroojuhataja
Estonian Librarians' Association, Secretary
- Imbi PELKONEN Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, vanemraamatukoguhoidja
Archival Library of the Estonian Literary Museum, librarian
- Heino RÄIM Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, juhataja asetäitja
Archival Library of the Estonian Literary Museum, Deputy Director
- Krista TALVI Eesti Rahvusraamatukogu, täienduskoolituse peaspetsialist
National Library of Estonia, main specialist in continuing professional development
- Asko TAMME Eesti Akadeemilise Raamatukogu, asedirektor; Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium, tegevdirektor
Estonian Academic Library, Deputy Director; The Consortium of Estonian Libraries Network, Executive
- Marge TIIDUS Eesti Riigiarhiiv, asedirektor
Estonian State Archives, Deputy Director
- Anne VALMAS Eesti Akadeemilise Raamatukogu, direktor; Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, esinaine
Estonian Academic Library, Director; Estonian Librarians' Association, President

Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing ***Estonian Librarians' Association***

Tõnismägi 2, EE0001 Tallinn

ela@nlib.ee

telefon/telephone (372 2) 450 929

faks/fax (372 2) 6 307 429

Lühendeid * Abbreviations

AEF	Avatud Eesti Fond
AR	/Eesti Kirjandusmuuseumi/ Arhiivraamatukogu
BO	/Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu/ bibliograafia osakond
EAR	Eesti Akadeemiline Raamatukogu
EBA	Eesti Bibliograafia Asutis
EHR	Eesti Hoiuraamatukogu
EK(b)P	Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei
EKLA	/Eesti Kirjandusmuuseumi/ Eesti Kultuurilooline Arhiiv
ELA	Estonian Librarians' Association
ELNET	Eesti Raamatukoguvõrgu /Konsortsium/
ELR	Eesti Lasteraamatukogu
EMR	Eesti Meditsiiniraamatukogu
ENSV	Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
ERA	Eesti Riigiarhiiv
ERM	Eesti Rahva Muuseum
ERÜ	Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing
ETAR	Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
IBBY	Rahvusvaheline Noorsookirjanduse Nõukogu
IFLA	Rahvusvaheline Raamatukoguühingute Liit
KK	Keskkomitee
KKI	/Eesti NSV TA/ Keele ja Kirjanduse Instituut
KM	/Eesti/ Kirjandusmuuseum
KMAR	/Eesti/ Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu
KR	Keskraamatukogu
MN	/Eesti NSV/ Ministrite Nõukogu
NKVD	/NSVL/ Siseasjade Rahvakomissariaat
NLKP	Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei
N. Liit	Nõukogude Liit
NSV	Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
OSI	Avatud Ühiskonna Instituut, Ungari
RBO	/Eesti Rahvusraamatukogu/ rahvusbibliograafia osakond

RKM	Riiklik Kirjandusmuuseum
RR	/Eesti/ Rahvusraamatukogu
RVL	raamatukogudevaheline laenutus
TA	Teaduste Akadeemia
TATR	/ENSV/ TA Teaduslik Raamatukogu
TPedI	E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
TPÜ	Tallinna Pedagoogikaülikool
TPÜR	Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogu
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TRÜTR	Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu
TTÜR	Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu
TÜ	Tartu Ülikool
TÜR	Tartu Ülikooli Raamatukogu
ÕES	Õpetatud Eesti Selts
ÜAÜKN	Üleliiduline Ametühingute Kesknõukogu

